

הרב שלמה מאיר יאקב

תשעה באב נדחה

המעשה ברבינו יעב"ץ * הוכחות רבינו יעב"ץ ומה שיש לדון בראיותיו * תמצית
הסוגיא בעירובין וראיית האבני נזר * עוברות ומניקות בתעניות על גשמים * דברים
שבצינעא בתשעה באב שחל בשבת

הקדמה

במשנה ובתלמוד לא נאמרו דינים מפורשים שיש להקל בהם בתשעה באב נדחה, והמקור
בהלכה לדון להקל בתשעה באב נדחה - יסודו ממעשה ברבינו יעב"ץ, שהקל לבעל ברית
בתשעה באב נדחה.

המקורות שבהם הובא המעשה ברבינו יעב"ץ

ספר אור זרוע² חלק ב - הלכות אבילות סימן תמ:

מעשה ברבינו יעב"ץ הלוי זצ"ל¹ שהיה לו ברית מילה, והיה יום המילה בט"ב שחל להיות
בשבת ודחו אותו עד למחר יום א', וצוה להתפלל מנחה גדולה לאחר ו' שעות, והלך
ורחץ הוא ובעל ברית עמו, ואחר כך הלכו לבית הכנסת ומלו, והלכו לבתיהם ואכלו כל
צרכיהם ולא השלימו עם הציבור, לפי שהיתה סעודת מצוה וגם תענית בי' באב, בעבור כך
התיר, כדגרסינן ובהמישי מותרין מפני כבוד שבת, כל שכן לכבוד מילה דחמירא יותר
מחמישי לכבוד שבת⁷.

בהגהה בתוספות מסכת עירובין דף מ ע"ב (מקור ההגהה מדברי המהרש"ל בחכמת שלמה):

ומעשה היה בברית מילה ברבינו יעקב בר יקר שחל עשרה באב בא' בשבת, והוא היה
אב"ד וצוה להתפלל מנחה גדולה ורחצו ואכלו מפני שיום טוב שלהן היה, כדכתיב שש
אנכי כו', והאי דלא מברכינן שהחיינו¹ משום צערא דינוקא, תוס' שאנ"ץ.

א. כך ברוב המקורות, ובמרכזי מו"ק תקלד בשם ר"י סגן לוויים אם המכוון לרבינו יצחק אם כן אפשר שהמכוון לאביו של
רבינו יעב"ץ, אך קרוב הדבר לקראו רבינו יעקב ואם כן המכוון לרבי יעקב הלוי הוא רבינו יעב"ץ וכמו בשאר המקורות.
ובהגהה בתוספות עירובין מ' ע"ב בשם רבינו יעקב בר יקר, ושמו יש להגיה יצחק, כמו בשאר המקורות.

ב. הובא בהגהות אשרי מסכת מועד קטן פרק ג סימן לו.

ג. שמו רבינו יעקב הלוי וכינויו רבינו יעב"ץ, שמן הסתם הוא ראשי תיבות רבינו יעקב בן יצחק. הוזכר רבות בכתבי ראשוני
אשכנז. נראה שהוא תלמיד הריב"א, כך מתבאר מדבריו בשאלתו לריב"א (הובאה בראבי"ה תשובות וביאורי סוגיות סימן אלף

ז): "והנה אני באתי אני יעקב להגיד למורי רבינו יצחק ב"ר אשר הלוי כי שמחתי בהגיע מכתבך איליניו" ע"כ, וכן בראבי"ה

(שם): "כתוב בתוספות רבינו יעב"ץ בשם רבינו יב"א" ובראב"ן הוזכר כקרובו (בראב"ן בשאלות ותשובות בתחילת הספר סימן

עט): "ומה שפירש ר' יעב"ץ קרובי חביבי הלוי", ע"כ, ועיין היטב באור זרוע (חלק א - שאלות ותשובות סימן תשנב, ובחלק ג

פסקי בבא בתרא סימן רנד) ובשו"ת מהרש"ל (סימן כט).

ד. פירוש הדבר שהמילה הייתה ביום צום תשעה באב נדחה.

ה. הובאו דבריו בהגהות לספר המנהגים (קלויזנר) סימן קלט אות ב.

טור או"ח סימן תקנט:

מעשה שחל ט"ב בשבת ונדחה עד למחרתו, והיה רבינו יעבץ בעל ברית והתפלל מנחה בעוד היום גדול ורחץ ולא השלים תעניתו לפי שי"ט שלו היה, וראיה מהא דתניא (עירובין מא א) א"ר אליעזר בר צדוק אני הייתי מבני סנאה בן בנימין, וחל ט"ב בשבת ודחינוהו עד לאחר שבת והתענינו בו ולא השלמנוהו, מפני שיום טוב שלנו היה.

ספר הרוקח הלכות שבת סימן קיג:

מעשה היה בוורמיישא, חל ט' באב בשבת ודחו התענית עד למחר כתיקון חכמים. ואותו היום היה יום מילה. והיה רבינו יעקב בעל ברית וצוה להתפלל מנחה גדולה אחר שש שעות, והלך ורחץ הוא ובעל ברית עמו, ואחרי כן הלכו שנית לבית הכנסת ומלו והלכו לבתיהם ואכלו כל צרכיהם ולא השלימו עם הציבור.

הלכות שמחות (למהר"ם מרוטנבורג) נספחות סימן ב:

מעשה הי' בימי רבינו יעקב הלוי זצ"ל שחל ת"ב להיות בשבת ודחו התענית עד למחר כתיקון חכמים ואותו היום הי' יום המילה והוא עצמו רבינו יעקב הי' אב לברית וצוה להתפלל מנחה גדולה אחר שש שעות והלך ורחץ הוא ובעל ברית עמו ואח"כ הלכו לבית הכנסת ומלו, והלכו לבתיהם ואכלו כל צרכיהם ולא השלימו עם הציבור, הטעם לפי שהיה סעודת מצוה וגם התענית היה י' באב¹, וזה הטעם דגרסינן (תענית כ"ו ב) ובחמישי מותר מפני כבוד השבת, וכל שכן הכא לכבוד המילה דחמירא יותר מחמישי לכבוד השבת.

מרדכי מסכת מועד קטן, הגהות מרדכי הלכות תשעה באב רמז תתקלד:

מצאתי מעשה היה בגרמיזא בימי ר"י סגן לוי שחל לו ברית מילה בי' באב שחל תשעה באב בשבת ונדחה עד למחר כתיקון חכמים והוא אב ברית והמתין עד לאחר חצות וצוה להתפלל מנחה גדולה פי' מבעוד יום מיד לאחר חצות והלך ורחץ הוא ובעל ברית ומלו הנער ואכלו כל צרכיהם ולא השלימו עם הציבור, מטעם דאמרינן בחמישי מותרין מפני כבוד השבת, כל שכן מילה דחמורה מכבוד השבת.

מרדכי מסכת תענית פרק מאימתי רמז תרל:

תניא אמר ר"א ברבי צדוק אני הייתי מבני סנאב בן בנימין פעם אחת חל ט"ב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שי"ט שלנו היה מעשה ברבינו יעבץ שהיה בעל ברית בט"ב שחל להיות בשבת ונדחה למחרתו והתפלל מנחה בעוד היום גדול ורחץ ולא השלים ומהאי טעמא דהכא שי"ט שלו היה: וכזאת בהגהות מיימוניות הלכות תעניות פרק ה אות ד והובא גם באגודה מסכת תענית פרק ד.

שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן ח:

ויותר קרוב היה לעשות הסעודה באותו יום לעבור על עשה של דברי קבלה ולא לעבור על עשה של תורה שהאיסור באכילה בט"ב אינו אלא עשה של דברי קבלה, והמילה בזמנה היא עשה של דברי תורה, וזה אפילו היה יום המילה בת"ב עצמו, כל שכן כשהוא

(1). בא לבאר שלא נוכיח שאינו יום טוב, ממה שלא מברכים שהחינו, ועיין עוד מה שנתבאר בזה במקום אחר.

(2). קרוב לדברי האור זרוע.

לאחר ט"ב מפני הדחייה, כמו שהיה בשנה זו, שיש לו קולא אחרת שהרי אמרו בפרק קמא דמגילה (ה' ע"ב) שרבי היה רוצה לעקור ט"ב לגמרי כשחל בשבת ואמר הואיל ואדחי אידחי ואף על גב דלא הודו לו דוקא שלא במקום מצוה, אבל במקום מצוה היה אפשר להתיר לעשות הסעודה באותו יום, ובמגילת תענית שנו אמר רבי אלעזר בר צדוק אני הייתי מבני סנאה מבני בנימין וחל ט"ב בשבת ודחינוהו עד לאחר שבת והתעננו בו ולא השלמנוהו מפני שיום טוב שלנו היה וזאת הברייתא הביאוה בגמרא בפ"ק דתעניות (י"ב ע"א) ובפרק בכל מערבין (מ"א ע"א) ומכאן למד רבינו יעבץ ז"ל כשהיה בעל ברית ביום תענית אב שנדחה לאחר שבת שהתפלל מנחה בעוד היום גדול ורחץ ולא השלים אותו לפי שיו"ט שלו הוא, זהו מנהגן של חסידים ואנשי מעשה שנהפך אצלם לששון של מצוה לא מה שעשיתם אתם להפך ששונה של מצוה לאבלות ישנה כמנהג נשים ועמי הארץ לשמצה בקמיכם.

שו"ת מהרי"ל סימן קטז:

ואבל על אביו או על אמו בעל ברית אם מותר לכנס לסעודה, לשונך משמע שהוא תוך י"ב חדש, מסקנת הראב"ד דכשהשמחה תלויה בו כגון משיא יתום ויתומה, דשרי לאכול אפילו בסעודת נשואין דחשיב שמחה שלו וסעודת מצוה. ונראה דהאי בעל ברית נמי לא שנא. כיון שיו"ט שלו הוא. וכן כתב בתוס' דמועד קטן דאם נולד לו בן דשרי, וחזינו דרבינו יעבץ הוה הבעל ברית לאבי הבן^ה.

ועיין עוד בספר המנהגים (טירנא) הגהות המנהגים פורים (אות מח)^ה, ובלקט יושר חלק א (אורח חיים) עמוד צז ענין ב'.

פרק א' - הוכחות רבינו יעבץ ומה שיש לדון בראיותיו

הוכחת רבינו יעבץ ממה שאמרו בחמישי מותרים לכבוד השבת

באור זרוע ובהלכות מהר"ם ובהגהות מרדכי (הנ"ל) הובאה ראיית היתר רבינו יעבץ ממה שהתירו בחמישי מפני כבוד השבת, ואם בחמישי הותר, קל וחומר למילה, שהיא יתירה מהיתר

ח. ע"ע בשו"ת מהרי"ל (סימן קכה): "נשאל למהרי"ל למי (שעשה) [שעושה] ב' ימים ט' באב, (והיכא) [היכא] דנדחה ליום א' אי צריך נמי להתענות ב' ימים. תכתב ותחתם לחיים טובים אהובי הר' אלחנן כ"ץ שי'. העושים ב' ימים ט' באב, ט' וי', וט' באב חל בשבת ונדחה, נראה דאין צריך להתענות יום י"א דהא גופא די' חומרא יתירה היא. והא קמן חזינו דאפילו ביום י' באב גופא מקילינן כעובדא דרבי יעבץ מההיא דסנאב בן בנימין ואם כן י"א מניין לנו".

ט. וזה לשוננו, ויש להקל בו [בתענית אסתר] למעוברות ומניקות שאין מתענין ויפרעו יום אחר, אכן בריאים לא יפרשו מן הצבור, אגודה (מגילה סי' א'). וטעמא כי תענית זה אין לו סעד בשום מקום. אך ר"ת מצא קצת ראייה מריש פ"ק דמגילה (ב, א) דקאמר י"ג זמן קהילה לכל הוא. פעם אחת חל פורים ביום א' והיה תענית אסתר ביום ה', ובו ביום ברית מילה ואכל מהר"ר דוד לנצהוט עם הבחורים על המילה ולמחר ביום ו' היה מתענה הוא והבחורים.

י. ואלו דבריו, ומהר"ר יוסף דקלון יצ"ו התיר במיישטרי לבעל ברית ולמוהל לספר ו' אייר, והביא ראייה ממה שכתב א"ח בהלכות ט' באב וז"ל: והיה ר' יעבץ בעל ברית וכו', אלמא בשביל המילה דוחין את האבלות. אבל מהר"ר יודא אוברניק יצ"ו אמר שאין דומה לפי כשהמספר היה נראה לאחר המילה, והיו תמהון לאותן שלא ידעו שהיה המילה כבר בעומר, מה שאין כן בט' באב.

לכבוד השבת. הנה, ההיתר ובחמישי מפני כבוד השבת נאמר במשנה תענית דף כו ע"ב שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה - אסור מלספר ומלכבס. ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת.

לכאורה, יש לתמוה - אם התירו בשבוע שחל בו, היכן מצינו שהתירו בעיצומו של תשעה באב. אולם, באמת יש ברייתא מפורשת שמתירה אפילו בתשעה באב עצמו כשחל בערב שבת, אבל לכאורה אביי אוסר דלט עלה אביי. הנה, אמרו בתענית דף כט ע"ב מברייתא: "חל להיות בערב שבת - מותר לכבס בחמישי, מפני כבוד השבת. ואם לא כבס בחמישי בשבת - מותר לכבס בערב שבת מן המנחה ולמעלה. לייט עלה אביי, ואיתימא רב אחא בר יעקב, אהא". והנה דעת התוספות (שם דף ל ע"א) שמפני כבוד השבת הותר אפילו כיבוס בתשעה באב עצמו, וזה לשונם: "אבל היכא דחל ט"ב בה' בשבת מותר לכבס ולספר מחצות ואילך מפני כבוד השבת דאין להמתין עד ערב שבת מפני טורח השבת", ע"כ. ולכאורה דברי התוס' כדברי הברייתא, וכן תמה הבית יוסף סימן תקנ"א עיין להלן בדבריו. אכן, הריטב"א חולק על התוספות ואלו דבריו (שם דף כו ע"ב): "ובחמישי מותר מפני כבוד השבת. ליכא לפרושי כשחל ט' באב בחמישי דהא אמאי דקתני במתניתא חל להיות בערב שבת מותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת ואם לא כיבס יכבס בערב שבת מן המנחה ולמעלה אמרינן דלייט עלה אביי אמאן דמכבס בערב שבת כשחל בו ט' באב, ואפי' מתניתא לא קתני אלא לפי שאין בו עוד פנאי אבל כשחל בחמישי שאפשר לכבס למחר אין להתיר כלל ביום ט' [באב]", ע"כ. מבואר שהוא אוסר לכבס בתשעה באב כשחל ביום חמישי, בין לברייתא בין לאביי, אך מכל מקום לשיטת הברייתא בחל תשעה באב בערב שבת מותר ומפני שאין פנאי. נמצא שכל הוראת ולימוד רבינו יעבץ שייך לדעת הברייתא, אבל לדעת אביי אין מקום ללמוד. והנה, התוספות פסקו שלא כדברי אביי, ואם כן יש מקום לראיית רבינו יעבץ, שהוא הולך בדעת התוספות".

והנה, כתב הבית יוסף אורח חיים סימן תקנא על דברי התוספות שהתירו כיבוס בתשעה באב עצמו: "ודבר תימה הוא להתיר לכבס ולספר ביום תשעה באב עצמו, ותו דבהדיא תניא (כ"ט): התם חל להיות בחמישי לפניו אסור לאחריו מותר, ואם איתא לאשמעינן דבו ביום עצמו מותר, ותו דגבי חל להיות בערב שבת קתני אם לא כיבס בחמישי מותר מן המנחה ולמעלה, ומסיק דלייט עלה אביי, וכל שכן כשחל להיות בחמישי דודאי אסור בו ביום אפילו מן המנחה ולמעלה. ואין לומר דמאי דשרו התוספות מחצות ולמעלה היינו ביום רביעי שהוא ערב תשעה באב דהא תניא בחל להיות בחמישי לפניו אסור, ותו דטפי איכא לאחמורי אחר חצות מקודם חצות, הלכך אין לסמוך על הוראה זו" ע"כ.

הנה סברת הבית יוסף ברורה, שאין מקום להתיר כיבוס בתשעה באב עצמו, והוא סובר שהלכה כאביי, האוסר אפילו בתשעה באב שחל בערב שבת. ואם כן, לדעת הבית יוסף אין לו לקבל את ראיית היתר רבינו יעבץ ממה שאמרו בחמישי מותרים מפני כבוד השבת [והבית יוסף הביא את פסק רבינו יעבץ כי סמך על הראיה האחרת של רבינו יעבץ, ועיין להלן]. ואף שעיקר תמיחה הבית יוסף הוא על מה שהתירו תוספות אף בחמישי, מכל מקום מתבאר בדבריו שסובר שבתשעה באב לגמרי יש לאסור.

(א). ועיין עוד בחידושי תלמיד הרמב"ן תענית כ"ו ע"ב, שם מבואר שאין הכרע שהלכה כאביי.

אמנם, בפירושו רבינו חננאל (תענית דף כט ע"ב) מבואר שאין אביי אוסר לכבס בתשעה באב שחל בערב שבת, אלא לייט על מי שלא טרח לכבס כבר בערב תשעה באב והותר את הכיבוס לתשעה באב, וז"ל: "חל ט' באב להיות בע"ש מותרין לכבס בחמישי. פי' מי שאין לו אלא חלוק אחד ואם לא כיבס בה' יכבס בע"ש בט' באב עצמו מן המנחה ולמעלה. לייט אביי מי שהצריך ודחק עצמו לכך". נמצא לפי זה שהכל מודים שמעיקר הדין יש מקום להיתר כיבוס בתשעה באב עצמו, רק לייט אביי למי שהצריך עצמו לכך. ולסברא זו בא השפת אמת (תענית דף כט ע"ב) ליישב את דעת התוס' מקושיית הבית יוסף, ואלו דבריו: "בגמ' לייט עלה אביי כו' נראה לפרש על שלא נזהר לכבסו מקודם בחמישי ולא על גוף הכיבוס דמן המנחה ולמעלה דמתיר הברייתא רק למה גרם לבוא לכבס בת"ב [וכן פי' הר"ח, ובוה מיושב מ"ש הב"י (סי' תקנ"א) על דברי התוס' שהתירו לכבס בט"ב שחל ביום ה', מהא דלייט עלה אביי, ולהנ"ל אתי שפיר דלא לייט אביי אלא בחל ט"ב בע"ש שהיה יכול לכבס בחמישי, אבל לא בחל בה' שלא היה יכול קודם ובערב שבת אין פנאי]", ע"כ דברי השפת אמת.

ולפירושו רבינו חננאל יש ליישב את קושיית הגבורת ארי, שהקשה איך יחלוק אביי על הברייתא ועוד יקלל על כך, ולפירושו רבינו חננאל יתכן שאין כאן מחלוקת, אך דבר זה צריך הרחבה בכל המקומות בתלמוד שאמרו לייט עלה אמורא פלוני^(ב).

ועל כל פנים עדיין צריך לבאר למה לא תהיה לטותא דאביי בעובדא דרבינו יעבץ, וצריך לומר שלא היה אפשר לעשות את הרחיצה [והאכילה] כי אם בתשעה באב עצמו, ואין כאן מקום לטותא דאביי, כי אי אפשר לעשותו בעניין אחר.

(ב). במשמעות לייט עלה, אעתיק מתוך מאמר בדין אינו מתכוין: לייט עלה אביי, באחד עשר מקומות בתלמוד נאמר הלשון לייט על דבר הלכה, כלומר שאין לעשות כן. שנים מתוכם הם לייטי עלה במערבא, בברכות כ"ט ע"ב ונ"ט ע"א, ותשעה לשון לייט עלה, על ידי אמורא יחיד, רובן ככולן (שבעה מהם) על ידי אביי, בברכות כ"ט ע"א שבת ק"כ ע"ב פסחים ק"ד ע"א תענית כ"ט ע"ב מו"ק י"ב ע"ב קידושין י"ג ע"ב וע"א ע"ב, למעט בברכות י"ג ע"ב על ידי רבי יהושע בן לוי, בשבת ק"כ ע"ב לייט עלה על ידי רב, ובברכות ט"ו ע"א על ידי רב חסדא (אמנם התוס' בחולין קכ"ב ע"א גרסו אביי, [וברשב"א ור"ג חולין שם גרסו רב]). שלשה מהשבעה נאמרו בהחלט על ידי אביי, ושלשה מהם מסופקים, ואמרו ואיתמא אמורא אחר, פעמיים רב יוסף ופעם אחת רב אחא בר יעקב [וכעין זה נדה כ' ע"א לייט עלה רבי ישמעאל ברבי יוסי באסכרה].

ובתוספות כתובות דף ב ע"ב כתבו בשם רבינו תם כל אמורא היה תופס לשוננו, כמו מגדף בה ר' אבהו (סנהדרין ג:) תהי בה רבי יוחנן (ב"ק קיב:) לייט עלה אביי (ברכות כט.). ע"כ. מבואר בדברי רבינו תם שלשון לייט אינו אלא דרך לשון האמורא שרוצה לומר דין. אמנם, המאירי שבת דף ק"כ ע"ב כתב על לשון לייט, וזה לשונו: ולי נראה שמן הדין מותר לפתוח, וכל שמצאנוה בלשון קלה, רצה לומר לייט עלה פלוני, אינה במקום איסור פשוט, שכל שיש בו איסור פשוט, אין בו מקום לקלות חכם, וקם ליה בדרבה מיניה, אלא אין קלה אלא במקום שאין איסורו מבורר, וההתר בו מצוי, ומקלילין אותו מצד פרצה ועזו מצח, ע"כ. וכעין זאת כתב הערוך השולחן [אורח חיים הלכות תפילה סימן ק"י] בנידון אם יצא ידי תפילה שהתפלל הביננו של בשעת הדחק, וכתב להכריע בזה הלשון: ואי סלקא דעתך דלא יצא, לא שייך קלה בזה, והוה ליה לומר דלא יצא, אלא ודאי דיצא, אלא שלא עשה כהוגן ולפיכך קללו. והנה, המאירי עצמו הוא זה שמחדש הדבר שליית עלה אין זה דין מוכרע, וקודם חידושו הביא את דעת הראשונים שהבינו שליית הוא איסור גמור, וכן מרוב הראשונים בסוגיא בשבת מוכרח שהבינו שהוא איסור גמור.

אמנם, כעין דברי המאירי איתא בשו"ת ברכת אברהם [הלכות שבת פרק א' סי' י"ט] ולענין נר שאחורי הדלת, יראה שאפילו רב דלייט ואוקימנא בטעמיה דידיה דאפילו כרבי שמעון משום דמדוה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות, לא פסק רב שודאי תכבה הנר, אלא מקרב כבויה, וברוב תכבה, ודמי לפסיק רישיה, ומפני זה הוציאו בלשון לייט עלה, תדע דכמה פעמים יפתח אדם הדלת וינעול ותנשב הרוח בנר ולא יכבה, ולעולם אי אפשר שיחתך ראש החי ולא ימות, ומפני זה לא פסק [הרמב"ם] ז"ל בדבר אלא אסור בלחוד.

אך לימוד רבינו יעבץ צריך תלמוד מצד עצמו, דעד כאן לא מצינו אלא היתר כיבוס [ויש אומרים גם תספורת], שמותר לעשותו בחמישי מפני כבוד השבת ויתכן אף בתשעה באב בעצמו כמבואר בברייתא, אבל איך נלמוד היתר לרחיצה ואכילה, שהם מגוף תענית תשעה באב^(ט) [וגם אם נאמר שאיסור רחיצה שאני, עדיין איך למד מכאן רבינו יעבץ על היתר אכילה. ורחוק לומר שהביא ראיה רק להיתר רחיצה, ולא הוזכר בדברי האור זרוע וראשונים הללו שום ראיה להיתר אכילה, ועוד אחר שבין כך יביא איזו ראיה עלומה להיתר אכילה, מה לו לראיה להיתר רחיצה בלבד].

גם אם נאמר שסובר רבינו יעבץ שצום תשעה באב הנדחה הרי הוא קל מתשעה באב בזמנו, עדיין אין לנו מקור להקל להתיר את עצם מצוות הצום, כרחיצה ואכילה.

והנה, רבינו יעבץ למד את דבריו מקל וחומר - אם התירו בחמישי מפני כבוד השבת קל וחומר שיתירו למילה. והדבר צריך תלמוד, מה הפשיטות שכבוד מילה עדיפא משבת, גם אם נניח שיש יום טוב של מילה, לא שמענו שכבודו מרובה משל שבת. ורחוק לומר שהמכוון הוא שכאן הוא כבוד עיצומו של יום המילה, מה שאין בשבת, שאינו אלא הכנה לשבת, והדברים דחוקים [ובפרט שיש לדון על יום טוב של מילה אם הוא מתחיל כבר מתחילת היום, ואם אינו מתחילת היום, אם כן הרי הרחיצה למילה כהכנה לשבת], ובעיקר יום טוב של מילה כבר תמחה על דברי רבינו יעבץ, עיין עוד לקמן.

עוד יש לעיין לפי ההיתר הנלמד מהיתר כיבוס בחמישי מפני כבוד השבת, האם ההיתר בברית הוא רק לתשעה באב נדחה, או בכל תשעה באב. והנה, לשון האור זרוע שהביא הראיה הזאת מורה שההיתר הוא רק בתשעה באב נדחה, דזה לשונו: "לפי שהיתה סעודת מצוה וגם תענית בי' באב בעבור כך התיר כדגרסינן ובחמישי מותרין מפני כבוד שבת, כל שכן לכבוד מילה דחמירא יותר מחמישי לכבוד שבת", ע"כ. וכבר נתבאר שאינו מובן איך נלמד ההיתר מכיבוס לביטול הצום ואם כן לא נתברר מהיכן נולד החילוק בין תשעה באב בזמנו לנדחה, ואף אם יש איזו סברא לחלק בדבר, לא נתבאר איך נלמד זאת מהמקור מהיתר הכיבוס.

הוכחת רבינו יעבץ מהדין שאין משלימים תענית תשעה באב (נדחה) ביום טוב של קרבן עצים

במרדכי במקום אחד^(ט) ובהגהות מיימוניות הובאה הוכחת רבינו יעבץ מהמבואר בברייתא (בעירובין מא, א^ט): "אמר רבי אלעזר בר צדוק אני הייתי מבני סנאה בן בנימין, וחל ט"ב בשבת ודחינוהו עד לאחר שבת והתענינו בו ולא השלמנוהו, מפני שיום טוב שלנו היה"^(ט).

(ג). כמבואר בתענית ל ע"א, ועיין שם בקרן אורה.

(ד). מרדכי מסכת תענית פרק מאימתי רמז תרל, טור או"ח תקנ"ט, הג"מ הלכות תעניות פרק ה אות ד.

(ט). וכו"ה בבבלי תענית דף יב ע"א, תוספתא תענית (ליברמן) פרק ג. ובתלמוד ירושלמי תענית פרק ד הלכה ד, שקלים פרק ד הלכה א, מגילה פרק א הלכה א. ובשור"ת תשב"ץ חלק ג סימן ח הביא ברייתא זו ממגילת תענית. והנה, ברוב המקומות הגרסא היא רבי אלעזר ברבי צדוק, ואילו בירושלמי במקום אחד בתענית הגרסא היא רבי אלעזר ברבי יוסי. ונפקא מינה בגרסא זו לקשיית הבבלי בעירובין מ' ע"א להוכיח המנהג בדורו של רבן גמליאל, וכל הראיה היא רק לגרסא רבי אלעזר ברבי צדוק.

והנה, הן אמת דבמקור ההיתר מבואר שהדין שצום תשעה באב הנדחה והוא ביום טוב של קרבן עצים מתענים ואין משלימים, אבל אין כל ראייה לומר שלולא היה חל יום טוב של קרבן עצים בתשעה באב עצמו היה משתנה הדין. ואפשר שרבינו יעבץ לא רצה ללמוד היתר ליותר ממה שנתפרש, והייתה לו סברא חיצונית לחלק בין תשעה באב בזמנו לנדחה.

והבית יוסף (אורח חיים סימן תקנט) היה פשוט לו א' מסברא להקל בנדחה יותר מתשעה באב בזמנו, ב' הוכיח כן מלשון הברייתא, ג' כתב שכן משמעות תשובה אשכנזית.

זו לשון הבית יוסף: (א) ומשמע לי דהא דרבינו יעבץ דוקא בתשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה למחרתו דכיון דאידיחי לא חמיר כולי האי⁽¹⁾, אבל אם לא היה נדחה אלא שחל להיות מימי השבוע לא היה מיקל בו בכך, (ב) וכן משמע מההיא דמייתי מרבי אלעזר ברבי צדוק (עירובין מא., תענית י"ב ע"א) דאמר ושלח ט"ב בשבת ודחינוהו לאחר השבת, ואם איתא דהוא הדין לחל תשעה באב באחד מימי השבוע הוה ליה לסתום ולומר והתענינו בתשעה באב, ולא השלמנוהו מפני שיום טוב שלנו היה, ואין לומר דאיצטריך למימר דחל תשעה באב בשבת ודחוהו למחרתו לאשמועינן דאפילו הכי התענו בו רוב היום, וכדקתני והתענינו, דהא ודאי לא אתא אלא לומר דלא השלימוהו מפני שיום טוב שלהם היה, ואם כן למה ליה למימר דתשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה למחרתו הוה, אי לאו למימרא דדוקא בכהאי גוונא הוא דלא בעי לאשלומי, אבל אם חל להיות באחד מימי השבוע צריך להשלים, (ג) וכן נראה מתוך תשובה אחת מחכמי אשכנז שבאה לידי. ע"כ.

והנה, סברת הבית יוסף לומר שתענית נדחה הוא קל יותר, ולבסוף כתב שכן נראה מתשובה אחת מחכמי אשכנז. אכן, כבר כתוב כן מפורש בראשונים, באור זרוע ובהלכות שמחות למהר"ם בעובדא של רבינו יעבץ, דהרי זה לשון האור זרוע: לפי שהיתה סעודת מצוה וגם תענית בי' באב, בעבור כך התיר, ע"כ, וכן מפורש בשו"ת התשב"ץ הנ"ל.

אך ראיית הבית יוסף היא ממה שאמרו בברייתא, ושלח ט"ב בשבת ודחינוהו עד לאחר שבת והתענינו בו ולא השלמנוהו. וזה פלא, שבברייתא את האמת אמרו, שהרי לעולם לא יחול יום טוב של קרבן עצים ביום צום אלא בעשרה באב, ולא ייפול יום טוב ביום צום אלא בתשעה באב שנדחה לעשרה באב⁽²⁾. ואם הייתה סותמת הברייתא כלשון הבית יוסף הוה ליה לסתום ולומר

שהוא היה בדורו של רבן גמליאל, ואילו לגרסא רבי אלעזר ברבי יוסי אין כל ראייה [ואדרבה, רבי אלעזר ברבי יוסי הולך בשיטתו של רבי יוסי אביו שמשלימים].

(טז). ובפרי מגדים (או"ח משבצות זהב סימן תקסב ס"ק ג) כתב בזה הלשון: "ובזה מתורץ מה שהקשו התוס' בתענית שם ד"ה התם, דהקשו דבטלה ושירי להתענות ביום טוב האלו, ותירץ דסבר דלא בטלה ואסור להתענות ולכן לא השלימו התענית. ואם כן קשה מה שכתב המחבר לעיל בסימן תקנ"ט סעיף ט' בעל ברית כו' מר' אליעזר ברבי צדוק, דהוא סובר לא בטלה והיה יום טוב שלהם ואסור, מה שאין כן בעל ברית לית כאן יום טוב מדבריהם", ע"כ. ודבריו תמוהים, שאין כאן כל קוש', שאף אם אנהנו קיימא לן בטלה מגילת תענית, היינו ימים טובים שהוזכרו שם, אבל בעל ברית, שכעת נתחדשה סיבה להיות יום טוב שלו, אף אם אין לשמוח בימים טובים שמכבר הימים, אבל אין מקום לומר שלא יהיה יום טוב חדש בהיות מאורע ממש באותו היום.

(יז). וכן נקט הרדב"ז בתשובה (שו"ת רדב"ז חלק א סימן שפה) דבשלמא התם ט' באב דחוי היה ולפיכך הקלו בו אחר חצות ולא השלימוהו, אבל אחד מד' צומות שחל בזמנו אינו מותר להקל בו אף על פי שהוא י"ט שלו, ע"כ.

(יח). אך עיין לקמן, שיתכן שכוונת הבית יוסף לימים טובים שהם ימי ברית.

והתענינו בתשעה באב, ולא השלמנוהו מפני שיום טוב שלנו היה, לא היה לברייתא מובן איך יפול דבר.

וכזאת העיר השואל^(ט) בשו"ת מהר"ם מלובלין סימן צח והקשה על דברי הב"י: הלא גבי האי עובדא דבני סנא"ב הוכרח לומר שחל להיות בשבת ונדחה לאחד בשבת לפי שי"ט שלהם בעשרה באב היה:^(כ) תשובה: הנה הגם שבאמת אין ראית הב"י מוכרחת, מכל מקום אין להחשיבו טועה בכך שבודאי גם ממנו לא נעלם זה שהי"ט של בני סנא"ב היה בעשרה באב כי פשוט הוא שם. אלא זה כוונת הב"י דמאחר דהיא ברייתא כל עצמה לא נשנית אלא לאשמעינן דבי"ט שלנו אין צריך להשלים אם איתא דאין חילוק בזה בין נדחה הט' באב לשאינו נדחה לא היה לו לתנא להאריך בזה אלא ה"ל למתני סתמא והתענינו בט' באב ולא השלמנוהו אף על גב דגופא דההוא עובדא לא אפשר לאשכוחי כי אם בנדחה מ"מ לעיקר מילתא דהאי תנא לא אצטריך ליה למימר. כן נראה לישב כוונת הב"י. אבל מ"מ גם בעיני אין ראיתו מוכרחת, וכבר קדמו בשו"ת מהר"ש הלוי^(כא) סימן ב. ע"כ.

מכל מקום, סברת הבית יוסף היא שניתן להוכיח מהברייתא שהדין שאין משלימים בימים טובים את כל הצום הוא רק במקום שהצום נדחה. אולם, זה יהיה רק אם שנקבל את הנחת רבינו יעבץ שימי ברית הם ימים טובים, אבל אם ננקוט שברית אינו כיום טוב לעניין זה, אז אין כלל נפקא מינה בעניין נדחה לגבי השלמה, ומה באה הברייתא להשמיענו בקולת נדחה לגבי השלמה^(כב). רק לדעת רבינו יעבץ, הסובר שברית כיום טוב, יש נפקא מינה לשאר ימים טובים שחלים גם בתשעה באב.

דיון בדברי תלמיד המהר"ם מלובלין:

ובסוגיא בעירובין שם איתא: "ובדורו של רבן גמליאל עבוד כרבן גמליאל? והתניא, אמר רבי אלעזר ברבי צדוק: אני מבני סנאב בן בנימין. פעם אחת חל תשעה באב להיות בשבת, ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו, מפני שיום טוב שלנו היה. טעמא דיום טוב, הא ערב יום טוב - משלימין - אמר רבינא: שאני יום טוב של דבריהם, מתוך שמתענין בו שעות - משלימין בו ערביות. שבת, הואיל ואין מתענין בה שעות - אין משלימין בה ערביות".

הנידון בגמרא הוא אם משלימים תענית בערב שבת, ויצא בזה מחלוקת בין רבן גמליאל לרבי יוסי, ואמרו שבדורו של רבן גמליאל פסקו כרבן גמליאל שאין משלימים, והקשו הא רבי אלעזר ברבי צדוק שהיה בדורו של רבן גמליאל, ומכל מקום בערב יום טוב עצים שלו שהוא תשעה באב השלים התענית, שלא אמר רבי אלעזר שלא השלים התענית אלא אם חל התענית בעשרה באב שהוא עיצומו של היום טוב, אבל ערב היום טוב משלים שהוא כל תשעה באב השלים, ומוכח שמשלימים את התענית בערב יום טוב, ודחה רבינא שכל חומרת רבן גמליאל

(ט). קובץ תשובות מהמהר"ם לתלמידו רבי נתן, תחילתן בשו"ת מהר"ם מלובלין סימן צב וזה חלק מדבריו על תלמידו, תלמידי הותיק אשר טוב מרבן שמו כמ"ד נתן יצ"ו בצירוף החבורה הקדושה אשר הם אתך במחיצתך.

(כ). עד כאן לשון מההר"ם מלובלין בהצגת השאלה.

(כא). נולד בשנת רצ"ב ומהר"ם מלובלין נולד בשנת שי"ח.

(כב). ולא משמע שבא ללמדנו קולות נדחה לגבי דברים שלא נידונו בברייתא, כמו לגבי חולה.

שאינן להשלים בערב שבת ויום טוב הוא רק בשבת^(כ) שבשבת עצמה אין מתענים כלל ובדין הוא שלא ישלימו צום לפניו, אבל ביום טוב של דבריהם כקרבן עצים שהרי מתענים בו שעות ברור שישלימו את התענית בערבו של היום, עד כאן תמצית הגמרא.

ומוכיח תלמיד מהר"ם^(כ) שהן המקשה והן התרצן הסכימו לעיקר ההוכחה, שהיה ראוי שלא להשלים הצום בתשעה באב, וכל החילוק בין המקשה לתרצן הוא רק בערב יום טוב של דבריהם. אולם, לדברי הבית יוסף שכל קולת רבי אלעזר רבי צדוק היא רק בתשעה באב נדחה, כלומר שאף יום טוב עצים עצמו אינו דוחה אלא צום נדחה, אם כן מה שייך להקשות ולהעלות על הדעת שערבו של יום טוב עצים ידחה תשעה באב בזמנו, מה שהיום טוב עצמו אינו דוחה [וכל דוחק שנאמר, שדעת המקשה אינה להלכה והמקשה היה סבור אחרת, והתרצן הילך לפי רוח המקשה, על כל פנים יכריח לדחות את ראיית הבית יוסף מלשון התנא, כי ברור הוא שלמקשה לא היה פתרון לאריכות דברי התנא, כי הוא סבור שאף בזמנו דינו שווה לנדחה^(כ)].

ועוד יש לתמוה על ראיית הבית יוסף, שכתב: "הוה ליה ליתם ולומר והתענינו בתשעה באב, ולא השלמנוהו מפני שיום טוב שלנו היה", ע"כ. והרי בלשון הזאת היו באים למכשול, שבכל תשעה באב לא השלימו, משום שהוא ערב יום טוב [והיו מתקנים הלשון ש-"יום טוב שלנו" היינו ערב יום טוב].

ומסקנת מהר"ם מלובלין בתשובתו: "אכן ראיית הבית יוסף דחוייה היא, ואין ראייה לחלק בין נדחה לשאינו נדחה, ומכל מקום לענין הדין אין לנו להקל אלא אם כן יהיה לנו ראייה ברורה להוכיח שקולת רבי אלעזר רבי צדוק שאין להשלים צום ביום טוב של דבריהם גם בתענית בזמנו, וזה לשון המהר"ם, והואיל וכן הוא, אם כן הגם שהראיה שהביא הב"י לדבריו אינה מוכרחת, מכל מקום כיון שאין לנו ראייה ברורה המחייבת חילוף מדבריו. אם כן חוזר הדין למקומו כדעת הב"י. שהרי אין לנו כח להקל בט' באב אלא כענין שנמצא בגמרא ובפוסקים דהיינו כשנדחה אבל כשאינו נדחה חלילה לנו להקל", ע"כ דבריו.

ועיקר דחיית מהר"ם מלובלין לראיית תלמידו לא נתבארה, ועיין במחצית השקל (תקנ"ט ס"ק י"א ד"ה אבל התרצן) מה שביאר לדרכו של המהר"ם. ובמגן אברהם (סימן תקנ"ט ס"ק י"א) יישב את קושיית השואל בחרפות, ועיין עוד מה שתמה בדבריו במחצית השקל, והדברים צריכים תלמוד. שוב נמצא שגם בהוכחת תלמיד מהר"ם נגד הבית יוסף, שכתב שתענית נדחה קל הוא, כבר קדמו בשו"ת מהר"ש הלוי סימן ב'^(כ), והוא הלך על פי ראיותיו ותפס עיקר להלכה שגם בתשעה

(ג). או סתם יום טוב, כשלושה רגלים.

(ד). תלמיד מהר"ם הזכיר את הראיה מהמקשה והמהר"ם הוסיף שיש להוכיח כזאת גם מהתרצן, והן הן הדברים. הדברים.

(ה). אך יש לדחוק, כמבואר להלן, שלמקשה התנא בא להאריך בלשונו, שלא נאמר שאף בתשעה באב לא התענו מצד שהוא ערב יום טוב.

(ו). נידון מהר"ש הלוי: בברית בעשרה בטבת וסובר שסעודת ברית מצוה היא, וכתב שאי אפשר ללמוד מהנאמר גבי ברית בצום ערב ראש השנה שכל התענית ממנהג בעלמא הוא, וחזר וטען שלכאורה אין ללמוד להקל בברית לפי מה שכתב הבית יוסף שקולת רבינו יעבץ היא רק נדחה, ותמה על ראיית הבית יוסף ודחאה והביא ראייה להיפוך [ככל אשר כתב גם תלמיד מהר"ם בשאלתו], ושוב הביא ראייה מדברי זקינו שכתב חתן אף שהיה סיפק בידו לקבוע חתונתו במועד אחר אינו משלים

באב שאינו נדחה וקל וחומר לשאר שלושת הצומות שאין בעל ברית משלים תעניתו, אלא שאביו החמיר בדבר, והוא גם לא רצה להקל הלכה למעשה כדבריו. אמנם, מדבריו למדנו שהעיקר להקל בבעל ברית, וזאת אומרת שקולתו חומרתו, שאין שום מקור להקל בתענית נדחה, וכזאת עולה גם למסקנת מהר"ם מלובלין, שכל מה שהורה לא להקל בתשעה באב שאינו נדחה, אינו אלא בתורת חומרא, אבל מעיקר הדין לא נמצא ראייה לחלוקת הבית יוסף בין נדחה לאינו נדחה, ואם כן אין מקום להקל וללמוד שיש איזו קולא בנדחה. ונפקא מינה בשאר דינים שנאמרו בתעניות, שאין לנו מקום לבוא ולהקל במה שנאסרו במפורש, כמו בעוברות ומניקות. ועיין להלן בהרחבה.

פרק ב' - תמצית הסוגיא בעירובין וראיית האבני נזר

א. הנידון בתענית יחיד בערב שבת האם משלים או לא, רב הונא ורב יהודה ורבה לא היה בידם פשיטות לספק.

ב. בא רבא ופשט והשווה הנידון של תענית יחיד, לתענית תשעה באב בערב שבת, דעת רבי יהודה שאין משלימים, דעת רבי יוסי שמשלימים, ואמר עולא הלכה כרבי יוסי, ואם כן הלכה בנידון תענית יחיד בערב שבת שמשלימים.

ג. קושיית הגמרא סתירה בהלכה, שמבואר בהתחילו להתענות תענית גשמים וחל בר"ח חנוכה ופורים שדעת רבן גמליאל שאין משלימים, ורבי יהושע רצה להורות שמשלימים, וקבעו הלכה כרבן גמליאל שאין משלימים, ודחו בגמרא שכל זה בדורו של רבן גמליאל, אבל אחר כך נקבעה הלכה כרבי יוסי שמשלימים.

ד. קושיית הגמרא יש להוכיח שגם בדורו של רבן גמליאל השלימו בערב יו"ט, שראב"צ היה לו יום טוב עצים בעשרי באב, והתענה והשלים כל תשעה באב, והרי לרבן גמליאל אין משלימים, ודחו בגמרא שערב יום טוב מדבריהם וודאי משלימים בו לדברי הכל.

ה. שוב הביאו דברי רב יוסף שהלכה כחכמים שמשלימים בר"ח חנוכה ופורים, ואם כן הוא הדין לערב שבת ואמרו בגמרא שמוזה אין הוכחה שיותר חמור להשלים ערב שבת, מלהשלים בר"ח חנוכה ופורים.

והמגן אברהם סימן תקנ"ט ס"ק י"א בא להוכיח שיש קולא בתענית נדחה יתר על תענית בזמנו, והוכיח כן מסברת המקשה, שבא להוכיח שראב"צ לא עשה כרבן גמליאל, וקשה על

תענית קל וחומר לבעל ברית שאינו בידו, ועשה קל וחומר מתשעה באב אפילו נדחה שעוברות ומניקות חייבות להשלים התענית בכל זאת בעל ברית אינו משלים שאר תעניות שאין עוברות ותעניות מתענות קל וחומר שבעל ברית אינו משלים, הביא דברי אביו שלא הסכים לפסקו להקל באינו נדחה כי אין ללמוד רק מהמפורש להקל, עוד הוכיח לו אביו ממה שחפישו הפוסקים פתרון לכוס ברית בשאר תעניות ואמרו שתשתה היולדת, שהיא כחולה, מוכיח שאין היתר לבעל ברית לשתות, ודחה שכל היתר בעל ברית נאמר רק אחר חצות ונידון היתר שתיית הכוס היה בברית קודם חצות, אבל אחר חצות הכל יודו שאף בעל ברית ישתה. סוף דבר הקל להלכה ולא למעשה, ותמה גם על דברי זקינו בהיתר חתן שלא להתענות, והרי נוהגים שכל חתן מתענה בימי חופתו, ואיך נקל בצום שהוא חיוב. ולכאורה אין הבנה לקושייתו, הרי המנהג הוא לצום קודם שנעשה חתן, ואילו דברי זקינו אחרי שהוא כבר חתן ובימי השמחה שלו, ובעיקר דין חתן בביאור הלכה סימן תקמ"ט הביא את דברי הריטב"א שלהי מסכת תענית המחייב חתן לצום, ועיין בזה עוד לקמן.

שיטת המקשה ממה נפשך - אם ראב"צ כרבי יוסי סבירא ליה, שמשלימים אף בחנוכה ופורים, אם כן איך ראב"צ לא השלים כאשר נדחה התענית לעשרה באב, וכי יום טוב שלו, יום טוב של קרבן עצים, חמור יותר מחנוכה ופורים? ועל כרחך שראב"צ סובר כרבן גמליאל, ועל כרחך שהמקשה סבר שבתענית נדחה יסבור רבי יוסי שאין משלימים, ונמצא מפורש מקור להקל בנדחה.

ובאבני נזר (חלק א"ח סימן תכו) כתב בקצרה להוכיח מההלכה שלא שייך להקל בתשעה באב באינו נדחה, וזה תורף דבריו הרי קיימא לן כרבי יוסי שמשלימים תענית בחנוכה ופורים ואם בחנוכה ופורים משלימים קל וחומר [או הוא הדין] ליום טוב עצים של יחיד, ועל כרחך שלא מקילים ביום טוב של יחיד ושל בעל ברית הנלמד ממנו אלא בנדחה ולא יותר.

והן אמת היה מקום לדחות הדברים לגמרי ולומר שבאמת אין הפרש בין נדחה לתענית בזמנה, ומה שלא התענה ראב"צ בתשעה באב נדחה, מכיון שאינו סובר כרבי יוסי שמשלימים בחנוכה ופורים, ורבינו יעב"ץ שלמד להקל משיטת ראב"צ הוא פלא כי אין הלכה כראב"צ אלא כרבי יוסי, ולהלכה כרבי יוסי כל בעל ברית ישלים.

אלא ששיטת המקשה, שנקט שקולת ראב"צ עומדת להלכה גם אם נסבור כרבי יוסי, וכמו שטען המגן אברהם, ולכאורה לא ניתן מקום לפרש את הקולא אלא ששאני נדחה, וממילא פסקו של רבינו יעב"ץ עומד על מקומו.

ועדיין יש לטעון, שאחרי דברי התרצן שדברי ראב"צ כרבן גמליאל, כבר אין מקור להקל בנדחה לשיטת רבי יוסי [אך מכל מקום ישאר שבתלמוד הייתה סברא לקולת נדחה].

אך שכל ההוכחה לקולת נדחה אין לה מקום שעד שאתה מוכיח מהמקשה שיש קולא בנדחה הוכח ממנו שיש להקל אף בערב יום טוב עצים של תשעה באב בזמנו, וכמבואר כל זה באורך.

גם האבני נזר הוכיח בחריפות מן הסוגיא בעירובין שאין לחלק בין תשעה באב נדחה לתשעה באב זמנו, מתוך טענת רבי יוסי להוכיח שמשלימים בערבי שבתות, אמר להן רבי יוסי: אי אתם מודים לי בתשעה באב שחל להיות באחד בשבת, שמפסיק מבעוד יום? - אמרו לו: אבל - אמר להם: מה לי ליכנס בה כשהוא מעונה, מה לי לצאת ממנה כשהוא מעונה? הרי שהשווה השלמה בערב שבת להפסקה מבעוד יום ביציאת השבת, והנה לשיטת הפוסקים שלרבי יוסי יום טוב שלנו [ברית ויום טוב עצים] דוחה תשעה באב נדחה, לו יצוייר שהיה תשעה באב נדחה בערב שבת גם לא היו משלימים את התענית [וקל וחומר הדברים, שהרי השלמה בערב שבת חמורה מהשלמה בחנוכה ופורים עצמו]. והנה, רבי יוסי השווה סופה של שבת לתחילתה, ואם יום טוב שלנו דוחה תשעה באב נדחה לרבי יוסי, אם כן קל וחומר שסופה של שבת החמור ידחה לתשעה באב נדחה, ולרבי יוסי לא יפסיק מבעוד יום כשחל תשעה באב נדחה במוצאי שבת. והרי לא מצינו שנחלקו רבי יוסי וחכמים אם מפסיק מבעוד יום בתשעה באב נדחה, ולא מצינו שרבי יוסי מקל בדבר יותר מחכמים^(כז), ועל כרחך שאין שום חילוק בין ובין תשעה באב בזמנו לתשעה באב נדחה^(כח).

(כז). שלדעת חכמים אף שהם מקילים יותר, מכל מקום הם סוברים שאין זה עינוי בשבת להפסיק מבעוד יום.
(כח). ולכאורה היה יכול האבני נזר לטעון יותר, שלהלכה שקיימא לן כרבי יוסי, אם כן למה לא קיימא לן להקל בתשעה באב נדחה שלא יפסיק מבעוד יום מחמת השבת. אך את זה יש לדחות שקיימא לן כרבי יוסי בעיקר שיטתו שמשלימים, אך לא

ומתוך כך בא האבני נור ליישב את הוכחת המגן אברהם, שהוכיח שיש קולא בנדחה מהסלקא דעתך של המקשה, שסובר שראב"צ, למרות שהוא סובר כרבי יוסי, מכל מקום הקל בתשעה באב נדחה שאין משלימים. ולמגן אברהם הרי זו הוכחה לקולת נדחה, ואילו לאבני נור הקולא היא דוקא ביום טוב שלנו שהוא דוחה תשעה באב, אבל יום טוב של כל העם, כחנוכה ופורים, אינו דוחה את התענית. עיין בחידושו שהובא בהערה^ט.

קושית השאלת יעבץ על היתרו של רבינו יעבץ

בעיקר השוואת רבינו יעבץ יום של מילה ליום טוב של קרבן עצים יש לדקדק מנין לו זאת שהדברים שווים? ואם אמרו ביום טוב של קרבן עצים, שמפורש במשנה ובתלמוד שהוא נחשב ליום טוב והוא אסור בהספד ובתענית, שנבוא ונקבע שגם יום שמקיים בו מצוות מילה יום טוב הוא? ולא מיבעיא שלא הזכיר במשנה ובתלמוד שום דין סעודה ביום המילה, גם לא אמרו שהוא יום האסור בהספד ובתענית, כשם שאמרו בימים טובים המוזכרים במגילת תענית, גם הרמב"ם לא הזכיר שום הלכה ודין הקיימים ביום המילה, וכזאת שאר גדולי הראשונים, ובאמת זו טענה על עיקר חידושו של רבינו יעבץ אם יום המילה דינו כיום טוב להיאסר בהספד ותענית למה לא שנינו בשום מקום במשנה ברייתא ותלמוד, יום המילה אסור בהספד ותענית^ז.

והנה יום טוב של קרבן עצים אסור בעשיית מלאכה, ודבר זה מפורש ברמב"ם הלכות כלי המקדש (פרק ו הלכה ט-י) ומקור דברי הרמב"ם בירושלמי (חגיגה ב, ד לגבי נדבת עצים של יחיד), ולא מצינו איסור עשיית מלאכה ביום המילה ולדברי רבינו יעבץ היה לאסור מדינא כשם שחייב שמדינא דוחה תשעה באב [על כל פנים נדחה], אמנם במאמר מרדכי (סימן תס"ח ס"ק א) הביא מזה סמך למנהג לאיסור מלאכה ביום המילה, אבל לא מצינו שיקבע כדין^א, גם לסוברים שאף

קיימא לן כסברת רבי יוסי שדימה לצאת מעונה לגבי להיכנס מעונה, ובוזו אנו סוברים כדחיית חכמים שיש חילוק בדבר. ואף שאין אנו סוברים כראיית רבי יוסי, אפשר לסבור כעיקר שיטתו שלא אמר רבי יוסי דבריו רק מכוח ההוכחה אלא מסברא, ובא לתמוך שיטתו גם בהוכחה.

כט). ומה שלר' יוסי בתשעה באב אינו משלים ביום טוב שלנו ובגזירת בית דין על הציבור משלים בחנוכה ופורים, נראה לי דהיינו טעמא, שהרי אין בית דין מתנין לעקור דבר מה"ת בקום ועשה. וזה בתקנה קבועה לדורות. אבל בהוראת שעה מתנין. הנה, בהוראת שעה יש לתקנות בית דין כח של תורה, מה שאין כן בקבוע לדורות. וטעמא רבא איכא, שאם יהי' לתקנה לדורות דין תורה יהי' בזה תוספת על המצוות או גרעון במצוות ויעבור בבל תוסיף או בבל תגרע. ועל כרחך, בגזירת בית דין שהוא לצורך שעה יש לו דין תורה, על כן אמר ר' יוסי מתענה ומשלים בחנוכה ופורים, אף דתשעה באב אינו משלים ביום טוב שלנו, משום דהוא רק דרבנן. ובתשעה באב שחל בערב שבת, דאמר ר' יוסי גם כן מתענה ומשלים, אף דהוא רק מדרבנן. מכל מקום, מכיוון שהוא תענית שעות משלים. והוא הדין בתשעה באב שנדחה מפסיק בשבת שלפניו מבע"י וא"ש.

ל). אך גם לא מצינו בתלמוד דידן שיום קרבן אסור בהספד ותענית, והרמב"ם פרק ו מכלי המקדש פסק על כל פנים שיום נדבת קרבן עצים אסור בהספד ותענית, אך אפשר פסק בוזאת כמפורש בירושלמי אף שלא הובא בתלמוד שלנו.

לא). ואלו דברי המאמר מרדכי: "העושה מלאכה בערב פסח וכו'. הא דהחמירו בעשיית מלאכה ב"ד פי' הר"ן בשם הירושלמי דהיינו מפני שהוא זמן הקרבת קרבן פסח וביום שיחיד מביא קרבן אסור בעשיית מלאכה יעו"ש. ומכאן נראה סמך למה שנהגו העולם שלא לעשות מלאכה כל שהם בעלי ברית דהיינו מוהל וסנדק ואבי הבן שהרי הן כמקריבין קרבן כמבואר ב"ד ואעפ"י שיש לדחות מ"מ כבר אמרו בהרבה מקומות שיו"ט שלהם הוא הלכך אין לשנות", ע"כ, ומכל מקום לא מצינו איסור מפורש במלאכה לבעלי הברית.

המוהל בכלל בעלי הברית ויום טוב שלו הוא, לו ייאסר בעשיית מלאכה נמצא המוהל הקבוע בטל ממלאכתו, וזו לא שמענו^א.

ויש להוסיף עוד שבקרבן עצים מבואר שיש דין ביום עצמו, וכולו נחשב ליום טוב, ולפיכך יש לו ערב יום טוב ביום שלפניו. והראיה לכך היא שהיה סלקא דעתך בגמרא (בעירובין מ"א ע"א) שיש לו אף דין ערב יום טוב לפטרו מהשלמת תענית^ב. לעומת זאת, לא מצינו שיהיה כל יום המילה כיום טוב ואף ליתן ליומו ערב יום טוב. ולבעצם דין הסעודה למילה יש לעיין שאינה דין ביום המילה דווקא וכי אם האבא עושה את הסעודה סמוך בלילה לא קיים עניין הסעודה כהלכתו? אך עיין להלן שנראה שיש עניין בסעודה ביום המילה בדווקא.

וכבר תמה בכל זאת היעב"ץ בשו"ת (שאלת יעבץ חלק ב סימן כג), ואלו דבריו: מיהא תמיהא להקל בו כל כך. דמעקרא היא גופה קשיא למסמך עלה דההיא דרבי אלעזר ברבי צדוק לקולא גבי מילה, דלא דמי יום טוב דקרבן עצים שהוא שנוי במשנה ונסמך על הכתוב מפורש (בנחמיה ולקורבן העצים), משא"כ ביום המילה שאינו מפורש בשום מקום. לא בתורה שבכתב ולא שבע"פ שיהא נקרא י"ט (ובגמרא פ"ק דכתובות דחי תלמודא מאי דהוה סליק אדעתיה דמ"ד לברוכי שהשמחה במעונו) רק באגדה מצינו דרך רמז בעלמא סמך לסעודה שעשה אברהם אבינו ביום ה"ג מל, זולת לא נמצא שום רמז. ועדיין י"ט מנין שידחה ט"ב מפניו. ואפילו כשנדחה (והא אמר רבי יוחנן אלמלי הייתי שם קבעתי בעשירי כו' שהוא עקר יום המר) ואף על פי שסמכו חז"ל לדחותו מפני י"ט ברור שבדברי קבלה, למה נקל גם ביום שאינו קרוי י"ט בשום מקום, ולא נזכר כלל בדברי רז"ל (בפירוש אפילו רק שיש לעשות בו סעודה כו') שיהא לו כח לדחות תענית החמור מאד, ואם רבי יעבץ לגרמיה הוא דעבד, מיהא הוה דלא לוסיף. ואם כן כל הנטפל לדבר מצוה בו ביום לא ישלים התענית הקבוע ע"פ חז"ל שאפילו עוברות ומניקות משלימות אותו^ג.

והנה על אף שנמצא עוד בזוהר שהמל בנו נחשב כאילו מקריב כל קרבנות שבעולם^ה, ובפרקי דרבי אליעזר^ו מבואר מחיוב הסעודה של הברית, אין דינים מפורשים בתלמוד שלנו.

(ב). ויש לדון עוד שחתן שחייבוהו להתענות הוא אסור במלאכה, כמבואר רמב"ם הלכות אישות פרק י הלכה יב (ומקורו בתוספתא כתובות פ"א הלכה א' ובהר"ן על הר"ף מסכת כתובות דף ב עמוד א סוף ד"ה חמישי בשם פרקי דרבי אליעזר פרק ט"ז), ונמצא חתן האסור אף בעשיית מלאכה ושבעת ימי המשחה שלו רגל גמור הדוחים אבילות, חייב בתענית, ובעלי הברית המותרים במלאכה ואין יום טוב של מילה דוחה אבילות דן רבינו יעבץ שהם ידחו תענית [הן אמת לגבי אסור מלאכה בחתן יש לדון שאינו מעיקר היום טוב אלא שהוא כמלך לטעם הפרקי דרבי אליעזר, או כדי לשמח אשתו].

(ג). אך למסקנא אין נפקא מינה בערב יום טוב שלו, ויש להוסיף עוד דין של לפניו ולאחריו האמור במגילת תענית.

(ד). ועיין עוד בשאלת יעבץ שהוסיף שיש בדבר חילול השם, ובפרט שכת ש"ץ עשאוהו לת"ב כיו"ט, ועיין עוד בספרו ע"ע עמוד ט' ע"ב י' ע"א בהגהה.

(ה). זוהר כרך א (בראשית) פרשת לך לך [דף עו ע"ב]: "תאנא כל מאן דקריב בריה לקרבנא דא כאילו אקריב כל קרבנין דעלמא לקמיה דקודשא בריך הוא וכאילו בני מדבחא שלימתא קמיה, בגיני כך בעי לסדרא מדבחא במאנא חד מלייא ארעא למגור עליה האי קיימא קדישא ואתחשיב קמי קודשא בריך הוא כאילו אדבח עליה עלוון וקרבנין עאנא ותורי וניחא ליה יתיר מכלהו דכתיב וזבחתי עליו את עולותיך ואת שלמיך וגו' בכל המקום אשר אזכיר את שמי מהו אזכיר את שמי (את) דא מילה דכתיב בה (תהלים כ"ה) סוד יי' ליראיו ובריתו להודיעם".

(ו). פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק כח [בדפוסים אחרים פרק כ"ט]: "וכשנולד יצחק בן שמנת ימים הגיש למילה שנאמר וימל אברהם את יצחק בנו בן שמנת ימים, מכאן את למד שכל איש שמגיש בנו למילה, כאילו כהן גדול מקריב מנחתו ונסכו על גבי המזבח, מכאן אמרו חכמים חייב אדם לעשות שמחה ומשתה באותו היום שזכה להמול את בנו כאברהם שמל את

והנה, מה שכתב בשאילת יעבץ שבגמרא בכתובות ח' ע"א^(ז) דחו את הצד לומר ברכת שהשמחה במעונו בברית, לכאורה אין זה מספיק, כי הדחייה היא רק מחמת שטרידי משום צערא דינוקא, לא שנשתנה עיקר הסעודה. אכן, יש לדחות בעניין אחר, שאף חתן שמברכים אצלו שהשמחה במעונו אפילו כל השנה^(ח), וכי אינו מתענה שנה שלימה מפני ברכת שהשמחה במעונו^(ט) [וביותר לדעת הריטב"א סוף מסכת תענית, שהובא בביאור הלכה תקמ"ט, המחייב חתן בימי חופתו להתענות בכל הארבעה צומות, אך בזה יש לדון שרבינו יעבץ אינו מודה, עיין בזה עוד לקמן].

והנה, יש שרצו ללמד זכות על השוואת רבינו יעבץ ברית מילה ליום טוב עצים, וטענתם שאף אם נאמר שאין מקור גמור לחיוב סעודה ויום טוב ביום המילה כמו כן יום טוב עצים אינו דין גמור, ואינו אלא מנהג, כמו שכתב הרמב"ם הלכות כלי המקדש פרק ו הלכה ט ו הלכה י: ומהו קרבן העצים, זמן קבוע היה למשפחות משפחות לצאת ליערים להביא עצים למערכה, ויום שיגיע לבני משפחה זו להביא העצים היו מקריבין עולות נדבה וזהו קרבן העצים והיה להם כמו יום טוב, ואסורין בו בהספד ובתענית ובעשיית מלאכה ודבר זה מנהג^(כ). אפילו יחיד שהתנדב עצים או גורים במערכה^(כא) אסור באותו היום בהספד ובתענית ובעשיית מלאכה ודבר זה מנהג.

בנו, שנאמר וימל אברהם את יצחק בנו וכו'. ונראה להוכיח שאין ללמוד חיוב גמור לדין מלשון "חייב אדם" הנאמר בפרקי רבי אליעזר שהרי אמרו בפרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק נא: "המופת הרביעי מיום שנברא העולם לא היה אדם חולה אלא בכל מקום שהיה אדם אם בדרך אם בשוק ועטש היתה נפשו יוצאה מנחיריו ומת, עד שבא יעקב אבינו ובקש רחמים על זאת ואמר לפני ה' רבונו של עולם אל תקח את נפשי ממני עד אשר אני מצוה את בני ובני ביתי ונעטר לו, שנ' ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חולה ושמעו כל מלכי הארץ ותמהו שלא היה כמהו מיום שנבראו שמים וארץ, לפיכך חייב אדם לומר לחבירו בשעת עטישותיו חיים שנהפך מות העולם לאור, שנאמר עטישותיו תהל אור", ע"כ, וברור שאף שנפסק בכתלמוד דידן לומר אסותא, לדברי הכל אינו חיוב גמור ואינם כשאר תקנות חז"ל.

לז). וז"ל: "רב חביבא איקלע לבי מהולא, בריך שהשמחה במעונו. ולית הלכתא כוותיה, משום דטרידי, דאית ליה צערא לינוקא".

לח). כך עיקר הדין במסכת כתובות דף ח עמוד א וכי א"ל מחמת הלולא, עד אימת? אמר רב פפי משמיה דרבא: עד תריסר ירחי שתא. ומעיקרא מאימת? אמר רב פפא: מכי רמו שערי באסינתא. וכי קודם נישואין ואחר נישואין שנה שלימה לא יהיה בתענית.

לט). אך שוב ראיתי בספר שבולי הלקט (הלכות שמחות סימן מז והלכות מילה סימן ט): "והחבר ר' בנימין ב"ר שלמה ז"ל הביא ראיה מהא דאמרינן בכתובות בפרק קמא רב חביבא איקלע לבי מהלא וברין שהשמחה במעונו ולית הלכתא כוותיה משום צערא דינוקא מ"מ אף על גב דלית הלכתא כוותיה לברך שהשמחה במעונו נפקא מינה שהיו עושין סעודה כמו בבית החתונה, ע"כ. אך אין הכרח לחיוב סעודה, אלא שנהגו לעשו סעודה, ובהמשך דבריו הביא דברי מי שכתב, ועל שמחת שבוע הבן רגיל רבי לומר לאו שמחה היא כדאמרינן במסכת כתובות דלא מברכינן שהשמחה במעונו משום צערא דינוקא דהעם טרודין על הנער ולא שמחה גמורה היא", ע"כ, ועיין עוד בשאר דברי השבולי הלקט.

מ). שוב ראיתי בשנויי נוסחאות ברמב"ם מהדורת פרנקל שהתיבות ודבר זה מנהג, לא נמצאים בכל כתבי היד, אמנם עדיין אינו מעלה ארוכה לקושי בדברי הרמב"ם שבהלכה הבאה בדין יחיד שהתנדב עצים למערכה כתב הרמב"ם אותו הדין ממש שאותו היום אסור בהספד ותענית ובעשיית מלאכה, ושם סיים הרמב"ם גם בנוסח כתבי היד ודבר זה מנהג, שמה נאמר שנדבת עצים של יחיד לא תפטור מתענית מחויבת כשם שפוטרי יום טוב עצים שאינו מנהג, וזה רחוק שהרמב"ם נתן דין אחד לשניהם, ופתח הלכה י בלשון אפילו כאומר שדינם אחד, ומסתבר שאפילו לגרסת הכתבי יד שאין לשון ודבר זה מנהג אלא סוף הלכה י אחר דין נדבת היחיד, שעולה גם על הדין הקודם של יום טוב עצים של משפחה. עוד יש להעיר שמקור הרמב"ם לדין נדבת עצים של יחיד מדברי הירושלמי חגיגה (פרק ב הלכה ד) ופסחים (פרק ד הלכה א) שם נשנה בסתם "האומר הרי עלי עצים למזבח וגזרין למערכה אסור בהספד ותענית ומלעשות מלאכה בו ביום". ואין שום רמז לזה שהוא מנהג ולא מדינא.

אלא שדברי הרמב"ם בזה תמוהים, וכמו שתמה כבר במשנה למלך הלכות כלי המקדש (פרק ו הלכה ט): "עוד אני תמיה במ"ש דזמן עצי הכהנים מה שאסורים בהספד ובתענית הוא מנהג ולא מן הדין דהא בפ"ק דתעניות אמרינן א"ר אלעזר בן צדוק אני מבני בניו של סנאב בן בנימין ופעם אחת חל תשעה באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שי"ט שלנו הוא ע"כ ואי אמרת דאיסור התענית אינו אלא מנהג איך יתכן שנדחה התענית שהוא תקנת חכמים מפני המנהג ובפ"ג דעירובין (דף מ"א) למ"ד דהמתענה בערב שבת דאינו משלים הקשו מהך עובדא ואמרו טעמא דיי"ט הא ערב יום טוב משלימין ותיצו שאני י"ט של דבריהם מתוך שמתענין בו שעות משלימין בו ערביות ע"כ. הרי מהך סוגיא מוכח בהדיא דאיסור התענית אינו מנהג לכד אלא איסורא דרבנן איכא וכעת הדבר צריך אצלי תלמוד". עכ"ל.

וביאר בחידושי הגרי"ז - עניינים סימן נו [מכתבי תלמידים] והנראה דהא דדוחה ת"ב אין זה מחמת האיסור של תענית והספד, רק עצם הדין יום טוב של אותו היום דוחה ת"ב, וכהא דאיתא בשו"ע דביום המילה דוחה ת"ב, והנראה מזה דכיון דלגבי נחשב אותו היום יום טוב נדחה לגבי ת"ב. וה"ה היום שמביא עצים כיון דאותו היום נחשב יום טוב, הרי זה דוחה ת"ב. ואין זה כלל מחמת האיסור של תענית והספד, וניחא שפיר דברי הרמב"ם דאיסור התענית הוי רק מנהג, אבל מה דהוי י"ט הוא מדינא וזה דוחה ת"ב, וכמש"כ, עכ"ד.

אולם, אין לדברים הללו מובן, שאם דין היום טוב דוחה התשעה באב זאת אומרת שדין היום טוב הוא לאסור בתענית, ואם כן למה כתב הרמב"ם שאיסור התענית הוא משום מנהג - הרי הוא אסור מדינא? ולומר שיום טוב דוחה תשעה באב למרות שאינו אוסר בתענית אין לו מובן, ולצד זה צריך לומר שיום טוב דוחה תשעה באב למרות שאין איסור תענית, והיה צריך איסור תענית בשביל תעניות אחרות, ולמה תעניות הללו לא ידחו מפני היום טוב? ומה שדימה זאת ליום המילה, תלי תניא בלא תניא, כי לימוד היתר בעל ברית נלמד מיום טוב של קרבן עצים, אלא שהמכוון הוא שיסודם הוא מדין יום טוב, וצריך תלמוד. ועיין עוד בקרן אורה תענית דף יח ע"א.

סוף דבר, ברור שיום טוב עצים דוחה תענית מדינא ולא ממנהגא, כמפורש בתלמוד, וכן הדעת נותנת שמנהג לא ידחה דין חיוב תענית גמור, ובפרט שבגמרא בעירובין קרו ליום טוב עצים יום טוב מדבריהם, ואם היה יום טוב עצים כמנהג בלבד, איך בא המקשה בעירובין (מ"א ע"א) להוכיח שמשלימים בערב שבת ממה שמשלימים תענית בערב יום טוב עצים, שהוא רק מנהג. וגם המקשה לא דחה לחלק, אלא בכך שיום טוב עצים קל שהוא מדבריהם, אבל לא שהוא מנהג, ואם באנו להשוות יום מילה ליום טוב עצים, דין יום המילה צריך שיהיה יום טוב גמור מדבריהם⁽²⁾.

מא). במשנה למלך שם כתב שכל מקריב קרבן שהוא אסור באותו היום בהספד ותענית הביאו רבי עקיבא איגר חגיגה דף יז עמוד א, אך לפי זה תמוה דברי הרמב"ם שכתב איסור הספד ותענית רק במקריב קרבן עצים, ואף שיש לומר שגלמוד מקל וחומר, וכן הביאו הראשונים מדברי הירושלמי פסחים (פרק ד הלכה א) תוספות פסחים נ ע"א והר"ן על הרי"ף מסכת פסחים דף טז ע"ב ועוד.

מב). ואין לומר שכל זה מוכיח שכל מה שבאו להקל אינו אלא בתשעה באב נדחה, כי הרי גם תענית נדחה הוא מדינא ואין ידחה ממנהגא, ובפרט שכבר הוכח שהדברים מוכיחים בסוגיא זו שהיה צד שאף תשעה באב עצמו היה נדחה אף מפני ערב יום טוב עצים.

והנה, בתוספות מסכת תענית דף יב ע"א (ד"ה התם) כתבו: "ואף על גב דאמרינן (ר"ה דף יח): משחרב בית המקדש בטלה מגילת תענית והאי עובדא דרבי אליעזר בר צדוק היה לאחר חורבן דאי קודם החורבן אמרינן (שם) כיון שיש שלום אין שם שמד האי תנא סבר דלא בטלה". ע"כ. ומקור הדברים הוא מיסוד הריב"א, הובאו דבריו בתוס' שאנץ פסחים נ' ע"א (וכן ברא"ש מסכת פסחים פרק ד סימן א). ואין לטעון שאם כן, אין זה יום טוב גמור אלא זכר ליום טוב, מפני שחדלו מלהביא עוד עצים למזבח ה', כי כבר נתבאר לא יתכן שדבר מנהג יכונה יום טוב מדבריהם. ועוד, סלקא דעתך של המקשה עירובין מ"א ע"א הייתה ללמוד שכשם שהותר להתענות בתשעה באב, שהוא ערב יום טוב עצים, הוא הדין שיהיה מותר להתענות ולהשלים בתשעה באב, שהוא ערב שבת דאורייתא.

והנה, לדעת הרמב"ם אין הכרח לומר כדברי התוס' שהמעשה של רבי אלעזר ברבי צדוק היה אחר החורבן, לפי מה שכתב בפירושו המשניות בראש השנה⁽¹²⁾ שהתענו בתשעה באב אף בזמן המקדש. ואם כן, לדברי הרמב"ם⁽¹³⁾ היה אפשר לומר שמעשה של רבי אלעזר ברבי צדוק היה בזמן המקדש⁽¹⁴⁾. אולם, זה אינו, כי כבר הוכיח הרי"ד בעירובין מ"א ע"א שהמעשה של רבי אלעזר ברבי צדוק לא יתכן שהיה בזמן המקדש, כי הוכיחו בגמרא ממעשה זה לדעתו של רבן גמליאל. והרי בזמן המקדש רבן גמליאל עדיין לא נתמנה לנשיא מחמת שהיה צעיר בשנים, ורבן יוחנן בן זכאי היה נשיא בתקופת החורבן, עד שנתמנה רבן גמליאל⁽¹⁵⁾.

ושוב נמצא שמה שכתבו התוספות שהמעשה של רבי אלעזר ברבי צדוק היה אחר החורבן מכוח הוכחה, הדברים מפורשים בתוספתא (מסכת תענית פרק ג הלכה ו) שם הובא יום טוב של קרבן עצים כאחד מהימים טובים האסורים בהספד ובתענית, ואלו דברי התוספתא: "אותן ימים אסורין בהספד ובתענית בין משחרב הבית ובין עד שלא חרב הבית ר' יוסה אומר משחרב הבית מותרין מפני שאבל הוא להם אמר רבי לעזר בי רבי צדוק אני הייתי מבני סנואה בן בנימן וחל תשעה באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר שבת והיינו מתענין ולא משלימין"⁽¹⁶⁾, וכן הוא בירושלמי⁽¹⁷⁾.

(מג). פירוש המשנה לרמב"ם ראש השנה פרק א משנה ג: "וצום העשירי עשירי בטבת לפי שהוא בחדש העשירי. והיו מתענין תשעה באב אף על פי שהוא מסור לרצונם מפני שהוכפלו בו צרות כמו שיתבאר בתעניות". והנה אף שהתשב"ץ רצה לומר שדברי הרמב"ם טעות סופר כבר ישבו את שיטת הרמב"ם עם הסוגיא בראש השנה. ואלו דברי שו"ת תשב"ץ חלק ב סימן רעא: "ובפירוש המשנה להרמב"ם ז"ל ראיתי דברי תימא, שהוא מפרש שם שבימי המקדש היו מתענין באב ומתני' דעל ששה חדשים שלוחים יוצאים דתנן על אב מפני התענית מפרש לה אף בזמן שביהמ"ק קיים, ואי אפשר לפרש כן שהרי סיפא דמתני' קתני ובזמן שביהמ"ק קיים יוצאין אף על אייר. מפני תקנת המועדות ועל המשנה בגמ' מוכח הכי דבזמן דאיכא שלום דהיינו בזמן שביהמ"ק קיים הוה כלהו ששון. והיכא דליכא שלום ולא שמד דתליא מילתא ברצו הוא דאב מתענין בו משום דהוכפלו בו צרות. ואם בזמן שביהמ"ק קיים היו מתענין באב. א"כ קרא דכתיב דהוי ששון מתי יהיה זה. ונראה שמה שכתב הרב ז"ל בזה הוא טעות סופר, והמעייין בסוגיית הגמרא יבין זה כי מפורש הוא שם".

(מד). והיה מקום לפלפל בדעת הרמב"ם, שבאמת תענית תשעה באב, בין בזמנו בין נדחה, לעולם אינו בטל מחמת יום טוב של קרבן עצים, אבל היות ומעשה של רבי אלעזר ברבי צדוק היה בזמן המקדש, שכל חיובו של תענית אינו אלא מחמת רצו מתענים, בזה יש להקל לא להשלימו מחמת יום טוב של קרבן עצים, ואז ירווח שיום טוב עצים שהוא ממנהג דוחה צום שהוא מחמת רצו בלבד. אולם, כבר נתבאר שבתלמוד למדו מעובדא של רבי אלעזר ברבי צדוק לערב שבת וכינוהו יו"ט מדבריהם.

(מה). אלא שכבר נתבאר הקושי בדעת הרמב"ם כמה שכתב על דיני יום טוב של קרבן עצים שהוא מנהג.

(מו). ובתוספות שבת דף נד ע"ב רבי יוחנן בן זכאי משך נשיאותו אחר החורבן שנה או שנתיים דכמה תקנות תקן אחר החורבן.

הפוסקים קבעו היתרו של רבינו יעבץ אפילו לסנדק והוא חידוש

הנה מסקנת הבית יוסף (תקנ"ט) שהיתר רבינו יעבץ הוא לכל בעלי הברית אבי הבן המוהל והסנדק, וכן מסקנת המשנה ברורה תקנ"ט ס"ק ל"ו והנה הדברים תמוהים להקל בתענית בסנדק, שעצם עניין הסנדק אין לו מקור בשני התלמודים, גם גדולי הראשונים לא הזכירו עניינו ובדברי הרמב"ם אינו נרמז, ואף אחר כל הענינים שנמצאו בסנדק^(ט), עדיין הדבר חידוש להפכו לבעל ברית מדינא לעקור דין תשעה באב, והוא דבר חידוש^(ז) [ובאמת בשאילת יעבץ טען שלא היתר רבינו יעבץ אלא לאבי הבן]^(א).

האם נדחה הוא תענית קלה

במשנה במגילה דף ה ע"א איתא: "באלו אמרו מקדימין ולא מאחרין. אבל זמן עצי כהנים, ותשעה באב, חגיגה, והקהל - מאחרין ולא מקדימין".

והנה, פשטות הדברים היא שאין בדבר הנדחה מזמנו שום קולא, וכי זמן עצי כהנים שלא בזמנו שונה הוא^(ב)? וכן ברור בדברי הרמב"ם שפסק המשנה כצורתה [בהוספת שאר הצומות] ואלו דבריו (הלכות תעניות פרק ה הלכה ה): "אבל אחד מארבעה ימי הצומות שחל להיות בשבת דוחין אותו לאחר השבת, חל להיות בערב שבת מתענין בערב שבת", ע"כ. וכשם שאתה אומר

(ז). והנה מה שכתבו התוספות שהתנא של הברייתא סבר שלא בטלה מגילת תענית, מבואר שהתוספות הבינו שיום טוב של קרבן עצים שווה לשאר ימים טובים של מגילת תענית, ואם בטלה מגילת תענית בדין הוא שיבטל יום טוב של קרבן עצים, אולם במפרשי הירושלמי יש האומרים שלא סובר אותו תנא אלא שלא בטל יום טוב של קרבן עצים, אמנם דעת רבי יוסי שקרבן עצים בטל שאבל הוא להם ומאותו טעם ממש סובר רבי יוסי שבתלה מגילת תענית, כמבואר בראש השנה דף יט ע"ב: "תניא: הימים האלו הכתובין במגילת תענית, בין בזמן שבית המקדש קיים, בין בזמן שאין בית המקדש קיים - אסורין, דברי רבי מאיר. רבי יוסי אומר: בזמן שבית המקדש קיים - אסורין, מפני ששמחה היא להם. אין בית המקדש קיים - מותרין, מפני שאבל הוא להם", ומשמע שמאותו טעם דיבר רבי יוסי הן על יום טוב של קרבן עצים הן על ימים טובים של מגילת תענית, ועיין עוד בכל זה בהגהות מצפה איתן תענית י"ב ע"א על דברי התוספות.

(ח). תענית פרק ד הלכה ד, מגילה פרק א הלכה ד ושקלים פרק ד הלכה א.

(ט). בסידור בית יעקב ליעבץ חלק שני הוצאת אשכול עמוד תתע"ה, ברמ"א יורה דעה הלכות מילה סימן רסה סעיף י"א, ועיין עוד בשו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן קנח.

(ג). והנה אם יש בידי אבי הבן לעשות רק אחד משנים או שיהיה סנדק ולא מברך (ברכת אשר קידש) או מברך ולא סנדק וימולו ללא סנדק, לכאורה אחר שדין המברך הוא דברי הברייתא שבת קל"ז ע"ב, ואילו עניין הסנדק לא הוזכר עליו להעדיף מברך על פני סנדק, ולא מצינו שהמברך נחשב בעל ברית, ומכל מקום יש ליישב לדברי רבינו יעבץ וסיעתו שרואים את הסנדק כבעל ברית כי סוף דבר הוא נמצא בחלק מעשה המילה עצמה, וגבי אחד מל ואחד פורע, דין אחד להם להיחשב מוהל, וגבי מוצץ בפני עצמו לפשוטו של תלמוד שאין זה אלא מעשה רפואה אין מקום להחשיבו בעל ברית, ולפי מה שכתבו רבים ושיטת המקובלים לעשות את מעשה המציצה כחלק מהמזוה, יש לדונו לשיטתם האם להחשיבו כבעל ברית, וכעין מוהל ואף שנניח שאין זה מדינא אלא מסיים ענייני המילה עצמה.

(גא). שוב ראיתי שבעל ה"פרדס רמונים" [רבי משה יצחק אביגדור אב"ד קובנא] האריך בתשובה שאין היתר בעל ברית לסנדק, הודפסה התשובה ב"אורייתא" י"ד תשנ"א מ-מח.

(גב). והנה במשנה מנו גם את הקהל בין הדברים שמאחרים ולא מקדימים, והנה גדר איחור הקהל אינו דחיית זמנו, אלא כל הסוכות זמנו הוא. לרש"י בסוטה (מא ע"ב ד"ה מאימת) זמנו מדאורייתא מיום טוב ראשון של חג עד סוף החג, ולתוספות בסוטה (מא ע"א ד"ה כתב) מיום ראשון של חולו של מועד, ואם כן שמאחרים הקהל אין שום שינוי בעיקר זמנו, רק שלא עושים אותו ביומו הראשון. ואם כן, אין זה דומה כלל לשאר המנויים במשנה, כי גבי חגיגה כל החג תשלומי ראשון הוא, ולא אומרים כל החג זמנו הוא, ונפקא מינה לפטור מחגיגה ביום הראשון.

האוצר ♦ גיליון ל"א

שחל להיות בערב שבת ברור שהצום לא קל יותר [וגם פסק שמשלימים התענית], כך בחל בשבת שאתה דוחהו לאחר השבת.

והנה, בפסחים דף נד ע"ב דרש רבא: "עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בו, כדרך שמתענות ומשלימות ביום הכיפורים, ובין השמשות שלו אסור". וכעין זה איתא בתוספתא מסכת תענית פרק ב הלכה יב^(ג): "העוברות והמניקות מתענות בתשעה באב וביום הכפורים ובשלש תעניות השניות של צבור ושאר תעניות לא היו מתענות". וכן הוא בירושלמי תענית פרק א הלכה ה.

וכן פסק הרמב"ם הלכות תעניות פרק ה הלכה י: "עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בתשעה באב", ע"כ. וברור בדעתו שאין דין שונה לתשעה באב נדחה להקל על עוברות ומניקות, שהרי קבע בתחילה את מועד התענית, ואמר חל בשבת נדחה לראשון, ושוב אמר עוברות ומניקות משלימות, בכל תענית תשעה באב שאמרנו, והדברים ברורים^(ד).

וכל רבותינו הראשונים הביאו את פסק רבא שעוברות ומניקות משלימות בתשעה באב, ולא חילק פוסק אחד ואמר שלא נאמר דין השלמת עוברות ומניקות אלא באינו נדחה, והדברים מוכיחים שאין חילוק בין בזמנו לנדחה, ובכל עניין עוברות ומניקות משלימות. וכן יש להוכיח מדרשת רבא שכלל יחד שני דינים להחמיר בתשעה באב שעוברות ומניקות משלימות ושבין השמשות שלו אסור וכי יעלה על הדעת שבנדחה בין השמשות שלו מותר, וביותר היכן נאמר במה הוקל התענית יותר מאינו נדחה, ואולי נוריד מהחמשה עינויים בצום נדחה.

והמהרש"ל בתשובה (שו"ת סימן נג) נקט בפשיטות שדברי רבא שעוברות ומניקות משלימות זה גם בתשעה באב נדחה, וכל כך היה זה פשוט בעיניו עד שלא הוזהר לדבר, גם נראה מדבריו שאין הוא סובר שום קולא בחולה בנדחה יתר על תשעה באב בזמנו^(ה).

והנה בשו"ת מהר"ש הלוי סימן ב' תפס את היתר רבינו יעבץ למעשה אך לא קיבל את הגבלת הבית יוסף לתענית נדחה בלבד, והוסיף עוד קל וחומר ללמוד היתר בעל ברית בשאר שלושת התעניות^(ו), אם בתשעה באב אף נדחה שני בו שעוברות ומניקות משלימות בו שהרי לא חלקו חכמים בדבר^(ז) קל וחומר לשלושת התעניות שעוברות אינם צמות בו שבעל ברית לא ישלים אותו. ומתוך קל וחומר חזק זה היה צריך להידחק במה שדנו הקדמונים בשתיית כוס של בעל ברית בשאר תעניות^(ח), והנה, לשיטת השאילת יעבץ שלא קיבל היתר רבינו יעבץ להלכה

(ג). במהדורת ליברמן י"ד.

(נד). וכן פסק רב אחאי גאון בשאילתות ד פרשת כי תבוא שאילתא קנח: ברם צריך למימרא עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בט' באב או לא, ת"ש דאמר רבא עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בט' באב וביום הכפורים וכן הלכתא, ועיין עוד בספר הלכות גדולות סימן יח - הלכות תשעה באב ותעניות עמוד רכט.

(נה). ועיין לקמן בשם המגן אברהם.

(נו). עשרה בטבת, שבעה עשר בתמוז וצום גדליה.

(נז). וכן כתב גם בבית מאיר סימן תקנ"ט.

(נח). והשיב שאין היתר בעל ברית רק לאחר חצות, אך לא ביאר למה לא נעשה את הברית בזמן שבעל ברית יכול לעשות היום טוב שלו, ואף שיש זריזים מקדימים דומה היה שמפני עניין גדול וחוב הסעודה לשיטת מהר"ש הלוי ראוי לעשות הברית אחר חצות, גם בכל תשעה באב [אף שאינו נדחה] מנהג גרמייזא לעשות את הברית אחר חצות, ואף שאפשר בכל עניין לבוא ולחלק, הדברים דחוקים הרבה.

ולמעשה, אין צריך לבוא לדוחק הבא מכלל הקל וחומר כלל, הן אמת שתשעה באב בין נדחה בין אינו נדחה עוברות ומניקות משלימות אותו, אבל אין שום היתר לבעל ברית בשום תענית מדינא. וכבר רמז בשאלת יעבץ לעוד קושי שבא מחמת היתר בעל ברית והוא ממש באותו עניין, איך תבוא להקל לבעל ברית במקום שאמרו אפילו עוברות ומניקות משלימות אותו^(ט). ואלו דבריו: ואם כן כל הנטפל לדבר מצוה^ס בו ביום, לא ישלים התענית הקבוע ע"פ חז"ל שאפילו עוברות ומניקות משלימות אותו.

והנה, כתב הרדב"ז בתשובה גבי בעל ברית בשאר צומות (שו"ת רדב"ז חלק א סימן שפה): "ומסתברא לי דאפילו אם שהו את המילה אחר חצות אינו מותר לאכול ולשתות, דבשלמא התם ט' באב דחוי היה, ולפיכך הקלו בו אחר חצות ולא השלימוהו, אבל אחד מד' צומות שחל בזמנו אינו מותר להקל בו אף על פי שהוא י"ט שלו, וכן דקדקתי מלשון הרי"ף ז"ל^{סא}, שכתב וז"ל כל תענית שאין היולדת שותה בו אין מברכין על היין של ברכת המילה לפי שצריך לטעום, ואם לא טעם מוציא שם שמים לבטלה, ע"כ, ומדקאמר שאין היולדת שותה בו, ולא קאמר שאין בעל הברית שותה בו, משמע שאין שום תענית ציבור שיהיה מותר לבעל המילה לשתות, אבל היולדת יש שם תענית שהיא שותה בהם דהיינו שאר תעניות חוץ מ"ה וט' באב", ע"כ דברי הרדב"ז.

והנה כל ראייתו היא מדברי הרי"ף שיש קולא בנדחה יתר על תענית בזמנו, ולא עוד אלא שהוסיף ללמוד מכך שתשעה באב נדחה אף שחמור בדינו, קל הוא משאר צומות שקלים בדיני התענית. אולם, כל זה בהנחה שהרי"ף אכן מסכים לחידושו של רבינו יעבץ בבעל ברית בתשעה באב [נדחה]. אולם, לדרכו של השאלת יעבץ, שאין להקל מדינא, בעל ברית ממילא נופל כל הדקדוק מהרי"ף. ואכן בכל תענית אין היתר לבעל ברית לשתות מהיין, ואדרבה לפי זה מדוקדקים יותר דברי הרי"ף, שמשמעות דבריו היא שאין שום תענית שיש בו היתר שתייה

(נט). ומבואר גם בדברי השאלת יעבץ שנקט כפשטות שהנאמר שבתשעה באב עוברות ומניקות משלימות כולל אף תשעה באב נדחה.

(ס). היינו בעל ברית.

סא). ועיין עוד בשו"ת הרשב"א חלק ז סימן תקלו אם חל להיות יום המילה באחד מהארבעה צומות כתב הרי"ף כל תענית שאין היולדת שותה בו אין מברכין על היין לפי שצריך לטעום ואם אינו טועם מוציא שם שמים לבטלה ובתשובה כתב כשתבוא המילה ביום הכפורים לא יברך המוהל על הכוס מפני שמוצא שם שמים לבטלה הלא תראה כשיבוא תשעה באב במוצאי שבת שאין מבדילין על הכוס ומי שיעשה זולת זה חוטא עכ"ל. וכן נמי כתב רבינו חנוך הספרדי גאון ז"ל בתשובה שאין מברכין על הכוס ביום הכפורים ושאלו לו משאר תעניות והשיב כך ראינו כל תענית שאין היולדת שותה בו אין מברכין על הכוס בורא פרי הגפן מפני דצריך לטעום ואם אינו טועם נמצא שמוציא שם שמי' לבטלה עכ"ל. וכן נמי כתב הרמב"ן ז"ל בתשובה שאלה וזה לשון התשובה אין הברכה טעונה כוס ומי שבירך בורא פרי הגפן בימים אלו בירך לבטלה מפני שלא שותה הוא ולא זולתו ממי שיבין הברכה. ולפיכך אין מביאין כוס כלל באלו השני ימים רוצה לומר יום הכפורים ותשעה באב לא בוולתם מימי התעניות וכתבו הגאונים שמברכין על הכוס ומניחין אותו עד מוצאי היום ושותה אותו אם התינוק אמנם הרב בעל העטור ז"ל חלק על זה מכמה טעמים האחד שאם יניחוהו שמא ישפך וברך לבטלה ועוד שאין להפסיק כל כך בין הברכה והטעימה וכשיטעום צריך ברכה אחרת ונמצא שהברכה הראשונה היתה ברכה שאינה צריכה ועבר על לא תשא לפיכך בתשעה באב ויום הכפורים שהם תעניות חמורים אין מברכין על הכוס כלל אלא מברכין אשר קדש בלתי כוס וכן נמי כתב בעל האשכול בשם הרי"ף ז"ל ובשאר תעניות שאינם חמורים כל כך מברך על הכוס ושותה אותו אם התינוק ואם היא בתענית אעפ"י שאינה צריכה דעוברות ומניקות אין מתענות אלא ברצונם ומטעימין לתינוק שלא הגיע לחינוך ולא גורנין דילמא אתו למסרך אלא ביום הכפורים ותשעה באב בלבד.

לבעל ברית, ואף לא תשעה באב נדחה [אלא שהרדב"ז ידחוק שדבר יותר רחוק הוא ולפיכך לא ירד הרי"ף להזכיר ששייכת שתיית בעל ברית גם בתענית].

ויש לתמוה בדעת הרדב"ז, הסבור שאין קולא בבעל ברית באבילות תשעה באב אלא בתשעה באב נדחה, שלכאורה סותר משנתו למה שפסק במקום אחר (שו"ת רדב"ז מכתב יד - אורה חיים, יורה דעה חלק ח סימן קעד) שבעל ברית דוחה אבילות יום שני דרבנן, ולמד זאת ממה שדוחה קרבן עצים [ולמד מזה רבינו יעבץ לבעל ברית]²⁰. והרי בתשובה הנזכרת אמר שלא נלמד מזאת אלא לנדחה, מאי שנא שאר צומות מאבילות יום שני, וצריך תלמוד.

והנה, ממש כדברי מהר"ש הלוי שהוכיח מקל וחומר שיש היתר לבעל ברית בכל הצומות, אף שהן בזמנם, כתב גם בבית מאיר (סימן תקנ"ט). הקל וחומר של מהר"ש הלוי והבית מאיר הוא מתשעה באב נדחה, שחמור הוא בכך שעוברות ומניקות משלימות בו, ואין לדחות דבריהם ולומר - אדרבה נלמד להיפך שגם בתשעה באב נדחה עוברות ומניקות אין משלימות. זאת, משני טעמים: האחד כי פשוטן של דברים הוא שעוברות ומניקות משלימות גם בנדחה, עד שאפשר לכנותו מפורש. ועוד, לו יהי שנמצא תוספתא שמבואר בה קולא בנדחה שאין עוברות ומניקות משלימות בו, עדיין תשעה באב נדחה חמור, שכן יש בו חומרא שהוא מתחיל בלילה ונוהג בו חמשה עיניים.

אלא שהקל וחומר הזה מביאם לידי קושי - אם בכל הצומות מותר לבעל ברית, מה נעשה עם משמעות הראשונים האוסרים, וכבר מבואר בזה לעיל.

והנה, דעת הרבה אחרונים [עיין לעיל מהרדב"ז ועוד] שאין להקל בבעל ברית אלא בתענית נדחה, ואין לדבר ביאור בסברא, למה נבחר להקל בבעל ברית בתשעה באב נדחה החמור, ולא בשאר צומות הקלים²¹. מכל מקום, נראה שאין לצרף לדעת האחרונים האוסרים את שיטת הריטב"א (סוף תענית), שחייב חתן בהשלמת תענית ולכאורה הוא הדין בבעל ברית, [עיין להלן בהרחבה בדבריו], וכן מדברי הרי"ף, שמשמע מדבריו שאין כוס בשום תענית מלבד במקום שנמצאת היולדת. זאת, מפני שבדברי האחרונים הם באו ואמרו למרות הקולא בתשעה באב נדחה אנו מחמירים בשאר צומות שאינם נדחים, אבל בראשונים הנזכרים הריטב"א והרי"ף אין מקור לומר שהם היו מקילים לבעל ברית בתשעה באב נדחה. ובדברי רבינו יעבץ שהובאו באור זרוע, שמשמע שהקילו רק מחמת היותו נדחה, אין הכרע לדין שאר צומות בזמנם, שיתכן שהם קלים או שווים בזה לתשעה באב נדחה.

20. ואלו דבריו: שאלת: ממני אודיעך דעתך, על מי שנוגד לו בן ומתה אשתו, וביום השני לאבלות היה יום המילה ואמר אבי הבן שהחיינו, והיה שם אחד החכמים ואמר שאין לאבל לברך שהחיינו, ורצית לדעת מה עמדי בזה. תשובה: קרוב אני לומר שלא היה חייב אבלות באותו יום כלל, כיון דאין נהג אבלות בשאר הימים חוץ מיום ראשון אלא מדרבנן דלא עדיף יום שני מט' באב, וגרסינן בסוף פרק בכל מערבין [עירובין מ"א ע"א] תניא א"ר אלעזר ב"ר צדוק אני הייתי מבני סנאב בן בנימין, פעם אחת חל ט' באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני ש"ט שלנו היה, מעשה ברבינו יעבץ שהיה בעל ברית בט' באב שחל להיות בשבת ונדחה למחרתו, והתפלל מנחה בעוד היום גדול ורחץ ולא השלים מהאי טעמא ש"ט שלו היה ע"כ. ואף על גב דט' באב הדחוי הוה, מכל מקום מדרבנן חייב לנהוג בו ככל חומרות ט' [באב], ואפילו הכי התיירו משום ד"ט שלו היה, אף הכא נמי לא שנא דיום טוב (שלה) [שלו] הוא.

התשב"ץ בא ללמוד קולת נדחה ממה שרבי ביקש לעקור תשעה באב

והנה, כתב התשב"ץ בהיתר סעודת ברית בתשעה באב נדחה בזה הלשון: "כל שכן כשהוא לאחר ט"ב מפני הדחייה, כמו שהיה בשנה זו, שיש לו קולא אחרת שהרי אמרו בפרק קמא דמגילה (ה' ע"ב) שרבי היה רוצה לעקור ט"ב לגמרי כשחל בשבת, ואמר הואיל ואדחי אידחי ואף על גב דלא הודו לו דוקא שלא במקום מצוה, אבל במקום מצוה היה אפשר להתיר לעשות הסעודה באותו יום, ובמגילת תענית שנו אמר רבי אלעזר בר צדוק אני הייתי מבני סנאה מבני בנימין וחל ט"ב בשבת ודחינוהו עד לאחר שבת והתעננו בו ולא השלמנוהו מפני שיום טוב שלנו היה וזאת הברייתא הביאוה בגמרא בפ"ק דתעניות (י"ב ע"א) ובפרק בכל מערבין (מ"א ע"א) ומכאן למד רבינו יעבץ ז"ל כשהיה בעל ברית ביום תענית אב שנדחה לאחר שבת שהתפלל מנחה בעוד היום גדול ורחץ ולא השלים אותו לפי שיו"ט שלו הוא", ע"כ.

בדברי התשב"ץ מבואר טעם חדש לקולת נדחה, שמכיוון שסברת רבי הייתה לעקור את התענית לגמרי, כל מה שלא הודו לו זה בסתם, אבל מכל מקום לגבי מקום מצוה סברת רבי קיימת, וכלשונו: "ואף על גב דלא הודו לו דוקא שלא במקום מצוה, אבל במקום מצוה היה אפשר להתיר לעשות הסעודה באותו יום" והדברים תמוהים הרבה, מניין לנו לחדש דבר שמא לא הודו לו רק שלא במקום מצוה, ואדרבה, מאחר שלא הודו לו, דינו של הנדחה שווה לגמרי לתשעה באב בזמנו.

והנה, לפירוש התוספות במגילה ה' ע"ב, שכל מה שרבי ביקש לעקור תשעה באב הוא רק לגבי כל העינויים, וגם למסקנא, שהעמידו שרצה לעקור רק תשעה באב נדחה, היינו מחמשה עינויים בלבד^{טז}, אם כן לא הייתה כלל בקשת עקירה לגבי איסור אכילה, ואם כן אין מקום כלל לסברת התשב"ץ, שמיאא במקום מצוה נקבל את דברי רבי.

והנה, כבר חקרו בגדרו של תשעה באב נדחה - האם זמנו הוא בעשירי באב או שהוא כתשלומים. אולם, לשני הצדדים אין הכרח לבוא ולומר שהוא קל יותר, שהרי מאחר שהוא מחויב בכל דיני התענית מה המקור לבוא ולהקל להקל בתשלומיו.

כתב הרשב"א (שו"ת הרשב"א חלק א סימן תקכ): "ומה ששאלת בט' באב שחל להיות בשבת מהו בתשמיש המטה? מי הוי כאבל דעלמא דאמרינן דברים שבצנעה נוהג? נראה לי שאין נוהג בו שום אבלות. דהא אמרינן מעלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתו דאבלות ישנה שאני. וכל שכן דלגמרי עקרוה מתשיעי ואוקמוה. ומעיקרא היה ראוי לקובעו בעשירי כדאיתא התם^{טז}".

(טז). ובמקום אחר נתבאר שיתכן שקולת בעל ברית הוא דחייה לתענית, ואם כן בדין שיותר ידחה בעל ברית תענית דחוייה אף על פי שהיא חמורה, ולא ידחה תענית קבועה אף על פי שהיא קלה.

(סד). כן כתב הגר"א בביאורו אורח חיים סימן תקנ: ונראה שרבי עקר הג' צומות מאלו החומרות לפי שבימיו נחו ישראל מהצרות כידוע בש"ס וכמ"ש הגאונים וז"ש רחץ בקרונה כו' שהוא עקרן מהדברים אלו וביקש לעקור גם ת"ב מאלו החומרות ולד' אבא בט"ב שחל בשבת מאלו הדברים ולא הודו.

(סה). וכזאת כתב מדעתו בשו"ת כתב סופר אורח חיים סימן קא: והנה הר"מ לחלק יצא בין אבילות חדשה דיחיד דחמירא מאבילות ישנה דרבים דקילו במידי דצנעה דיחיד ולולי חלוקו הי' נ"ל דיש לחלק בגוונא אחריתא ע"פ המבואר בש"ס תענית כ"ט ע"א דאמר ר"י אלמלא הייתי באות' הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף, ורבנן אתחולי פורענותא עדיפא ועיי' מגילה ה' ע"ב ועיי' תוס' שם ד"ה ובקש לעקור בת' שני דס"ד דרצה לעקור ת"ב ולקבוע בעשירי כו' יוחנן דאמר אלמלא וכו' ונראה הא דלא הודו לו חכמים משום דס"ל כרבנן אתחלת' פורענות' עדיפא ולאמת כך הי' מעשה אלא

ומבואר בסברת הרשב"א שעשירי לגמרי כתשיעי, וגם לסברת התשלומין כבר נתברר שאין זה מכריח שום קולא בדיני התענית.

וכן מתבאר בדברי האור שמח¹⁰ בשיטת הירושלמי, שביאר את שיטת רבי יוחנן שקבעו בעשירי שזה הוא זמנו, ומכל מקום הביא הירושלמי קולת יום טוב של קרבן עצים שדוחה צום תשעה באב. וזאת אומרת, שהקולא נאמרה אף בתשעה באב שאינו נדחה, כי לרבי יוחנן כל עשירי הרי הוא כתשיעי, ומבואר שקולת דחיית יום טוב של קרבן עצים, אינו עניין ללמוד קולא בתשעה באב נדחה, אלא היה זה דוחה כל תשעה באב, וכיון שהרי אין מי שאומר שמילה תדחה תשעה באב הוא הדין לנדחה.

והנה, באבני נזר בא לטעם חדש להקל בתשעה באב נדחה, ואלו דבריו (שו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן תכז): יש מקום לחלק בין תשעה באב דעלמא, לתשעה באב שנדחה, והוא לפי מה שכתב הט"ז סימן תקנ"ד [סק"ד] דתשעה באב חשוב דברי קבלה דכד"ת דמי. אבל תשעה באב שנדחה ודאי הוא רק דרבנן. שהרי רבי ביקש לעקור תשעה באב שנדחה ואמר הואיל ונדחה ידחה [מגילה ה ע"ב]. ועל כרחך שאין זה מעיקר תקנת הנביאים. על כן נדחה הוא מפני יום טוב שלנו. אך לפי זה יש להקל בשאר תעניות שלא להשלים ביום טוב שלנו, כיון דברצו תליא מילתא, דמהאי טעמא היקל ר"ת ליולדת בצום גדליה, וכמובא בט"ז שם¹¹.

הנה, קוטב דבריו הוא שיש לחלק בין תשעה באב בזמנו לנדחה, שבזמנו הוא מתקנת נביאים ובנדחה הוא הרי הוא דרבנן בלבד. וההוכחה היא ממה שביקש רבי לעקור תשעה באב נדחה, ואם תקנת נביאים היא לא שייך שיעקרנה. אמנם, יתכן שסברת מחלוקת חכמים ורבי היא שלדעת חכמים תקנת תענית תשעה באב של הנביאים קיימת גם בנדחה ותקנו ליום תשיעי, ולפי הכללים יש לדחות את התענית כשהיא חלה בשבת, אבל היא קיימת בעשירי מכוח אותה תקנה, ורבי בא לומר שהואיל ונדחה ידחה ואין הדחייה כלולה בתקנה.

דאמר כיון דנדחה נראה דס"ל לרבי דאתחלת' דפורענותא עדיפא ולכן ס"ל כיון דאדח' מעיקר זמנו שראוי' להתאבל הי' או עיקר הצרה נדחה, ולא הודו לו לדחות לגמרי דיש לקיימו כל דאפשר הגם שא"א לקיימו בעיקר זמן, אבל אי הי' ס"ל לרבי כר"י דראוי' הי' לקבעו בעשירי לא עלה על דעתו לומר כיון דאדחה אדחה דהא הי' ראוי' מעיקרא לקבעו בעשירי לולי שכבר תקנו בתשיעי וכשחל בשבת ונדחה ע"כ היכא נימא כיון דאדחה בזמנו אדרבא עשירי עיקר זמנו הראוי' לו הוא, וע"כ דס"ל לרבי דלא כר"י אלא כרבנן שקבעוהו בתשעה, ורבנן ג"כ הכי ס"ל אלא דס"ל כל שאפשר לקיימו מקיימנן מיהת בעשרה כנ"ל.

10. זה לשון האור שמח הלכות תעניות פרק ה הלכה ו: 'ובזה א"ש הא דאמרו פ"ק דמגילה (ה, א) על משנתנו דט"ב מאחרין ולא מקדימין, משום אקדומי פורענותא לא מקדימין, ולא אמר משום דשריפתו היה בעשירי, ור' יוחנן אמר (תענית כט, א) אילו כו' קבעתיו בעשירי, דכן משמע מסידור הירושלמי דזה הטעם למשנתנו, ע"ש במגילה (פ"א ה"ד) ובפ"ד התענית (ה"ו) ולפ"ז נפ"מ לדינא, דאם חל להיות בשבת, אם משום טעם דנשרף בעשירי, והוי קבעוהו בעשירי, אם יהיה תשיעי בשבת. א"כ השבוע שאחר ט"ב יהי' דינו כשבוע שחל ט"ב להיות בתוכה למ"ד דאחריו אסור, ולטעמא דאקדומי פורענותא לא מקדימין הוי בתורת דיחוי, שיום עשירי אינו זמנו, לכן מותר לאחריו לכו"ע, ודו"ק, ע"כ. והנה, נקט האו"ש בדעת הירושלמי בדברי רבי יוחנן, שנתקן לכתחילה בעשירי אם יחול תשיעי בשבת, נמצא אם כן שלא שייך כלל לדון בקולת נדחה, כי אכן אין זה נדחה, ואף על פי כן הביא הירושלמי את קולת יום טוב עצים דוחה צום תשעה באב, וזאת אומרת שהקולא נאמרה אף בתשעה באב שאינו נדחה.

11. ובהמשך דבריו כתב עוד האבני נזר: "אך מה שכתב הט"ז דתשעה באב הואיל ולא ברצו תליא חשוב דברי קבלה הנה ברשב"א מגילה (דף ה' ע"ב) ורישב"א ראש השנה (דף י"ח ע"ב) דמעיקר דברי קבלה גם תשעה באב ברצו תליא וחכמים שלאחריהם תקנו בט"ב הואיל והוכפלו בו צרות וגם תשעה באב עצמו דרבנן. לפי זה יש להקל גם בתשעה באב עצמו ביום טוב שלנו כגון לאבי הבן ומוהל וסנדק שלא להשלים".

וגם אם נקבל החילוק, שבזמנו הוא תקנת נביאים ובנדחה הוא דרבנן, עדיין לא שמענו כלל שרבנן תקנו חומרי תענית וגדרים שונים לתענית הנדחה, ולמה יוקל משאר תעניות דרבנן של עציירת גשמים שאף בהן [במקצתן] יש את כל חומרי תענית (חמשה עיניים, תחילתן מבעוד יום ועוברות ומניקות משלימות אותן), ומהיכי תיתי להקל בדבר תקנת תשעה באב נדחה? ובפרט שמסתבר שהשוו לגמרי את תקנתם לתענית שהיא מדברי קבלה, ואמרו כשם שהיו מתענים בתשיעי כך מתענים בעשירי.

וביותר בדברי האבני נזר מבואר שלא יתכן לקבל את קולת תשעה באב נדחה מחמת שאין זה מתקנת נביאים אם לא נקבל את הקולא גם בשאר הארבע צומות האחרים, והרי הפוסקים לא רצו לקבל קולא בשאר צומות ואם כן על כרחך שאין להקל מסברא זו.

פרק ג' - עוברות ומניקות בתעניות על גשמים

תלמוד בבלי תענית דף יד ע"א: "תני חדא: עוברות ומניקות - מתענות בראשונות ואין מתענות באחרונות. ותניא אידך: מתענות באחרונות ואין מתענות בראשונות. ותניא אידך: אין מתענות לא בראשונות ולא באחרונות. אמר רב אשי: נקוט אמצעייתא בידך, דמיתרצון כולהו"^(סו).

דעת רוב הראשונים (רבינו חננאל^(סו), רי"ף, רש"י^(ט), תוס' ושאר הראשונים) שבשלוש אמצעיות עוברות ומניקות מתענות ולא בשלוש ראשונות מפני שהם קלים יותר, שעדיין הבצורת לא תקיפה כל כך, ובאמצעיות מתענות שכבר חזקה הבצורת, ובדין היה שקל וחומר שיתענו בשבע אחרונות שהבצורת תקיפה הרבה יותר, אלא כיון שהתעניות האחרונות מרובים שהם שבע תעניות, קשה ריבוי הצומות לעוברות ומניקות, ולפיכך אין הן מתענות^(קט).

ודעת הרמב"ם^(צ) היא שאין הן מתענות לא בשלוש ראשונות ולא בשלוש אמצעיות אלא בשבע אחרונות מפני חומרתן, וכפי שכתב (הלכות תעניות פרק ג הלכה ה): ובאלו השבע בלבד עוברות ומניקות מתענות אבל בשאר התעניות אין עוברות ומניקות מתענות, ע"כ, ועיין עוד ברמב"ם הלכות תעניות פרק א הלכה ח'^(צ).

(סו). לדברי המאירי והמגיד משנה, הרמב"ם לא גרס דמיתרצון כולהו, ובאמת גם בכתבי יד אינו נמצא [כן כתב בדקדוקי סופרים עמוד ל"ז הערה ת], ועיין גם בספר החינוך מצוה שיג. ויש להוסיף ראייה לדבר, שהרי הישוב אינו מובן מאליו, ואין דרך התלמוד לומר שהכל מתיישב בלא לבאר היישוב, גם לא מצינו לשון דומה בתלמוד, אך גם לפירוש רש"י אין הכרח לגרוס כן בתלמוד, ולהלן עוד תמיהה בפירוש רש"י, ועיין עוד בפירוש רבינו חננאל הערה 499.

(ט). והביא רבינו חננאל כך מהירושלמי פרק א הלכה ה [אך עיין הגרסא בירושלמי שלפנינו], הובא גם ברמב"ן תענית ט"ו ע"א, וכזאת בתוספתא פרק ב' הלכה יב (הלכה יד במהדורת ליברמן), ועיין עוד במגיד משנה הלכות תעניות פרק ג הלכה ה בשם העתים והראב"ד.

(ע). ורבינו גרשם והרי"ד והרא"ש (תענית פרק א סימן יט) ובטור א"ח תקע"ח רבינו ירוחם - תולדות אדם וחווה נתיב יח חלק א דף קסב טור ג.

(עא). ומבואר שלא אומרים לעוברות ומניקות שיצומו איזה צום אחד או יותר מתוך השבע, אלא כיון שאין הן יכולות לצום את כל השבע אין הן מתחילות לצום כלל.

(עב). ועיין עוד בריטב"א ובמאירי.

וכבר נתבאר שמשמעות התלמוד בבלי וירושלמי ותוספתא היא שעוברות ומניקות מתענות ומשלימות בתשעה באב כולל אף נדחה, ומתוך סוגיית תעניות של בצורת יש לדון עוד לחייב עוברות ומניקות להשלים אף בצום נדחה.

הנה, לפירוש רש"י בדין היה שעוברות ומניקות יתענו אף באחרונות, ואחרי שלא מצינו בתענית תשעה באב נדחה שהקילו בדיני החמשה עיניים, ומבואר שהנדחה חמור כתעניות אמצעיות ואחרונות, למה לא יתענו בו עוברות ומניקות, כשם שהן מתענות באמצעיות ואחרונות.

ובפרט יש להוסיף את משמעות לשון התוספתא (מסכת תענית [ליברמן] פרק ב): "העוברות והמניקות מתענות בתשעה באב וביום הכפורים ובשלוש תעניות השניות של צבור ושאר תעניות לא היו מתענות", ע"כ, שמשמע שדין תשעה באב שווה לשלוש אמצעיות. ואם נאמר שיש איזה קולא בנדחה, למה לא נבוא להקל יותר - שיהיה הנדחה כשלוש הראשונות, שאף אוכלים ושותים עד עלות השחר ואין בהן חמשה עיניים.

ולדעת הרמב"ם, עוברות ומניקות אינן מתענות בשלוש אמצעיות כי אין הן חמורים כמו האחרונות. ואם כן היה מקום לבעל דין לומר, הנה עינינו הרואות שיש תענית האסורה בכל החמשה עיניים, ובכל זאת עוברות ומניקות אינם משלימות, והן האמצעיות, ואם כן נאמר בנדחה שיש בו איזה קולא, אזי הדבר הראשון שיש להקל בו הוא שאין עוברות ומניקות משלימות בו. אולם, נראה ברור שלדעת הרמב"ם הושווה תשעה באב לחומרת שלוש תעניות אחרונות, שאף עוברות ומניקות משלימות בו, רק אם היה מקור מפורש להקל ולומר נדחה הרי הוא כשלוש תעניות אמצעיות היה מקום לדון בזה, אבל אחרי שלא נמצא מקור כזה, חומרתו של הנדחה שווה לצום בזמנו.

נמצא לפי זה שלדעת כל הראשונים יש עוד סיוע לומר שאין קולא לעוברות ומניקות בנדחה ולדעת הרמב"ם אין ראייה מכאן, אך מבואר שקיימת תענית חמורה בחמשה עיניים ואין עוברות ומניקות משלימים.

ואין לדחות ולומר ששלוש תעניות הראשונות יוכיחו, שאין עוברות מתענות בהם, ושמה תשעה באב נדחה קל כמותם, שדינו שאין עוברות ומניקות מתענות בו. זאת, מפני שמאותו טעם שהקילו בשלוש תעניות ראשונות בשאר העיניים ושמתענה רק מעלות השחר, הקילו גם בעוברות ומניקות, וכן מפורש בחידושי הרא"ה תענית י"ד ע"א שבשלוש הראשונות אין עוברות ומניקות משלימות כי הצומות הללו קלים בכך שאין הם מתחילים אלא מעלות השחר, ואם כן תשעה באב נדחה, שיש בו תענית מבעוד יום, ויש בו את כל העיניים, וודאי ישלימו בו עוברות ומניקות.

עוד יש לדקדק ממה שאמרו בירושלמי⁷⁷ (תענית פרק א הלכה ה) אמר רבי יוחנן כל תענית שבית דין גוזרין להפסיק אין עוברות ומניקות מתענות בהם. אמר ר' שמואל בר רב יצחק נראים דברים כשגזרו כבר שלא להפסיק, אבל אם גזרו מיד להפסיק עוברות ומניקות מתענות בהם ותני

(ג). וכן דעת האורחות חיים חלק א הלכות תענית.

(ד). הובא גם בחידושי הרמב"ם מסכת תענית דף טו ע"א, ובביאור הגר"א אורח חיים סימן תקנ.

כן עוברות ומניקות מתענות כדרכן בתשעה באב וביוה"כ ושלש תעניות הראשונות ובשלש השניות אבל בשבע האחרונות אינן מתענין בהן [והובא בריטב"א מסכת תענית דף יח ע"ב ועוד ראשונים⁽⁷⁾]. ומשמעות הדברים היא שדין העוברות ומניקות תלוי בדין ההפסקה, ובכל מקום שמפסיקים מבעוד יום אף עוברות ומניקות בכלל, ואם כן תענית תשעה באב נדחה, שמפסיקים, בדין הוא שאף עוברות ומניקות ישלימו.

משמעות תענית ציבור בבבל לדין עוברות ומניקות

ויש להוכיח עוד שאף תשעה באב נדחה עוברות ומניקות משלימות בו, ממאמר שמואל בפסחים דף נד ע"ב ובמסכת תענית דף יא ע"ב אמר שמואל: אין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. והקשו בסוגיא בפסחים, למימרא דסבר שמואל תשעה באב בין השמשות שלו אסור? והאמר שמואל: תשעה באב, בין השמשות שלו מותר! וכי תימא: קסבר שמואל כל תענית ציבור, בין השמשות שלו מותר - והאנן תנן: אוכלין ושותין מבעוד יום. למעוטי מאי - לאו למעוטי בין השמשות? - לא, למעוטי משחשיכה.

ותרף הסוגיא בפסחים לפירוש רש"י שדעת שמואל שאין חומרי תענית ציבור בבבל אלא בתשעה באב בלבד, והבין המקשה בגמרא שלא יתכן שתשעה באב יהיה קל יותר מתענית ציבור ויהיה בין השמשות של תשעה באב מותר ושל תענית גשמים אסור. ואם כן, אף אנו נאמר שלא יתכן שתענית ציבור עוברות ומניקות ישלימו בו, ואילו בתשעה באב נדחה לא ישלימו⁽⁸⁾, כי משמע שהשווה תענית ציבור שבבבל לתענית של תשעה באב לגמרי. ורחוק לומר שמאמר שמואל אין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב בלבד, מדבר רק על תשעה באב נדחה, שהרי דין הנדחה גם כתענית ציבור והכל מודים שהוא שווה לגמרי לתשעה באב בזמנו, למעט הרצון להקל בו וממילא להוציא עוברות ומניקות, וזה אינו במשמע כלל.

לשונות הראשונים בדין עוברות ומניקות בכל תשעה באב

וכן יש לדקדק שעוברות ומניקות מתענות ומשלימות אף בתשעה באב נדחה, מתשובת הגאונים שהובאה בשבלי הלקט (ספר שבולי הלקט סדר תענית סימן רעח): "ואלו ד' צומות כתב מר [רב] כהן צדק זצ"ל מי שרוצה להתענות יתענה ומי שאינו רוצה להתענות אל יתענה חוץ מט' באב הואיל והוכפלו צרות לישראל והביא ראייה ממה שאמרו רבותינו בפ' ראשון של ראש השנה. אמר רב פפא יש שמד צום יש שלום יהיה לששון ולשמחה אין שמד ואין שלום רצו מתענין רצו אין מתענין זהו מן ההלכה אבל השתא במקומותינו קבעינהו צבורא עלייהו במנהגן לא גריעי דרכייהו מדרכי צבורא. ואין בתענית צבור לכל הלכות תענית כט' באב ונפקא מינה לעוברות ומניקות דאין צריכין להתענות באלו כט' באב⁽⁹⁾".

(עא). ספר אור זרוע חלק ב - הלכות תשעה באב סימן תטז, בית הבחירה למאירי מסכת תענית דף יא ע"ב.
 (עו). ולדעת רש"י ותוס' באמת כל תענית ציבור של גשמים עוברות ומניקות משלימים בו, ומה שאין משלימים באחרונה הוא מחמת ריבוי התעניות, אך לדעת הרמב"ם על כרחך הושוו לגמרי לשלוש אמצעיות.
 (עז). ועיין עוד בשו"ת רדב"ז מכתב יד - אורח חיים, יורה דעה (חלק ח) סימן סג.

והנה משמע שצום שהוא מדינא ואינו תלו ברצו ובמנהגא אף עוברות ומניקות בכלל, ואם כן ברור בדברי הגאונים שתענית תשעה באב נדחה הרי הוא כתשעה באב בזמנו לגבי הדין שאינו תלוי ברצו ובמנהגא [אמנם דעת הגבורת ארי בתענית י"ב ע"ב שתענית נדחה הוא תלוי ברצו היות ולא נכפלו בו צרות, אך עיקר דבריו מחודשים, והתענית על היום שהוכפלו בו צרות שהוא כתשעה באב נדחה ליום עשירי באב, ואין צריך שתהיה התענית דוקא באותו היום שהוכפלו בו הצרות].

וכן מורה ברור לשון האורחות חיים (חלק א הלכות תענית אות כ)¹⁰⁷: "אבל אחד מד' צומות אלה שחל להיות בשבת מאחרין אותו ודוחין אותו עד אחר השבת ובכלן הקלו חכמים לבד מט' באב על עוברות ומניקות שמתענות ואין משלימות ואוכלין בליל הכנסת התענית עד שיעלה עמוד השחר כמו שבארנו ואעפ"כ ראוי על העוברות והמניקות שלא להקל כל כך על עצמן ואם תאכלנה שלא להתענג במאכל ובמשתה אבל אוכלות ושותות כדי קיום הולד", ע"כ. מבואר שאין היתר אלא בד' צומות בלבד.

וכן הוא בלשון ההגהות מיימוניות (הלכות תעניות פרק ה הלכה ב אות א)¹⁰⁸: "ונראה דאפילו עוברות ומניקות דעלמא שהיו מצטערות הרבה שהיה להם לאכול בכל אלו הצומות לבד מתשעה באב מדאמרין בתשעה באב עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בו כדרך שמתענות ומשלימות ביה"כ מכלל דשאר תעניות שאין חמורות כ"כ אין משלימות בו", ע"כ.

ודברי הרשב"א בתשובה (בשו"ת החדשות מכתב יד סימן מא): "ובכולן¹⁰⁹ לבד מט' באב הקלו חכמים על עוברות ומניקות שמתענות ואין משלימות. ואוכל בליל הכנסת התענית עד שיעלה עמוד השחר, כמו שביארנו בהלכות תענית". משמעות לשונו של הרשב"א היא שדין עוברות ומניקות ודין הצום מתחילת הלילה שווה, וממילא בנדחה, שמתחיל מהלילה, אם כן אף עוברות ומניקות בכלל [והנה כבר נתברר לעיל בשיטת הרשב"א, בטעם אחד שתקנו מלכתחילה במקום שתשעה באב חל בשבת שיתענו בעשירי, שהוא יום ראוי לקביעת התענית כי בו נשרף הבית. ואם כן בלאו הכי, מדברי הרשב"א, לשיטתו בטעם זה, מוכרח שאין שום מקום להקל בתשעה באב הנדחה לעשירי, אלא שהרשב"א כאן סתם את הדברים אף לטעם הראשון שכתב שם].

והנה, כתב המגיד משנה הלכות תעניות פרק א הלכה ח: "דע שכל תעניות של דבריהם עוברות ומניקות אין מתענות בהן וכל אדם אוכל בהן בלילה חוץ מאותם שביארו חכמים בהם שהן מתענות ושהלילה אסור וזהו שהוצרכו לומר כן בתשעה באב ובקצת תעניות של מטר כמו שיתבאר פ' ג' וזה מוכרח מן הגמ' (דף י"ד) ומוסכם מן הפוסקים ז"ל", ע"כ. והנה, ממה נפשך - אם תענית תשעה באב נדחה הרי הוא בכלל כל הנאמר בתשעה באב בזמנו, וכפשוטם של דברים, אם כן ברור הדבר שאף עוברות ומניקות מתענות ומשלימות, ואם דינו של תשעה באב נדחה קל הוא, ואף אתה רוצה לומר שעוברות ומניקות אין מתענות בו, אם כן אם לא נתפרש בו דינו שמתחיל מהלילה, והרי הוא כשאר תעניות. וכפי שעולה מלשון המגיד משנה: "דע שכל

עח. וכן בכלבו סימן סב.

עט. הועתק גם בספר מנהגים דבי מהר"ם שבעה עשר בתמוז, ועיין עוד בשו"ת מהרש"ל סימן נג.

פ. ארבע הצומות.

תעניות של דבריהם עוברות ומניקות אין מתענות בהן וכל אדם אוכל בהן בלילה חוץ מאותם שביארו חכמים בהם שהן מתענות ושהלילה אסור, ע"כ^{פא}.

ויש להוסיף עוד בביאור דברי המגיד משנה, שבאומרו: "דע שכל תעניות של דבריהם עוברות ומניקות אין מתענות בהן וכל אדם אוכל בהן בלילה חוץ מאותם שביארו חכמים בהם שהן מתענות ושהלילה אסור", שלדעת הרמב"ם אין כלל בדבר שאם אסור לילה הוא הדין עוברות ומניקות, שהרי לדעת הרמב"ם יש מהן שהלילה אסור ועוברות ומניקות אינן מתענות, ואלו הן אמצעיות של תענית מטר.

הדין להקל בתשעה באב נדחה תחילתו בדברי המגן אברהם

כתב המגן אברהם סימן תקנד ס"ק ט: "מיהו בט"ב שנדחה יש להקל עססי' תקנ"ט ס"ט^{פב}", ע"כ. ובשו"ת דברי מלכיאל (חלק ג סימן כו) ביסס פסקו להקל במקום חשש חולי, על דברי המגן אברהם, וזה לשונו: ולזה נהי שט"ב חמור משארי ת"צ. מ"מ יש להקל בו אף בחשש חולי וכדקיי"ל בסי' תקנ"ד ס"ו שבמקום חולי לא גזרו. וביאר שם הט"ז וכ"כ הגר"א שם שאף בחולה שאב"ס לא גזרו. ואף הרמ"א שהחמיר שם סיים והמקיל לא הפסיד. ובפרט בנ"ד שיש חשש סכנה ג"כ. ובשנה זו יש להקל בפשיטות דהא הוי ט"ב שחל בשבת ונדחה. וכתב המג"א סי' תקנ"ד סק"ט שאף להמחמירים בט"ב בחולה שאב"ס. יש להקל בט"ב שנדחה ע"ש^{פג}.

ובדברי המגן אברהם, והפוסקים שנקטו דבריו, משמע שיש להקל בעיקר הצום, ולא רק מן המנחה ולמעלה, ואף שלמדו זאת מבעל ברית לא למדו ממש להשוות את הדין, אלא רק לומר שנדחה קל הוא [ובפרט שצירפו את עיקר הסברא שחולה לא גזרו בו, והיינו שאינו מתענה כלל].

אמנם, בדברי שו"ת שבות יעקב חלק ג סימן לז^{פד} משמע שהוא בא להקל רק שלא ישלים את התענית ואחר מנחה, וכמו בבעל ברית, ואלו דבריו: "תשובה הנה בודאי מה שהורה המורה שיתפלל מנחה גדולה יפה עשה, כיון שנדחה ט"ב על יום א' אין צריך להשלים אפילו בחולי קצת, וכן נהגתי להורות ביולדות תוך שלשים או במעוברת ומיחוש קצת דהא אפילו משום כבוד המילה הקילו בהנ"ל כמבואר בא"ח סימן תקנ"ט סעיף ט', כ"ש במקום חשש חולי", ע"כ.

בדברי הריטב"א בדין חתן בארבע צומות

כתב הריטב"א (בחידושיו למסכת תענית דף ל ע"ב): "חתן שחל אחד מד' הצומות בתוך ימי שמחת לבו, מסתבר לי שהוא חייב להתענות, דאע"ג דימי רגל ושמחה שלו הוא, ואין אבלות חדשה

פא). עיין בית יוסף אורח חיים סימן תקנד אות ה'.

פב). ובמחצית השקל אורח חיים סימן תקנד ס"ק ט כתב: "יש להקל עססי' תקנ"ט. דמקילים לענין ט"ב שנדחה בבעלי ברית שמוותרים לאכול". ובפרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן תקנד ס"ק ט כתב: "עיין מג"א. יולדת שילדה בשבת שחל ראש חודש ערב שבת וט' באב נדחה ליום א' יש להקל, כבסי' תקנ"ט סעיף ט' בנדחה בעל ברית יתפללו, יע"ש, ועיין ט"ז בזה".

פג). אך עיין היטב בשו"ת מהרש"ל סימן נג.

פד). הובא בגליון רעק"א ובביאור הלכה סימן תקנ"ט.

חלה בהם כדאיתא בדוכתא (כתובות ד' א'). ואין שמחה אלא באכילה כדאמרינן גבי רגלים וגבי פורים, מכל מקום כיון דרגל שלו רגל יחיד מדרבנן ותעניות אלו דרבים אתי אבלות דרבים ודחי רגל דרבנן דיחיד, ועוד מקרא מלא דיבר הכתוב (תהלים קל"ז) אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, המקום יזכנו לראות בבנינה ובנחמתא אכי"ר".

הנה, הריטב"א לא כתב לחייב החתן את בתענית מהטעם שהחתן ידע מראש ששבעת ימי המשתה שלו יפגעו ביום התענית, והוא לא ראה בזה סברא לחייב בתענית, אלא כל סברתו לחייב חתן בתענית היא שרגל שלו חובת יחיד, והתענית חובת רבים, וחובת רבים עדיפא מחובת יחיד, ועוד הוסיף שאת חורבן ירושלים יש להעלות אף בזמן השמחה [וטעם זה שייך רק בצומות שהם על החורבן ולא על צומות על עצירת גשמים. והנה, הריטב"א הביא טעם זה על ד' צומות וכלל בדברים הללו אף את צום גדליה, ויש לומר שדברי הריטב"א בטעמו השני אינם על צום גדליה, או שמא יש לומר על פי טעם הרמב"ם פרק ה מהלכות תעניות¹⁷] שהריגת גדליה הוא השלמת החורבן].

והנה, דברי הריטב"א פלאיים, ולכאורה הם נגד ברייתא מפורשת (עירובין מא, א ועוד): "א"ר אליעזר ברבי צדוק אני הייתי מבני סנאה בן בנימין, וחל ט"ב בשבת ודחינוהו עד לאחר שבת והתענינו בו ולא השלמנוהו, מפני שיום טוב שלנו היה". הרי לפנינו שיום טוב של יחיד דוחה תענית של רבים, שלא כסברת הריטב"א הראשונה, ודברי הריטב"א צריכים תלמוד. אמנם, אין להקשות מכאן על הטענה השניה של הריטב"א, שתענית על חורבן בית המקדש דוחה יום טוב כי יש להעלות על ירושלים על ראש שמחתו, כי זה שייך רק בשמחה פרטית של האדם, כנושא אישה, שיש לו להעלות את ירושלים על ראש שמחתו, אבל ביום טוב עצים, שהוא יום טוב על עשייה למען בית ה', יש לומר שלא שייכת כאן הסברא להעלות ולהעדיף את חורבן ירושלים.

והמוצא ליישב דברי הריטב"א - לכאורה יש לומר שדברי הברייתא הם בנדחה דווקא, אך זה פלא כי אף אם נאמר שכן ההלכה למסקנא, ברור שהייתה הווא אמינא למקשה בעירובין שאפילו ערב יום טוב עצים ידחה תענית תשעה באב בזמנו, ולדברי הריטב"א שיום טוב יחיד לא דוחה רבים איך עלה הדבר על לב [ובפשטות כן הדבר אף למסקנא, שיום טוב עצים דוחה תענית תשעה באב, אף שאינה נדחית וקל וחומר לארבע צומות].

גם עיקר הדבר לבוא ולומר נדחה שאני הוא פלא¹⁸, כי סוף דבר החמירו בו חז"ל ונתנו עליו את כל חומרי תשעה באב - מתחיל מהלילה ויש בו חמשה עיניים, ואיך נבוא ונאמר שקל הוא משאר צומות שאין בהם את אלו החומרות¹⁹.

גם קשה לומר שיום טוב של קרבן עצים, מפני שהוא למשפחה שלימה לא נחשב לשמחת יחיד אלא הרי היא כשמחת רבים, שסוף דבר משפחה זו יחידית כלפי הכלל²⁰, וסוף דבר לשון הגמרא בעירובין מוכיח שראו ביום טוב עצים כשאר יום טוב מדבריהם, כמו חנוכה ופורים,

17. רמב"ם הלכות תעניות פרק ה הלכה ב: ואלו הן יום שלישי בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם ונכבית גחלת ישראל הנשארה וסיבב להתם גלותן, ע"כ, וכעין זה בספר הרוקח הלכות ראש השנה סימן רה.

18. אלא שכבר נתבאר שהתשב"ץ אוהו שיש להקל בנדחה.

19. אך כן יש מקום לבעל דין לומר שכיון שנדחה מזמנו יכול הוא להידחות על ידי דבר אחר, אך טענה זו אינה אלא כלפי דחייה על ידי רגל אחר, אבל לא לבוא להקל בעוברות ומניקות, שזה דין בחומר הצום כמו מתחיל בלילה וחמשה עיניים.

וכמאמר רבינא: שאני יום טוב של דבריהם, מתוך שמתענין בו שעות - משלימין בו ערביות. שבת, הואיל ואין מתענין בה שעות - אין משלימין בה ערביות. הנה חילק רבינא בין יום טוב מדבריהם לשבת דאורייתא, ולא הורד כוח יום טוב של קרבן עצים מחמת היותו יום טוב של יחיד בלבד^ט, ומשמע שאין חילוק בין יום טוב של יחיד לשל רבים.

גם אין לומר שיום טוב של קרבן עצים חמור הוא משבעת ימי המשתה של החתן, שהרי הריטב"א עצמו מכנה את ימי המשתה 'רגל של החתן', וברור שאם הרחיק הריטב"א את רגל החתן מחמת תענית של ארבע צומות הקלים וודאי שלא סבירא ליה היתרו של רבינו יעב"ץ לדחות את תענית תשעה באב נדחה החמורה.

וכבר חש בדבר בביאור הלכה סימן תקמט, וכתב על דברי הריטב"א בזה הלשון: "ואין סתירה מזה להא דמבואר בסימן תקנ"ט דבעל ברית מתענה ואינו משלים אף דגם הוא רק יום טוב של יחיד התם הטעם משום דנדחה (אבל מ"מ ראייה מדברי הריטב"א אלו למסקנת הב"י דכאינו נדחה מחויב להשלים)", ע"כ.

וכבר נתבאר קושי דברים הללו, שהריטב"א טען מסברא שאין לדחות תענית רבים משום שמחת יחיד, וסברא זו קיימת גם בתענית נדחית, וגם נסתר הדבר מסוגיא דעירובין, והמבואר שאף תשעה באב בזמנו נדחה. גם סברת הריטב"א, שיש לעלות את ירושלים בעת השמחה, היא סברא הקיימת גם גבי תענית נדחה, ואם סובר הריטב"א לחלק בדבר היה ראוי לו לפרש בדברים.

קושיא עצומה בדין תשעה באב בערב שבת

איתא בתלמוד בבלי מסכת עירובין דף מא ע"א: "חל להיות תשעה באב בערב שבת מביאין לו כביצה ואוכל, כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה. תניא, אמר רבי יהודה: פעם אחת היינו יושבין לפני רבי עקיבא, ותשעה באב שחל להיות בערב שבת היה, והביאו לו ביצה מגולגלת וגמעה בלא מלח. ולא שהיה תאב לה, אלא להראות לתלמידים הלכה^ז". ורבי יוסי אומר: מתענה ומשלים"

מבוארת שיטת רבי יהודה שתשעה באב שחל בערב שבת אין משלים התענית, וכן דעת רבי מאיר, והיא משנה בתענית טו ע"ב: אין גוזרין תענית על הצבור בראשי חדשים, בחנוכה, ובפורים. ואם התחילו - אין מפסיקין, דברי רבן גמליאל. אמר רבי מאיר: אף על פי שאמר רבן גמליאל אין מפסיקין - מודה היה שאין משלימין. וכן תשעה באב שחל להיות בערב שבת.

פח). והנה הרמב"ם (הלכות כלי המקדש פרק י הלכה ט-י) הביא דין יום טוב של קרבן עצים האסור בהספד ותענית ושוב יחדו דין יחיד שהתנדב קרבן עצים האסור בהספד ותענית, וביחיד המתנדב ברור שדינו כרגל יחיד לכל דבר, אלא אם כן נאמר שלמרות שהרמב"ם כללם באותו לשון ובחזקת מחתא שפתח הלכה י העוסקת בנדבת יחיד בלשון אפילו משמע דינו ממש כיום טוב המשפחה, מכל מקום דינם חלוק, ועיין לעיל מה שיש לדקדק בלשון הרמב"ם במה שכתב ודבר זה מנהג.

פט). ויש להעיר מזה גם על חידוש האבני נור או"ח תכו.

ז). כתב רבינו חננאל מסכת עירובין דף מא ע"א ו' קבלה בידינו כי רבי עקיבא באותה שעה מסוכן היה, והביאו לפני רבי עקיבא הרופאים לגמוע ביצה מגולגלת בלא מלח באחרית היום, ורבי יהודה לא דקדק לפי' סמך על מה שראה, ולא ידע העיקר מפני מה עשה כך. והובאו דבריו בראשונים.

והנה, איתא תענית דף יב ע"א ואמר רב חסדא: "כל תענית שלא שקעה עליו חמה - לא שמיה תענית. מיתבי: אנשי משמר מתענין ולא משלימין! - התם לצעורי נפשיה בעלמא הוא. תא שמע: דאמר רבי אליעזר ברבי צדוק: אני מבני בניו של סנאב בן בנימין, ופעם אחת חל תשעה באב להיות בשבת, ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו, מפני שיום טוב שלנו הוא! - התם נמי לצעורי נפשיה בעלמא הוא".

ויש לתמוה, שאם כן לשיטת רבי יהודה לא מתקיים דין תענית בתשעה באב שחל בערב שבת, שהרי אינו משלים וכל שאינו משלים אין זה תענית אלא לצעורי בעלמא, ובשלמא באנשי משמר וביום טוב עצים, כיון שלכל הוא יום תענית נאמר להם להצטרף ביום התענית של כל העם, אבל בתשעה באב שחל בערב שבת, נמצא שלא מתקיים דין התענית כלל. ומאי שנא דבר זה מהא דתנן במגילה ה' ע"א שאם חל תענית תשעה באב בשבת דוחים התענית לאחר השבת.

אמנם, בתענית גשמים אף על פי שאין משלימים היא נקראת תענית של כל הציבור, אך יש לומר שלא תקנו חכמים תעניות גשמים מלבד שני וחמישי ושני, ואין שייך לומר שידחו את התענית למחר, אבל תשעה באב שנדחה, אם אי אפשר להשלים את התענית, וכמו בחל בשבת, למה לא יידחה אף אם חל ביום שישי.

והנה, בגבורת ארי מסכת תענית דף יב ע"א התקשה איך ידחה יום טוב עצים דרבנן את חובת תענית שהיא מדברי קבלה²³, וייסד שלא אמרו שיעקור יום טוב עצים דרבנן אלא תענית נדחה דרבנן, אבל לא תענית בזמנה שהיא מדברי קבלה, ואלו דבריו: "דאמר ר' אלעזר ברבי צדוק וכו' מפני שיום טוב שלנו הוא. קשה לי הא יום טוב דקרנן עצים אינו אלא מדרבנן איך דחי לתענית תשעה באב דהוי מדברי קבלה דחשיב בפרק קמא דראש השנה (דף י"ח) כדברי תורה לענין איסור לפנייהם ולאחרייהם דאינו צריך חיזוק. מיהו בהא דבחל תשעה באב בשבת הא דמתענין אחר שבת אינו אלא מדרבנן דמן הדין הואיל ונדחה ידחה לגמרי כדאמרינן בפרק קמא דמגילה דמהאי טעמא ביקש רבי לעקור לתשעה באב שחל בשבת ונדחה לאחר שבת. ואף על גב דאמרינן התם דלא הודו לו היינו מדרבנן בעלמא וכיון שכן יום טוב דדבריהם דוחה אותו". ע"כ.

ולדבריו היה מקום לומר שעדיף לקבוע תענית של לצעורי בעלמא בלבד ביום תשעה באב, שבו עיקר החוב מדברי קבלה, ולא תענית שלימה לאחר השבת²⁴, וגם לולא דבריו יש מקום לומר שבזמנו עדיף אפילו שלא משלים התענית.

אך בגבורת ארי ערער על עיקר יסודו, שתשעה באב עצמו לא היה נדחה מפני יום טוב עצים, מהמפורש בסוגיא בעירובין שהיה צד שאפילו ערב יום טוב עצים היה דוחה את תשעה באב עצמו. והוא נכנס בדוחק גדול, לומר שבזמנו של רבן גמליאל היה כל חיוב תשעה באב רק דרבנן, שלא הייתה שעת השמד. ויש לדון הרבה בדברים הללו, אך נמצא לפי מסקנת הגבורת ארי שבזמנו של רבן גמליאל הן תשעה באב בזמנו והן נדחה היה רק דרבנן. אם כן, בזמן כזה

צא). ויש להעיר שהאור שמח (הלכות תעניות פרק ה הלכה ו) נקט שלירושלמי עשירי באב הוא ממש בזמנו, ומראש נתקן לציון עשירי באב אם יהיה תשיעי ביום השבת.

צב). גם לדעות הסוברות [מהר"ם מרוטנבורג על פי האור זרוע] שבשבת תשעה באב נוהגים דברים שבצינעא, אין לטעון שקיים איזה דין בעיצומו של תשעה באב, כי מכל מקום לא נהג כמעט שום עינוי וצער אכילה, ולכן יש להתענות אחר השבת.

למה לשיטת רבי יהודה, שאין משלימים תענית תשעה באב בערב שבת, אין דוחים אותה לאחר השבת, והרי חיובם שווה? ושוב יהיה מוכח כנ"ל, שגם אם בזמנו ולא בזמנו שווים בחומרתן עדיף להתענות בזמנו ללא השלמה.

עוברות ומניקות בשאר צומות וראיה מדברי פרי מגדים לתשעה באב נדחה

מעיקר הדין מבואר סימן תק"נ שעוברות ומניקות אינן מתענות בשאר צומות, וכביאור הגר"א מבואר שמדינא אין חיוב לעוברות ומניקות בשאר צומות, כיון שאין מתחילים מבעוד יום¹³, אך בפרי מגדים אשל אברהם ס"ק א' וב' בשיטת המגן אברהם¹⁴ מבואר שמדינא אף עוברות ומניקות משלימות, אלא כיון שתלוי ברצו מתענים לא קבלו עליהם עוברות ומניקות להתענות.

והנה, לפי דברי הפרי מגדים בתשעה באב, אף נדחה, לפי עיקר הדעות, שאינו תלוי ברצו, ברור שאף עוברות ומניקות בכלל, ולא גרע מכל הצומות, שאף עוברות ומניקות בכלל אלא שנפטרו כי לא רצו, וגם לסוברים שתליא ברצו, מכל מקום לא מצינו שלא קבלו עליהן עוברות ומניקות את דין השלמת התענית ושאר עינויים¹⁵.

תמיהה בדברי הכנסת הגדולה

איתא באליה רבה סימן רכ: "יפה תענית וכו'. כתב שיירי כנסת הגדולה [הגהות טור אות ב] עוברות ומניקות שחלמו חלום, הסברא לכאן ולכאן, אפשר דאין מתענות מק"ו דתענית צבור שאינו יום הכפורים ותשעה באב דאין מתענות מכל שכן חלום, ואפשר בהיפך דמה לתענית צבור ששבת דוחהו תאמר בחלום שדוחה השבת, ומ"מ הסכמתי שלא יתענו מפני הסכנה וספק נפשות להקל", ע"כ¹⁶.

והדבר תמוה הרבה איך אפשר לכנות תענית עוברות ומניקות כספק פיקוח נפש, הרי אם היה ספק פיקוח נפש אף ביום הכיפורים היה אסור להן לצום.

צג). אך עיין בדברי הרמב"ן בעניין אם מדינא כל הצומות שווים מעיקר הדין לתשעה באב, (הובאו דבריו להלן בהערה), ובהעמק שאלה (שאלתא קסז) האריך להוכיח שמיסוד דינם אין חייבים אלא מעלות השחר.

צד). והפרי מגדים, לפי דרכו זו, דחק את לשון המגן אברהם סימן תקנ: "צ"ע דבסי' תקע"ה ס"ה כתב דאסור להם להחמיר צ"ל דוקא יחידים אסורים אבל הכא מעיקרא קבלו עליהם כלם להחמיר להתענות כמו ט"ב" אמנם, במחצית השקל פירש את לשון המגן אברהם כפשוטו, לחלק בין תענית גשמים, שהיא תענית יחידים, לשאר צומות, שהם צום של כל ישראל.

צה). דברי הרמב"ן בתורת האדם שער האבל - ענין אבלות ישנה ומסתברא דכולהו ארבע צומות תענית צבור הן, ונביאים גזרו אותם וכל חומרי תענית עליהן, מפסיקין בהן מבעוד יום ואסורין ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה כת"ב, וקרא מקיש להו לתשעה באב, אלא האידנא כיון דבזמן דליכא שמד בטילין רצו ונהגו להתענות בהן ולא רצו לנהוג בהם בחומרות הללו, אבל מעיקר התקנה ודאי אסורין הן בכולן דלא גרעה גזרת נביאים מגזרת בית דין בתעניות אמצעיות ואחרונות, וכל דתקון נביאים כעין דאורייתא תקון, תשעה באב וד' צומות כיום הכפורים לעינוי, ע"כ, עיין המשך דבריו, וברור שבתשעה באב נדחה דינו כעיקר הדין, שאסור לעוברות ומניקות.

צו). ועיין משנה ברורה ר"כ ורפ"ו.

פרק ד' - דברים שבצינעא בתשעה באב שחל בשבת

הצד שינהג דברים שבצינעא בתשעה באב שחל בשבת

תשעה באב שחל בשבת, התענית נדחה לאחור השבת לעשירי באב^צ, ודנו הראשונים האם נוהג דברים שבצינעא בשבת תשעה באב, והצד שינהג דברים שבצינעא הוא כמו בכל אבילות, שבשבת נוהג אבילות בדברים שבצינעא, וכדברי רבי יוחנן במועד קטן דף כד ע"א: "אמר ליה לאו סבר לה מר אין אבילות בשבת? אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן: דברים שבצינעא נוהג".

הראשונים האוסרים דברים שבצינעא בתשעה באב שחל בשבת

וכמה ראשונים תפסו בדעה זו, ראש האוסרים הוא רבינו האור זרוע חלק ב (הלכות אבילות סימן תלז): "נראה בעיני אני יצחק המחבר ברבי משה דתשעה באב שחל להיות בשבת ודחינוהו עד אחר השבת דאותה שבת אסורה בתשמיש המטה מידי דהוה אקובר מתו ברגל שאנו דוחים אבלו עד לאחר הרגל ואעפ"כ דברים שבצינעא נוהג ברגל אם כן הכי נמי האי שבת כלפי ת"ב כרגל ואסור בתשמיש המטה ות"ב ואבל שייכי אהדדי כדרכי חסדא פרק קמא דתענית".

דברי האור זרוע הובאו בהלכות אבילות לתלמידו מהר"ם מרוטנבורג, ואפילו שדחה את דינו וראיתו, בכל זאת תפס להלכה כדברי רבו, ואלו דברי מהר"ם מרוטנבורג (הלכות שמחות סימן קנג סימן ר"א) ובדברי תלמידו הרא"ש תענית פרק רביעי: "הדבר יצא מפי מורי הקדוש^ט וכל עדת ישראל יעשו אותו כדי הוא בית אלהינו לאבד עליו עונה אחת בשנה^{טז}. אף על פי שיש לי להשיב כו', ומיהו נכון להחמיר כדברי מורי אפילו הוא מקיל ואני מחמיר היה לנו לעשות כדבריו וכל שכן שהוא מחמיר ואני מקיל" [וכתב תלמיד מהר"ם מרוטנבורג בהגהות מיימוניות הלכות תעניות פרק ה: "כתב ה"ר יצחק מווינ"א דאסור בשבת שחל בו ט"ב ונדחה עד למחרתו מידי דהוה אאבל דאמר דברים שבצינעא נוהג, ואינו נראה למורי, ומכל מקום כתב שאין לשמוע לו במקום רבו"^פ].

שיטת רוב ראשונים שדברים שבצינעא מותרים בתשעה באב שחל בשבת ודקדוקם מהברייתא

והנה כבר רבו של האור זרוע, הרוקח [רבינו אלעזר מגרמייזא] (הלכות תשעה באב סימן שי) כתב היתר בדברים שבצינעא, ואלו דבריו: "ודברים של צנעה תשמיש מותר בשבת שחל ט"

(צז). וכך אמרו במשנה מגילה דף ה ע"א: "אבל זמן עצי כהנים, ותשעה באב, חגיגה, והקהל - מאחרין ולא מקדימין".

(צח). רבינו יצחק אור זרוע.

(צט). הלשון מיוסד על פי דברי התנא בברייתא תענית דף יג עמוד א אמר רבי חנינא סגן הכהנים: כדי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה פעם אחת בשנה, ושם הנידון הוא על טבילה ולא על עונה, ועל תשעה באב כדינו, ולא כשחל בשבת, ועיין עוד בספר התרומה הלכות גדה סימן קח, אך שיטה אחרת בתורת האדם שער האבל - ענין אבילות ישנה אות ק"ז ד"ה וכן ברחיצה, ועיין עוד באור זרוע חלק א - הלכות גדה סימן שלח, ובטור שולחן ערוך סימן תקנ"ד סעיף ח'.

(ק). וכן שיטת אחי בעל השבולי הלקט (סדר תענית סימן רסו), ר' יהודה בר בנימין הרופא זצ"ל, לאיסור, ודברי האו"ז ומהר"ם הובאו גם בריקאנטי סימן קפד.

באב, ולא דמי להא דאמר ר' יוחנן במועד קטן בשבת דברים של צנעה נוהג שעולה למנין אבילות". וכן היא דעת רוב הראשונים, לפסוק שאין נוהג דברים שבצינעא בתשעה באב שחל בשבת, ותמכו את דבריהם בלשון התוספתא, שמבואר שם שאין שום דין אבילות בתשעה באב שחל בשבת. וכך כתב הרמב"ן (תורת האדם שער האבל - ענין אבילות ישנה): "תוספתא תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל אדם כל צרכו ושותה כל צרכו ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו ואינו מונע מעצמו כלום, פירוש שאינו מונע מעצמו רחיצה וסיכה ותשמיש ולא אמרינן דברים שבצינעא נוהג. הנה כתב הרמב"ן את עצם הדין על פי הברייתא אבל לא נכנס לביאור הדין^{קא}. גם הרא"ש, אחרי הביאו את דברי רבו המהר"ם מרוטנבורג שמחמיר כדברי רבו האור זרוע, כתב ומיהו לשון התוספתא משמע שאין נמנע, וכן עמא דבר", ע"כ. והנה, על פי הדקדוק מהברייתא קבע הרא"ש להתיר דברים שבצינעא, והוסיף עוד שכן מנהג העולם, והנה דקדוק הרמב"ן הוא ממה שאמרו בברייתא ואינו מונע מעצמו כלום, וכן נראה שדקדק הרא"ש וכוונתו באמרו שלשון התוספתא משמע שאין נמנע, היינו במה שאמרו שאינו מונע מעצמו כלום^{קב}.

גם הרשב"א בתשובה פסק להקל על פי לשון הברייתא (שו"ת הרשב"א חלק א סימן תקכ): "ומה ששאלת בט' באב שחל להיות בשבת מהו בתשמיש המטה, מי הוי כאבל דעלמא דאמרינן דברים שבצינעא נוהג, נראה לי שאין נוהג בו שום אבילות. דהא אמרינן מעלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתו", והרשב"א לא הביא את התוספתא שהביאו הרמב"ן והרא"ש, אלא דקדק ממה שאמרו בברייתא שהובאה בגמרא מעלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתו, והבין הרשב"א שבמאמר הזה מבואר שאין מקום לשום אבילות, כי אם יש איזה אבילות לא היה ראוי לתפוס ההיתר כסעודת שלמה בשעתו, שלשון זה מורה על היות היום משולל מכל דין אבילות [והיה מקום לומר שדקדוק הרשב"א הוא ממה שאמרו מעלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתו, ואם יש אבילות בצינעא שימעט בסעודתו ונמצא שמתאבל בצינעא, אך בזה יש לדון שאין דין מוחלט איך לצמצם סעודתו], וכן היא משמעות שו"ת הריב"ש סימן תקי"ג^{קג}.

ויש להוסיף עוד על דקדוק הרשב"א, שבברייתא (תענית דף כט ע"ב) תניא: "תשעה באב שחל להיות בשבת, וכן ערב תשעה באב שחל להיות בשבת - אוכל ושותה כל צרכו, ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו". ויש ללמוד ממה שכללו את תשעה באב שחל בשבת יחד עם ערב תשעה באב שחל בשבת, משמע שדיניהם שווים לגמרי, וכשם שאינו נוהג שום דברים שבצינעא בערב תשעה באב הוא הדין לתשעה באב.

והכרעת השולחן ערוך (או"ח סימן תקנד סעיף י"ט) היא להתיר דברים שבצינעא^{קד}, ואף שהרמ"א החמיר, הכריע הגר"א (בביאורו שם) כשיטות הסוברים שאין איסור בדברים שבצינעא,

קא). דהיינו, מפני מה באמת הותר דברים שבצינעא.

קב). וכך כתב הבית יוסף אורח חיים סימן תקנד: וכתב שם הרא"ש (סי' לב) תוספתא (פ"ג הי"ב) השנויה בלשון ברייתא זו וכתוב בה עוד ואינו מונע מעצמו כלום ופירש הרא"ש כלומר שאינו נמנע מרחיצה וסיכה ותשמיש ואין צריך לנהוג דברים של צנעה, והוא בדברי רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב יח חלק ב דף קסד טור ב) ואינו מונע עצמו מכלום כך פשוט בתוספות פירוש אין מונע מרחיצה וסיכה ותשמיש המטה ואין צריך לנהוג דברים שבצינעא.

קג). לשון הריב"ש: "ומעלה על שלחנו, אפילו כסעודת שלמה בשעתו ואפילו דברים שבצינעא, אינו נוהג".

על פי דקדוק לשון התוספתא שהוכיחו הראשונים, ואלו דבריו: "ולשון התוספתא סוף תענית, ת"ב שחל להיות בשבת אוכל כו' ואין מונע מעצמו כלום, בהדיא התיר הכל".

האם יש להוכיח היתר דברים שבצינעא בתשעה באב שחל בשבת ממה שהשבת אינה עולה ונדחה לאחר השבת

ולכאורה, יש עוד להכריח שדברים שבצינעא אין נוהג בשבת תשעה באב, כי אם האדם נוהג אבילות בשבת למה ינהג אבילות למחר, הרי בדין אבילות, שבת נוהג בו דברים שבצינעא ועולה לו למניין שבעה. ואפשר שהרוקח (הלכות תשעה באב סימן שי) רמז לטענה זו "ודברים של צנעה תשמיש מותר בשבת שחל ט' באב ולא דמי להא דאמר רבי יוחנן במועד קטן בשבת דברים של צנעה נוהג, שעולה למנין אבילות". וכן רמז לטענה זו המאירי בתענית ל' ע"ב ואלו דבריו: "והסכימו הגאונים שאף לדברים שבצנעה כן ואינו דומה לאבל שהשבת עולה לו וכן רחיצה וסיכה במה שמותר בכל שבת אחרת".

והנה רוב הראשונים סוברים שאף ברגל נוהג אבילות בדברים שבצינעא, ומכל מקום אינו עולה למניין שבעה, וביארו הראשונים^(ק) את החילוק בין שבת העולה לרגל שאינו עולה, על פי דברי הירושלמי שאם תאמר שבת לא עולה לא תמצא שבעה ימי אבל רצופים, מה שאין כן במועד, ואם כן יש לומר שהוא הדין בתשעה באב, ששייך לומר שאינו עולה כי אפשר לדחותו לאחר השבת [גם קצת יש לומר שלא רצו לעקור את כל האבילות ולומר שתתקיים רק בדברים שבצינעא]. ועוד יש לדחות, שענין האבילות מתקיים בשבת אבל ענין התענית לא מקיים בשבת כלל, ולפיכך הוא נוהג אחר השבת [ומכל מקום גם דיני האבילות נוהגים ביום התענית, ועיין להלן].

האם יש להוכיח היתר דברים שבצינעא מפסק הירושלמי שאין נוהג דין שבוע שחל בו

עוד הכריח זאת בשבולי הלקט (סדר תענית סימן רס): "ועוד אמרינן בירושלמי. אמר רב אחא בשם ר' אבהו תשעה באב שחל להיות בשבת שתי שבתות מותרות למדנו שאין בו דין ט' באב כלל הנה יש להוכיח מכל אלו הראיות שכיון שנדחה ט' באב שחל להיות בשבת נדחה לגמרי".

קד). ולשון הרדב"ז (שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרצג): "והלא אם חל ט' באב בשבת אינו מונע ממנו דבר ואפי' דברים שבצינעא ואפי' תשמיש המטה וכן הסכימו כל גאוני עולם", ע"כ, ועיין עוד בשו"ת רדב"ז חלק ג סימן תרמה.

קה). תורת האדם שער האבל - ענין שבתות וימים טובים הביא דברי הירושלמי: והקשו איתבון הרי הרגל הרי הוא אסור בתשמיש המטה ואינו עולה אף השבת אף על פי שהיא אסורה בתשמיש המטה לא תעלה, פי' כיון שלמדו דאחד שבת ואחד רגל נוהגין בדברים שבצינעא חזרו לשאלה הראשונה אם כן מה נשתנה זה שעולה ואינו מפסיק וזה שאינו עולה ומפסיק, ומתוך אמר רבי בא אפשר לשבעה בלא רגל ואי אפשר לשבעה בלא שבת, ואם תאמר שבת תפסיק ליכא אבילות שבעה, אם תאמר לא תפסיק ולא תעלה ליכא רצופים לעולם, ולא משכחת והפכתי חגיכם לאבל דומיא דחג, ועוד כיון שלעולם אינה מפסקת עולה היא, ועיין עוד ברישב"א מועד קטן י"ט ע"א.

אם כן, הוכיח השבלי הלקט את דבריו שמכך שאין נוהג דין שבוע שחל בו בתשעה באב שחל בשבת מבואר שאין שום דין אבילות באותה שבת⁹⁷, ועיין להלן בדחיית ראייה זו.

טעם הסוברים היתר דברים שבצינעא מחמת קולת אבילות ישנה

והנה הטעם שאין נוהג דברים שבצינעא בתשעה באב שחל בשבת, כתבו הראשונים (המהר"ם מרוטנבורג והרשב"א בטעמו הראשון⁹⁸) כי אבילות ישנה היא, וזה על פי הגמרא ביבמות דף מג ע"ב: "אמר רב אשי: שאני אבילות חדשה מאבילות ישנה, ושאני אבילות דרבים מאבילות דיחיד". והמהר"ם מרוטנבורג האריך למנות דברים רבים שהקילו בתשעה באב יותר משאר אבילות.

ואלו דברי המהר"ם מרוטנבורג, בהשיבו על דברי רבו האור זרוע [הובא ברא"ש]: "אף על פי שיש לי להשיב בתשעה באב ואבלות חלוקים בכמה דברים כדאמרי' בפרק החולץ (דף מג א) דשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לכבס ומותר לארס וקודם הזמן הזה מותר לספר ולכבס ואסור לישא וליתן וכל העם ממעטין בעסקים. וגבי אבילות אמרינן איפכא ר' יוסי אומר כל הנשים יתארסו חוץ מן האלמנה מפני האיבול וכמה איבול שלשים יום ומשני רב אשי התם שאני בין אבילות חדשה לאבילות ישנה בין אבילות דרבים בין אבילות דיחיד. ומפרש רבינו תם שאני בין אבילות חדשה שאסור לארס מה שאין כן באבילות ישנה. דבמילי דיחיד הקילו טפי באבילות ישנה. אבל לענין משא ומתן שאני בין אבילות דיחיד שהתירו במשא ומתן באבילות דיחיד ובאבילות דרבים אסרו כל דבר שהרבים מתעסקים בו כגון משא ומתן דאיכא פירסום ויהא נראה כאינם חוששין להתאבל על ירושלים אלמא דבמילי דצנעא ודיחיד יכול להיות שאנו מחמירין באבילות טפי מתשעה באב. והא דאמרי' בפרק (קמא) [בפ"ד] דתענית (דף ל א) כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בתשעה באב היינו ביום תענית תשעה באב ועוד קולא אחרינא איכא תשעה באב מקום שנהגו שאסור לספר ולכבס כגון שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה קתני התם ובחמישי מותר מפני כבוד שבת ובאבילות מקום שאסור לספר ולכבס לא התירו מפני כבוד שבת. ומיהו נכון להחמיר כדברי מורי אפי' הוא מקיל ואני מחמיר היה לנו לעשות כדבריו וכל שכן שהוא מחמיר ואני מקיל". ע"כ.

וכן נימק הגר"א (או"ח סימן תקנד סעיף י"ט) את היתר דברים שבצינעא אפילו שבאבל אסור: "וסברא הראשונה סבירא ליה דבדברים שבינו לבין עצמו קל מאבילות ועתו' דיבמות מ"ג ד"ה שאני כו' ומפרש ר"ת⁹⁹ כו'".

קו). וכן פשטות דברי הריטב"א תענית דף כט ע"ב וגרסינן בירושלמי ט' באב שחל להיות בשבת ב' שבתות מותרין, פי' שהרי אינו נוהג איסור לפניו שהרי בו עצמו מעלה על שלחנו כסעודת שלמה בשעתו והיאך יאסר אותו לפניו, ע"כ. ומשמע שאינו נוהג איסור כלל, ויש לדחות.

קז). ורבינו אביגדור כהן צדק בתשובתו בספר שבולי הלקט סדר תענית סימן רסו.

קח). תוספות יבמות דף מג ע"ב: "מפרש ר"ת שאני בין אבילות חדשה שאסור ליארס לפי שבחדשה יש להחמיר מבישנה משא"כ באבילות ישנה ובאבילות דרבים יש להחמיר טפי לענין משא ומתן מאבילות דיחיד דמשא ומתן שהוא דבר של פרהסיא אם יעסקו בפרקמטיא כל היום יבאו ויאמרו שאין חוששין להתאבל על ירושלים ולא דמי לאירוסין שאין אלא שעה אחת וכדאוקמי' בקודם דקודם אבל בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור ליארס דאי שרי אכתי איכא ק"ו דכיבוס".

ובשבלי הלקט (סדר תענית סימן רסד) כתב טעם חדש למה אין לנהוג דברים שבצינעא בתשעה באב שחל בשבת, שאימתי נוהג בשבת בדברים שבצינעא? במקום שחלה אבילות גמורה קודם שבת נוהג בשבת דברים שבצינעא, אבל במקום שלא חלה אבילות קודם השבת אין שום מקום לאבילות בדברים שבצינעא, וגם לטעם השבלי הלקט עיקרן של דברים היה ראוי להיות האבילות בתשעה באב מחמת עיצומו של יום, אלא מכיון שלא חלה האבילות קודם השבת לא שייך להתחיל בשבת לגבי דברים שבצינעא, ועיין להלן הרחבת דברים בשיטת השבלי הלקט.

טעם השני ברשב"א להתיר דברים שבצינעא כי בשנה זו נקבע בעשירי

כתב בשו"ת הרשב"א (חלק א סימן תקכ): ומה ששאלת בט' באב שחל להיות בשבת מהו בתשמיש המטה, מי הוי כאבל דעלמא דאמרינן דברים שבצינעא נוהג, לי שאין נוהג בו שום אבילות. דהא אמרינן (תענית כ"ט ע"ב) מעלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתו דאבילות ישנה שאני. וכל שכן דלגמרי עקרוה מתשיעי ואוקמוה [אעשירי]. ומעיקרא היה ראוי לקובעו בעשירי כדאיתא התם (שם כ"ט ע"א).

הנה, מבואר טעם חדש ברשב"א למה אין מקום לאבילות בתשיעי כשחל בשבת, שהרי אמרו בתענית דף כט: "אמר רבי יוחנן: אלמלי הייתי באותו הדור - לא קבעתיו אלא בעשירי, מפני שרובו של היכל בו נשרף. ורבנן: אתחלתא דפורענותא עדיפא". וכשחל תשיעי בשבת קבעו את התענית בעשירי לא משום דחייה, אלא מחמת עיצומו של עשירי, שבו נשרף רובו של היכל.

ולפי טעם זה אין כאן קולא בדברים שבצינעא, אלא לגמרי הוקבעה התענית בעשירי, וכשם שאין שום דין [מלבד הבא להחמיר] כל שנה בעשירי, הוא הדין שכשחל בשבת אין שום דין בתשיעי [גם עולה מדברי הרשב"א שאין שום מקום קולא בצום בעשירי, כי הוקבע בעשירי כשם שבכל שנה הוקבע בתשיעי ועיין באורך לעיל שלכל הטעמים מתבאר שיש כל חומרות תשיעי גם כשמתענים בעשירי].

והנה, בכרייתא בגמרא באו לחדש שבתשעה באב שחל בשבת אוכל כסעודת שלמה בשעתו, ובתוספתא הוסיפו שאינו נמנע מדבר. ולכאורה, אחרי שנקבע במשנה שתשעה באב שחל בשבת מאחרים, מה צריך לחדש שאינו נמנע מכלום ומעלה על שולחנו כסעודת שלמה בשעתו? והנה, לטעם הראשון של הראשונים הברייתא השמיעתנו חידוש גדול, שאין נוהג אבילות בדברים שבצינעא משום שזו אבילות ישנה, אך לטעם השני שברשב"א, שנקבעה התענית בשנה זו בעשירי, ונמצא התשעה באב כמו שמונה ושבעה באב, אם כן פשוט שאינו נמנע מכלום. וצריך לדחוק לדברי הרשב"א, שזה גופא מה שחידש התנא באומרו שאינו נמנע מכלום, שהוא מפני שנקבע יום התענית בעשירי.

פשטות הסוגייתא במגילה נגד טעם שני שברשב"א

והנה בגמרא במגילה דף ה ע"א איתא: "אבל זמן עצי כהנים ותשעה באב וחגיגה והקהל מאחרין ולא מקדימין. תשעה באב - אקדומי פורענות לא מקדמי". ויש לתמוה הרבה, לפי דברי

הרשב"א שכאשר תשעה באב חל בשבת קבעהו לגמרי בעשירי, למה לא תירצו בגמרא בפשיטות שהעדיפו לקבוע את התענית ביום שיש בו את עיצומו של החורבן ביום העשירי, שבו נשרף רובו של היכל? [וקשה לדחוק שמחמת טעם זה בלבד היה ראוי להקדים את התענית, רק אחר שאקדומי פורענות לא מקדמינן, ובא בשל כך ליום עשירי, כבר נקבע ליום בפני עצמו]^ט.

ועוד קשה הרבה ממה שאמרו במגילה דף ה ע"ב: "תשעה באב שחל להיות בשבת הוה, ודחינוהו לאחר השבת, ואמר רבי: הואיל ונדחה - ידחה, ולא הוודו חכמים". ולדברי הרשב"א, שקבעו בעשירי מחמת עיצומו של יום העשירי, למה דחאו רבי לגמרי הרי הוקבע בעשירי מחמת עצמו. ועל זה יש להשיב, שבזה גופא נחלק רבי, שלא סבר שיום עשירי עצמו ראוי להקבע לתענית^פ, אך אז עיקר המשא ומתן בין רבי לחכמים תמוה, שנראה שהכל מודים שיש כאן דחייה, גם חכמים, אלא שרבי סבר שיידחה לגמרי, וחכמים אומרים ידחה לאחר השבת. ולמה לא השיבוהו חכמים שעשירי ראוי לתענית בפני עצמו.

הטעם למה לא קבלו רוב הראשונים טעם השני שברשב"א

והנה, לכאורה יש לתמוה למה לא נקבל את הטעם השני שברשב"א, הרי בעצם הקביעה אם בתשיעי או בעשירי אין הדבר מוכרע וחלוט, ולמה לא נאמר שכאשר תשעה חל בשבת יקבעו את הצום בעשירי, שבו נשרף רובו של היכל. למה גם שיש מהם אמוראים שהתענו תמיד גם בעשירי, למרות שתוקן יום התענית בתשיעי.

אמנם הביאור הוא פשוט, שהן אמת מקודם הקביעה יש צדדים איך לקבוע, על פי תחילת הפורענות או על פי עיקר החורבן, אבל אחר שנקבע היום של התענית הוא חלוט לגמרי שהוא בתשעה ויש ראייה גדולה שחכמים לא חשו כלל לעניין העשירי, למרות שהיה צד גדול לקבוע את עיקר התענית בעשירי, שהנה נחלקו האמוראים אם לאחרי מותר או אסור ואנן קיימא לן שלאחרי מותר. ונמצא שיום העשירי מותר יותר משאר ימי השבוע, למרות היות העשירי יום שנשרף בו רובו של היכל, ולמרות שהיה מנהג יחידים לנהוג בו אפילו תענית, מכל מקום לעניין קביעות חכמים הוא קל יותר מחמשה באב באם הוא שבוע שחל בו. ולשיטת רבי מאיר בברייתא, נוהג אבל מראש חדש ועד התענית, נמצא אחד באב חמור מעשירי באב. ולפיכך, גם כשחל תשיעי בשבת, דינו של העשירי הוא כמו של כל יום אחר^{קא}.

והנה, לכאורה יש לטעון על הרשב"א - וכי יום תשיעי חדל להיות יום ראוי לאבל בגלל העשירי? אך הבנת הרשב"א ברורה, ש-"ראוי" מצד עצמו אינו כלום, אלא יום שהוקבע הוא גורם האבילות, וזה מה שחידש הרשב"א שלא הוקבע אבילות בשנה זו אלא בעשירי ונמצא,

קט). ואין לומר שבגמרא אמרו את הטעם שאקדומי פורענות לא מקדמינן, כדי שיעלה לשאר צומות שמאחרים ולא מקדימים ושם לא שייך כעין הטעם של עשירי באב, כי מכל מקום היה לגמרא לפרש את הטעם של תשעה באב והטעם של שאר צומות, ובפרט שיתכן נפקא מינה בדבר, כמו שרצה הרשב"א לפטור לטעם השני דברים שבצינעא.

קי). אם מחמת שאין ראוי לשנות מהתקנה של כל שנה, או שחולק על העניין בעשירי.

קיא). ובאורחות חיים חלק א הלכות תשעה באב הביא דברי הרשב"א בתשובה והזכיר רק את טעם הרשב"א הראשון, שההיתר הוא משום אבילות ישנה.

שלמרות שהכל מודים שלהלכה עדיף לקבוע את התענית והאבל בתשיעי, אבל אם הוקבע ביום אחר, בעשירי, אין שום משמעות למה שהתשיעי ראוי מצד עצמו.

האם בירושלמי יש סמך לטעם השני שברשב"א

והנה בתלמוד ירושלמי מסכת מגילה (פרק א הלכה ד) על המשנה נאמר: "ובתשעה באב: ר' ירמיה בשם ר' חייא בר בא בדין היה שיהו מתעניין בעשירי שבו נשרף ולמה בתשיעי שבו התחילה הפורענות ותני כן בשביעי נכנסו לתוכו בשמיני היו מקרקרים בו בט' הציתו בו את האור בעשירי נשרף רבי יהושע בן לוי ציים תשיעי ועשירי ר' לוי ציים תשיעי ולילי עשירי ר' בא בר זבדא בשם ר' חנינה ביקש רבי לעקור תשעה באב ולא הודו לו אמר לו רבי אלעזר עמך הייתי ולא איתאמרת אלא ביקש ר' לעקור תשעה באב שחל להיות בשבת ולא הניחו לו אמר הואיל ונדחה ידחה אמר לו ידחה למחר".

והנה, למדו כמה מהגדולים^{ק"ב} שהירושלמי בא ליתן טעם למה מאחרים את תשעה באב לעשירי ולא מקדימים, ועל זה השיב הירושלמי שיום עשירי ראוי מצד עצמו, כי בו נשרף הבית. ואם כן, יש כאן מקום ליישב את דברי הרשב"א על פי שיטת הירושלמי. אולם, אין זה מספיק, כי יש להקשות איך התעלם הרשב"א מדברי הבבלי, שבפשוטו סותרים את תירוצו^{ק"ג}.

דחיית הראיה מהירושלמי

ובעיקר הדבר נראה שאין כוונת הירושלמי כלל לבאר למה מאחרים ולא מקדימים, אלא עיקר דברי הירושלמי מוסבים על דברי רבי, שרצה לעקור את תשעה באב שחל להיות בשבת לגמרי, ודרך הירושלמי כידוע להביא כל הסוגיא, אף שאין כל חלקיה עניין למקום, וכאן הובאה הסוגיא מהירושלמי תענית פרק ד הלכה ו, אך עיין תלמוד ירושלמי מסכת יבמות פרק ו בסופו.

משמעות הירושלמי שלא כטעם השני ברשב"א

וכן משמע מהירושלמי עצמו, שהביא כאן את עובדא דרבי: "ביקש רבי לעקור תשעה באב שחל להיות בשבת ולא הניחו לו אמר הואיל ונדחה ידחה אמר לו ידחה למחר", שמשמעותו היא שהכל מודים שאין קביעת עשירי מחמת עצמו, אלא יש בזה דיון על דחיית צום התשיעי לעשירי.

גם יש קצת דוחק, אם טעם הירושלמי הוא משום שעשירי זמנו הוא, יוצא שלא התבאר הטעם ששאר צומות נדחים ולא מוקדמים, והיה לירושלמי לפרש את טעם שאר צומות, אם הטעם של תשעה באב אינו עולה לשאר צומות.

ק"ב). ראה אור שמח הלכות תעניות פרק ה הלכה ו.
ק"ג). גם לו היו דברי הרשב"א על פי הירושלמי, היה מביא את דברי הירושלמי ולא סותם הדברים.

הכנת ראשונים בירושלמי שלא כטעם השני ברשב"א

איתא בתלמוד ירושלמי מסכת תענית פרק ד הלכה ו: "רבי בא בר כהן אמר קומי ר' יוסה רבי אחא בשם ר' אבהו ט' באב שחל להיות בשבת שתי שבתות מותרות, לאחריו מהו רבי יוחנן אמר לאחריו אסור, רשב"ל אמר לאחריו מותר".

וכתב הראב"ה (חלק ג - הלכות תענית סימן תתפב): "גרסינן בירושלמי דפרקין רבי אבהו בשם רבי יוחנן תשעה באב שחל להיות בשבת שתי שבתות מותרים. פירוש כשחל להיות תשעה באב בשבת ונדחה עד יום ראשון, דלפניו לא הוי שבת שחל להיות תשעה באב בתוכו, ולאחריו נמי מותר, ואף על גב דרבי יוחנן קאמר בירושלמי לאחריו אסור, הכא הוה ליה שבת אחרת כיון שראוי להיות בשבת, ולפניו לא הוי, ובתרוייהו לקולא, כדפסק רבא נמי (ו)בתרוייהו לקולא כדפרישית לעילק"ד".

מבואר בראב"ה, שגם לשיטת רבי יוחנן שלאחריו אסור, אם נדחה תשעה באב משבת לעשירי, אין דין שבוע שחל בו לאסור לאחריו, ומטעם דהכא הוה ליה שבת אחרת כיון שראוי להיות בשבת, ע"כ. ואם כדברי הרשב"א, כיון שנתקן בעשירי משום עיצומו של עשירי שבו נשרף רובו של היכל, לא היה ראוי להקל בשבוע שחל בו עשירי [ורחוק לומר שביאור הקולא הוא שמכיון שבכל שנה דינו בתשעה, אף שעכשיו נקבע בעשירי כיום שנשרף הבית, יש להקל], ומבואר שגם לירושלמי עיקר זמנו הוא בתשעה ולא בעשירי. ויש להוסיף שהראב"ה פירש כן בשיטת רבי יוחנן, שהוא בעל השמועה בתענית אמר רבי יוחנן: אלמלי הייתי באותו הדור - לא קבעתיו אלא בעשירי, מפני שרובו של היכל בו נשרף.

והנה, אף שמבואר בראב"ה קולא בתשעה באב נדחה בדין איסור כל השבת, אין שום הכרח ללמוד קולא בעיקר דיני התענית של תשעה באב שנדחה לעשירי, אלא רק כלפי האיסורים הנוהגים סביב ימי התענית יש לדון קולא, וכל החומר לא נאמר אלא ביום תשעה באב עצמו, שיש בו דיני תשעה באב. וגם ראיית הראב"ה היא מהקולא כרבי מאיר וכרשב"ג, שכל עיקר הקולא הוא רק בדינים קודם ואחר התענית.

אמנם, בריטב"א (תענית דף כט ע"ב) פירש את הירושלמי בעניין אחר, ואלו דבריו: "וגרסינן בירושלמי ט' באב שחל להיות בשבת ב' שבתות מותרין, פי' שהרי אינו נוהג איסור לפניו שהרי בו עצמו מעלה על שלחנו כסעודת שלמה בשעתו והיאך יאסר אותו לפניו, וכיון שעיקר התענית באחד בשבת וקי"ל שאינו אוסר לאחריו נמצאו שתי שבתות מותרין ואין איסור נוהג בו מן הדין אלא ביום בלבד".

מבואר בריטב"א שבאמת כל היתר שתי השבתות הוא רק למאן דאמר לאחריו מותר, אבל לסובר לאחריו אסור בדין הוא שייאסר כל השבת. והנה, היה מקום לומר בשיטת הריטב"א

קיד). המכוון הוא למה שכתב ראב"ה חלק ג - הלכות תענית סימן תתפא: אמר רבא הלכה כרבי מאיר והלכה כרבן שמעון בן גמליאל ותרוייהו לקולא וצריכא דאי אשמועינן הלכה כרבי מאיר הוה אמינא אפילו מראש חודש אסור לספר ולכבס קמשמע לן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל ואי אשמועינן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל הוי אמינא שבת כולה קמשמע לן הלכה כרבי מאיר דאמר עד התענית אסור לספר ולכבס אבל לאחר התענית מותר, ע"כ. והנה, אין כוונת הראב"ה להשוות את הדברים אלא שכשם ששם פסק רבא להקל כקולי שני התנאים הוא הדין כאן, יש לתפוס את הקולא שבשתי השבתות - זו משום שאין בה תשעה באב אלא עשרה באב, וזו שאין בה דיני תשעה באב כיון שחל בשבת.

שהוא סובר כטעם השני ברשב"א, שעיצומו של עשירי אסור ומטעם שבו נשרף ההיכל, ומזה הטעם מותר בשנה זו לגמרי בתשעה. אולם, בעיקרם של דברים יש לומר בפשטות, שאף אם לא נקבל כלל את חידוש הרשב"א בטעמו השני, וכמשמעות הבבלי, שאין שום עניין בעשירי וגם היה צד להקדים לשמיני וכל מה שלא מקדימים רק משום שאקדומי פורענותא לא מקדמי, מכל מקום מכיוון שנקבע העשירי בתענית ואבילות על כל דיניהן, בדין הוא לאסור את כל השבת כולה, כי דיני האבל והתענית הם הגורמים לנהוג גם דין שבוע חל בו.

וברור שמכל מקום דברי הריטב"א מורים שיש לצום העשירי באב את כל חומרות תשעה באב, ואף דיני שבוע שחל בו ראוי ליתן בו, וכל זה שלא כקולת רבינו יעבץ וסיעתו, שהקלו בעשירי בדיני התענית עצמו.

הוכחה מהברייתא בבבלי שאין שבוע שחל בו כשחל בשבת, ומשמעות שאין קולא בתשעה באב שחל בשבת

והנה יש להוכיח מהברייתא בבבלי (תענית דף כט ע"ב): "שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס, ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת. כיצד? חל להיות באחד בשבת - מותר לכבס כל השבת כולה. בשני בשלישי ברביעי ובחמישי, לפניו - אסור, לאחריו - מותר. חל להיות בערב שבת - מותר לכבס בחמישי, מפני כבוד השבת. ואם לא כבס בחמישי בשבת - מותר לכבס בערב שבת מן המנחה ולמעלה".

והנה, התנא מנה מה הדין באם תשעה באב חל בכל יום מימי השבוע מלבד חל תשעה באב בשבת, והנה זה ברור שלא דילג התנא על תשעה באב שחל להיות בשבת, אלא באומרו חל להיות באחד בשבת כולל הוא גם תשעה באב שחל בשבת [שהדין מבואר במשנה במגילה דף ע"א שנדחה לאחר השבת]. ואם כן, מפורש בברייתא שכשחל תשעה באב להיות בשבת מותר השבת בין לפניו בין לאחריו, כי אם היה אסור לפניו היה התנא צריך לחלק בשנים בין תשעה באב שחל באחד בשבת לבין חל בשבת ונדחה לראשון, שאז אסור כל השבת הקודמת. ונמצא מפורש בברייתא שכל השבת הקודמת מותרת, ואין שבוע שחל בו כשחל תשעה באב בשבת.

והנה, בדין הירושלמי שבתשעה באב שחל בשבת ונדחה לראשון לאחריו מותר, מבואר לעיל שנחלקו הראשונים^{קטו}, האם ההיתר הוא רק למאן דאמר לאחריו מותר, או מותר לכולי עלמא משום שהוא נדחה. ויש לדקדק בדברי הבבלי, שההיתר הוא רק למאן דאמר לאחריו מותר כי הנה, למבואר שהתנא של הברייתא באומרו חל להיות באחד בשבת כולל הוא גם תשעה באב שחל בשבת, שלאחריו מותר, נמצא שהתנא נימק ההיתר של תשעה באב שחל בשבת ונדחה לראשון שלאחריו מותר, מאותו טעם שכל לאחר תשעה באב מותר, אבל אין הכרח שהוא חולק בעיקר הסברא שיש להתיר לאחריו בנדחה מסברא נוספת, ומה שלא טרח התנא לחלק ולומר שבנדחה יש סברא נוספת להקל, הוא מפני שבלאו הכי הוא סובר שלאחריו מותר. אמנם, מעיקר סתימת הבבלי יש ללמוד שאין היתר לאחריו בתשעה באב הנדחה לראשון לשיטת שמואל הסובר שלאחריו אסור, וסתימת הדברים היא ששמואל חולק וסובר שלעולם לאחריו

קטו). הראב"ה והריטב"א, הובאו דבריהם לעיל.

אסור ועל כל הנאמר בברייתא, המתירה לאחריו הכולל גם תשעה באב הנדחה, אסור שמואל [הסובר לאחריו אסור החולק על ברייתא זו וסובר כברייתא האחרת כמבואר בגמרא].

ונמצאת דעת הבבלי מבוררת, שדין תשעה באב הנדחה שווה בחומרתו לגמרי לתשעה באב בזמנו, ויש בהם דין לאסור לאחריו, לשיטת שמואל, האוסר תמיד לאחריו.

עוד יש לדקדק, ששמואל אסור לאחריו גם בתשעה באב נדחה, אך מכל מקום הוא מתיר את השבוע הקודם, כי לא נחלק שמואל על ההיתר של השבוע הקודם, המבואר להיתר בברייתא המסייעת לשיטת רב [ונמצא שהמחמירים בחל תשעה באב בשבת הם ממש הפך שיטת שמואל, המחמיר בגמרא בלאחריו, ומכל מקום הקל בשבוע הקודם].

לדון לדחות את הראיה מהברייתא

והנה, לכאורה יש לדון לדחות את הראיה הנזכרת, שהרי במסקנת הדברים יש שלוש שיטות: רבי יהודה, שכל החודש כולו אסור; רבי מאיר, שמראש החודש עד התענית; רבן שמעון בן גמליאל, שכל השבת שתשעה באב חל בתוכה. ושמואל, הסובר לאחריו אסור, הוא כרבן שמעון בן גמליאל. ונמצא שאין שום שיטה בדברי התנאים שהאיסור הוא רק שבוע שחל בו ומותר לאחריו.

וכן מוכח מדברי רבא בפסק ההלכה (תענית דף ל ע"א): "אמר רבא הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. ואמר רבא הלכה כרבי מאיר. ותרוייהו לקולא. וצריכא, דאי אשמועינן הלכה כרבי מאיר - הוה אמינא: אפילו מראש חדש, קמשמע לן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. ואי אשמועינן הלכה כרבן שמעון בן גמליאל - הוה אמינא: אפילו לאחריו, קמשמע לן הלכה כרבי מאיר".

והנה, אם הייתה שיטה בדברי התנאים שהאיסור הוא רק שבוע שחל בו ומותר לאחריו, למה הוצרך רבא להאריך ולפסוק כרבי מאיר ורבן שמעון בן גמליאל - שיאמר שהלכה כתנא זה? ונמצא, אם כן, שלמסקנא הברייתא המסייעת לדברי רב שאמרה שלאחריו מותר, יתכן שהיא סוברת לגמרי כרבי מאיר ומתירה רק לאחריו. ואם כן, אין טענה למה התנא אינו מזכיר שאם חל בשבת כל השבוע הקודם אסור, כי לשיטתו אסור לפניו מראש חודש, והתנא נזקק רק לדין של אחריו. וכן יעמיד שמואל את הברייתא המסייעת לרב.

אולם, ברור שהראיה עדיין במקומה עומדת, שלפי ההוה אמינא ברור שהברייתא הובנה שרק שבוע שחל בו אסור, וביותר אין ספק שגם למסקנא היא מתפרשת כן, שהרי דברי הברייתא מפורשים שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס, ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת. כיצד כו', ומפורש שהיא אוסרת רק שבת שחל תשעה אב בתוכה. ומה שלא אמר רבא הלכה כדברי התנא בברייתא, צריך לומר שהוא העדיף לפסוק כגדולי התנאים שנתפרשו דבריהם בזה.

ובעיקר דין האור זרוע וסיעתו, שיש להחמיר בתשעה באב שחל להיות בשבת בדברים שבצינעא, לכאורה אם כן הדבר היה ראוי לתנא לשנות דיני תשעה באב שחל בשבת. וכבר

פרכו הראשונים שיטה זו ממה שהתנא לא זו בלבד שלא כתב הדינים הנוהגים, עוד כתב שאינו נמנע מדבר, ונוהג בו כסעודת שלמה בשעתו. ועוד יש לדקדק מדברי הברייתא, שאחר שנתבאר שהתנא כולל בחל להיות באחד בשבת גם חל בשבת, אם נוהג אבילות בשבת עצמה למה לא פירש לנו התנא שלמרות דיני האבילות אינו נוהג דיני שבת שחל בו תשעה באב. ובפרט למבואר בדברי השבלי הלקט בשיטת המחמירים בדברים שבצינעא, שאסור ללבוש חלוק מכובס בשבת, שאף איסורי כיבוס נוהגים באותה שבת.

והנה, כבר הקשה בשבלי הלקט על שיטת המחמירים בדברים שבצינעא, למה אין אוסר כל השבת כולה. ואם תהיה תשובת האוסרים כי אכן אוסר השבת כל השבוע כולו, כבר השיב השבלי הלקט כי זה נגד הירושלמי המתיר, ולפי המבואר לעיל זה גם נגד הברייתא בבבלי. ובאמת, במקור דברי האוסרים מבואר שזה רק מנהג. ופלא על האוסרים דברים בצינעא מפני מה מותר שבוע שחל בו, וצריך לדחוק הרבה לשיטתם, שמכיוון שאין נוהגים כל דיני התענית, אלא רק דיני האבילות בדברים שבצינעא, אין בזה די לאסור השבוע שחל בו.

והנה, בברייתא אמרו חל להיות בערב שבת - מותר לכבס בחמישי, מפני כבוד השבת. ואם לא כבס בחמישי בשבת - מותר לכבס בערב שבת מן המנחה ולמעלה. וכבר נתבאר שבברייתא מבואר שחל להיות בשבת הרי הוא כחל להיות באחד בשבת, ומכל מקום לסוברים שנוהג איסור בשבוע שחל בו [עיין להלן שזה משום מנהג] יש לדון האם מותר לכבס מפני כבוד השבת, ולכאורה קל וחומר, אם הותר לכבס בשבוע שחל בו, האסור מדינא, ברור שיהיה היתר במקום שאסור רק משום מנהג. ובשולחן ערוך (או"ח סימן תקנא סעיף ד) הביא את שיטת האוסרים וכתב את ההיתר בחמישי ובשישי: "ויש מי שאומר שנהגו לאסור כל שבוע שלפניו, חוץ מיום ה' ויום ו'". והגר"א בביאורו כתב: "חוץ מיום כו'. כמ"ש ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת וה"ה בע"ש כמש"ש. ואם לא כיבס כו' ואף על גב דלייט אביי היינו כשחל ט"ב בע"ש וכאן אף לכתחילה מותר והא דאמר בחמישי דע"ש אי אפשר למצוא אלא כשחל בע"ש ואז אסור ואפילו לתנא דברייתא לכתחלה אסור".

רק יש לדון לאוסרים בשבת עצמה בדברים שבצינעא, ובפשטות אם הוא לובש את כל הבגדים כשאננם מכובסים הרי זה כאבילות בפרהסיא. אמנם, בשבולי הלקט, בשיטת האוסרים, מפורש שיש בגדים שהם דברים שבצינעא, וזה הלשון: "אך מלהחליף חלוק^{קטז} ומכנסיים טוב להזהר כשחל ט' באב להיות בשבת מפני שהם דברים שכצנעא וקיימא לן גבי אבל דדברים שכצנעא נוהג בשבת", ע"כ. ואם כן אין היתר לכבס בגדים אלו שהם דברים שבצינעא^{קטז}.

ובאמת יש לעורר שהמחמירים בדברים שבצינעא דברו בעיקר מעניין תשמיש, ולא הזכירו את עניין לבישת מכובסים, כחלוק ומכנסיים, מלבד בדברי אחיו של השבלי הלקט. ובאמת גם

קטז). ברש"י שבת דף קכ ע"א חלוק - קמ"שא [=כתונת] על בשרו, וחלוק ומכנסיים הם דברים הצמודים לגופו.

קיו). ואין להשיב על דבריהם שמשמעות הסוגיא היא שלעולם מותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת, שיש לדחות שהמכוון לבגדים שבחוץ, שזה אבילות בפרהסיא. ומעיקר הדבר אין מקום להקשות כלל, וכמבואר שמדין התלמוד אין לאסור שבוע שחל בו שתשעה באב חל בשבת, ולכן לא שייך נידון בהיתר חמישי לכבוד השבת מדין התלמוד, והאיסור הוא רק משום מנהג, כמבואר להלן.

באבל יש שהקלו בלבישת חלוק ומכנסיים מכובסים^{ק"ח}, וקל וחומר שיש להקל למעשה לדידן, שנקטינן שלא הוכרע הדבר כשיטות האוסרים, ובפרט שיש בזה עניין של כבוד ועונג שבת.

דברי האוסרים שבוע שחל בו תשעה באב בשבת אינו אלא משום מנהג

והנה כן, מבואר בדברי האוסרים הלא הוא הסמ"ג (ספר מצוות גדול עשין עשה דרבנן ג) במפורש: ונהגו רבותינו לאסור כל אותה שבוע לספר ולכבס אף על פי שנדחה לאחר השבת, ע"כ. וכתב בהדיא שהוא רק מנהג. והטור (טור אורח חיים הלכות תשעה באב ושאר תעניות סימן תקנא) הביא את דברי הסמ"ק: וכתב בספר המצות קטן פי' לפירושו כל השבוע לבד מיום ה' ומיום ו' כי היאך יאסור ביום ה' ו' הלא כשחל ט"ב בע"ש שרי ביום ה' כ"ש כשחל להיות בשבת וגם בשאר ימי השבוע הוא חומרא יתירה ואם חל ט"ב בע"ש כגון למקדשין ע"פ הראייה מותרין בה מפני כבוד השבת: גם ברוקח מבואר שהדבר אסור רק משום חומרא, והטעם הוא שלא יבוא להחליף משבוע שחל בו תשעה באב ממש, (ספר הרוקח הלכות תשעה באב סימן שי): אם ט' באב בשבת ונדחה עד יום א' מותר לכבס. וכן משמע בירושלמי אך אין לכבס פן יבא להתיר שבת שחל להיות ט' באב בתוכה ואף לכבס ולהניח אסור כדאמרינן בפ' א' דביצה גבי ביצה אישתקד וכן גבי יום הנהג ופסיק, ע"כ^{ק"ט}. ובאמת יש לתמוה הרבה איזה חשש יש שמא יבוא להחליף, הרי הכל רואים שאין בשבוע זה תענית ולמה ייאסר [ויש להוסיף ששיטת הרוקח ברורה, שאף בשבת תשעה באב עצמה אינו נוהג שום איסור של דברים שבצינעא].

וכיון שנתבאר שהאוסרים לא אסרו אלא משום מנהג וגזירה שמא יבוא להתיר בכל שבוע שחל בו, מוכן היטב שהשולחן ערוך הביא את שיטת האוסרים, למרות שהשו"ע סובר שאין איסור דברים שבצינעא בתשעה באב שחל להיות בשבת, ואין צריך לדחוק ולומר שעיצומו של תשעה באב אוסר את השבוע שחל בו, למרות שלא נוהג בתשעה באב שחל בשבת כלום. אלא מדינא אין שום מקום לאסור, ולא הזכיר השולחן ערוך שיטה זו אלא מפני שעיקרה של שיטה זו הוא שנהגו לאסור משום חשש של טעות בשבוע שחל בו לשנה אחרת.

הראיות של רבינו פרץ להתיר דברים שבצינעא

האורחות חיים (חלק א הלכות תשעה באב) הביא את דברי רבינו פרץ, שפסק להתיר דברים שבצינעא למרות חומרת מהר"ם מרוטנבורג: "והרבינו פרץ ז"ל כתב מיהו שמעתי כי הר"ם נ"ע נוטה להחמיר מדברים של צנעא, וטעם להתיר יש לתשמיש המטה, דאמרי תשעה באב שחל להיות בשבת הואיל ונדחה ידחה, ואם היה אסור בדברים של צנעא א"כ אינו נדחה לגמרי, ועוד דאם איתא דכדברים שבצינעא נוהג אפילו התענית תעשה, בשביל דהרבה בני אדם עושין תענית

ק"ח). ולשון שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרצג: ומי שרגיל ללבוש בשאר שבתות כסות נקיה ובשבת זה לובש בגדי החול בפרהסיא נמצא נוהג אבילות בשבת ונמצא מחמיר בשבת זה יותר מאבילות חדשה. ועיין עוד השיטות בספר פני ברוך סימן כ"ג הערות בפני החיים אות י'.

ק"ט). הובא גם בהגהות מיימוניות הלכות תעניות פרק ה אות ה.

חלום בשבת והוי שפיר דברים שבצנעא, ומטעמים אלו אין לאסור הדבר לרבים עכ"ל הר"פ ז"ל".

והנה, הראיה הראשונה של רבינו פרץ היא ממה שאמר רבי ברצותו לעקור תשעה באב כשחל בשבת, ואמר רבי הואיל ונדחה ידחה. ויש לדון בכוונת רבינו פרץ בראייתו, ויש לפרשו בשני אופנים: א. מהלשון הואיל ונדחה ידחה, משמע שנדחה לגמרי, וכשם שאתה בא לדחותו אחר השבת לגמרי, אותו הלשון נאמר גם על השבת עצמה, והמחמירים בדברים שבצנעא יפרשו את הלשון הואיל ונדחה התענית מעיקר הדינים מאבילות של דברים שבפרהסיא, וכן מדין התענית, שהרי הוא אוכל בשבת. ב. עוד יש לפרש שהבין רבינו פרץ שאם הייתה חלה אבילות כל שהיא לא היה הדבר פוקע, והיה האדם מתחייב להשלים את האבילות אחר השבת. ולפיכך דדקדק ואמר הואיל ונדחה ידחה, היינו שמכיוון שהוא נדחה לגמרי ולא חל כלל שום חיוב נדחה לגמרי, אך עיקר סברא זו מחודשת [גם יש להשיב משיטת הרמב"ם, שברגל אינו נוהג כלל אבילות אפילו בדברים שבצנעא, ונוהג לאחר הרגל].

עוד הוכיח רבינו פרץ שאין נוהג דברים שבצנעא בתשעה באב שחל בשבת, שאם נוהג - אף התענית עצמה תהיה בשבת, כי תענית הוא דבר שבצנעא, שהרבה בני אדם מתענים בשבת משום תענית חלום, ואין כאן הוכחה על ניהוג התענית משום תשעה באב. ובמה שהניח רבינו פרץ שיש לתלות את התענית בשבת משום תענית חלום, יש להשיב שאין תענית חלום בשבת שמתחילה מיד בכניסת השבת עד סופה^{קפ}. ועוד יש לדון הרבה, שרבינו פרץ תפס שאין בתענית בשבת אבילות בפרהסיא, ואם כן יקשה רבינו פרץ לשיטתו למה נדחה התענית לאחר השבת? יקימו את כל דיני התשעה באב בשבת, כי יכול אף להתענות, שאין זה מוגדר פרהסיא, ולמה נדחה התענית ליום ראשון? ובשלמא לולא דברי רבינו פרץ יש לומר שלא עלה על הדעת להתענות בשבת, אף אם זה מוגדר כדברים שבצנעא^{קכ} כי בסופו של דבר המתענה מבטל את עיקר עונג שבת, ובקושי התירו להתענות תענית חלום בשבת, כי אי אפשר לדחות כלל, אבל לא התירו להתענות ולבטל עונג שבת. ועוד יש לומר אף אם הייתה נעקרת תענית תשעה באב לגמרי, כשם שביקש רבי, גם אין מקום להתענות בשבת, שעדיף לבטל תענית מחמת עונג שבת, מה שאין שייך בתענית חלום [אם מפני שצריך לבטל רוע הגזירה, וגם מחמת שכן עונג הוא לו]. ועוד מבואר בדברי רבינו פרץ, שהוא תפס את התענית כניהוג אבילות, ודן על אבילות בפרהסיא בשבת בעצם התענית, ויש לדון הרבה, שענין התענית אינו עניין לאבילות, ולא מצינו באבל שמתענה וגם האבל מותר אף בבשר ויין.

האם רבי שביקש לעקור תשעה באב שחל בשבת נהג בדברים שבצנעא

יש לדון לשיטות שנוהג דברים שבצנעא בתשעה באב שחל בשבת, האם רבי שביקש לעקור תשעה באב שחל להיות בשבת נהג בדברים שבצנעא, האם מכיוון שנעקר תשעה באב

קכ. ויש לציין שהריב"ש בתשובה (תקי"ג) כתב לאידך גיסא, לאסור תענית נדבה בשבת, והוא הוכיח זאת מדיני תשעה באב שחל בשבת, ואלו דבריו: ואפילו תשעה באב, שהוכפלו בו צרות; כשחל בשבת, דוחין אותו; ומעלה על שלחנו, אפילו כסעודת שלמה בשעתה ואפילו דברים שבצנעא, אינו נוהג. כל שכן, שאין להתענות בו, תענית נדבה.

קכא. ועיין להלן, שאף יש לדון בעיקר התענית שאינו מנהג אבילות, וגם אם הוא מוגדר כפרהסיא אין זו אבילות בפרהסיא.

לגמרי, לא שייך להחמיר ולנהוג דברים שבצינעא בתשעה באב שחל בשבת [ועיין במה שנתבאר לעיל בדברי רבינו פרץ]. ומצינו דוגמתו בדברי הרמב"ן (תורת האדם שער האבל - ענין שמועה ולקוט עצמות): "ומסתברא השומע שמועה קרובה ברגל או בשבת אף על פי שבמוצאייהם נעשית רחוקה נוהג בדברים שבצינעא, דומיא דקובר את מתו ברגל ובחופה". ולפי זה הוא הדין כאן, שלא ביקש רבי לעקור אלא את דיני העשירי. ויש לדון שאפילו הסוברים שאין נוהג דברים שבצינעא בשבת תשעה באב, מפני שאבילות ישנה היא, אפשר שכל זה הוא דווקא במקום ששוב ינהג אבילות שלימה לאחר השבת, אבל כשביקש רבי לעקור את תשעה באב ולא לנהוג שום דבר לאחר השבת, שמא יש להחמיר גם באבילות ישנה, שינהג על כל פנים בשבת ביומו. אך לא משמע שבא רבי לעקור, שאמר איזו חומרא כלפי השבת, ומשמע שבדבר הזה הושווה לחכמים, ואם הם סברו [כך לשיטת ראשונים זו] שאין לנהוג בשבת אבילות בדברים שבצינעא, אף רבי מודה להם. ושוב ראיתי בחתם סופר^{קכב}, שתפס שגם אם אין נוהג דברים שבצינעא בשבת זו, לשיטת רבי שתשעה באב נעקר נוהג דברים שבצינעא. אולם, לפי המבואר משמעות הסוגיא היא שדין השבת שווה לגמרי לרבי ולחכמים, ולא ביקש רבי דבר בענין השבת.

ועוד יש לדון, שלו יצויר שהייתה התענית נדחית משבת לשני בשבת, האם היו דיני האבילות נמשכים גם לעשירי באב, למרות שהתענית היא באחד עשר? ומסתברא שאם נדמה זאת לגמרי לדיני אבל, אז במקום שהאבילות של דברים שבצינעא אין עולה, עליו לנהוג באבילות עד שיקיים את דינו, וכמו באבילות בצינעא בכל הרגל, ואחר הרגל מתחיל לנהוג שבעה.

אך מסתבר שלו יצויר שהיו מקדימים את התענית והיו מתענים בשמונה באב [כמו שמשמע בגמרא במגילה ה' ע"א שהדבר יתכן, אלא אמרו תשעה באב - אקדומי פורענות לא מקדמי], האם כשהיה חל תשעה באב בשבת היה נוהג דברים שבצינעא, ומסתבר שלא היה נוהג שום דיני אבילות, מפני שכבר קוימו כל דיני האבילות.

בגדרי איחור התענית לעשירי והאם שמענו מאיחורו איזו קולא

הנה, זה ברור שלשיטת הרשב"א בטעמו השני שבתשעה באב נדחה, קבעו את התענית מתחילה בעשירי וכמו בכל שנה בתשיעי, אין שום מקום לומר שיש איזו קולא בעשירי, ושווה לגמרי לתענית שבתשיעי, אלא שכבר נתבאר שעל טעם השני של הרשב"א נחלקו רוב הראשונים, ושהוא קשה מדברי הגמרא. והנה, לשאר ראשונים גם שתשעה באב חל בשבת, היה ראוי להתענות בשבת אלא שדחוהו לאחר השבת. ואת מחלוקת הראשונים האם להחמיר בתשעה באב שחל בשבת בדברים שבצינעא פירשוהו הראשונים עצמם שנחלקו, האם יש להקל באבילות ישנה דברים שבצינעא^{קכג}, ונמצא שאין ניהוג האבילות בשבת עניין למשמעות הגדר בתענית בעשירי.

קכב). בשו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן קנו ומעתה אני אומר בודאי למאי דקיי"ל ט"ב בשבת נדחה למחר א"כ אין כאן אלא ערב ט"ב ומותר בתלמוד תורה, אך לרבי דס"ל הואיל ונדחה נדחה ואין מתאבלים ביום א' כלל, או ע"פ ביום שבת דברים שבצנעה נוהג ואסור בת"ת, ע"כ רבי לטעמי' קרא איכה באותו שבת.
קכג). למעט ביאור השבלי הקט בפירש בדרך אחרת.

והנה, אין שום מקום לבוא ולחדש קולא במקום שנתאחר קיום התענית והאבילות, וכי באבילות ברגל שהדין הוא שנוהג כל הרגל בדברים שבצינעא לכל הראשונים [מלבד שיטת הרמב"ם], האם יש איזו קולא בדיני השבעה שלאחר הרגל? ופשוטם של דברים הוא שקיום כל הדינים וכל החייבים שווה באבילות שאוחרו כמו באבילות בזמנה.

והנה במגילה דף ה ע"ב אמר לפניו רבי אבא בר זבדא: "רבי, לא כך היה מעשה. אלא: תשעה באב שחל להיות בשבת הוה, ודחינהו לאחר השבת, ואמר רבי: הואיל ונדחה - ידחה, ולא הודו חכמים".

ולכאורה יש ללמוד מדברי רבי שיש מקום להקל בתשעה באב נדחה, שהרי רבי בקש לעקרו לגמרי. ובאמת יש לומר שאכן נכון הדבר, שסברת רבי היא שמכיוון שאינו בזמנו יש להקל ולא לקובעו כלל ולדחותו לגמרי, אבל לא הודו לו חכמים, והם סוברים שהתענית נקבעת בעשירי עם כל הדינים. ואדרבה, מבואר שאם באנו להקל מקילים לגמרי ואין תענית כלל, ואם כשיטת חכמים הרי שכשקובעים את התענית בעשירי, דין התענית שווה לגמרי עם כל חומרי התענית.

אך יש לגר"א ביאור חדש בדברי רבי (בביאור הגר"א או"ח סימן תקנ סעיף ב בסופו): "ונראה שרבי עקר הג' צומות מאלו החומרות, לפי שבימיו נחו ישראל מהצרות כידוע בש"ס וכמ"ש הגאונים, וז"ש רחץ בקרונה כו' שהוא עקרו מהדברים אלו וביקש לעקור גם ת"ב מאלו החומרות, ולר' אבא בט"ב שחל בשבת מאלו הדברים ולא הודו", ע"כ. ומבואר בדברי הגר"א בשיטת רבי אבא בר זבדא שרצה רבי לעקור את חומרת התענית במקום שנדחה. והנה, מפורש לביאור הגר"א שלשיטת רבי יש קולא בתענית תשעה באב נדחה [אמנם, עיקר פירוש הגר"א הוא דבר חדש, ואינו במשמע בלשון הגמרא הואיל ונדחה יידחה קכד], אך נראה שאדרבה רבי ביקש להקל בתשעה באב נדחה, ומבואר גם כמה רצה להקל להסיר מעליו את חומרי התענית, אך חכמים לא הודו לו, משמע לא הודו לו לגמרי. ונמצא מפורש, על כל פנים בשיטת חכמים, שאין שום מקום להקל בתשעה באב נדחה שום קולא שהיא. וזכינו לשיטת הגר"א, שיותר מפורש בשיטת חכמים שאין שום קולא בנדחה יתר על אינו נדחה [ורחוק הרבה לומר שהכל מודים בסברת הואיל ונדחה יידחה, שיש להקל איזה קולות בתענית, ורק נחלקו עד כמה אדרבה, משמע שחכמים שללו מכל וכל את סברת רבי שהואיל ונדחה יידחה. וגם, אם כך היה הדבר, היו הם מודים במקצת ומפרשים בגמרא את קולותיו של רבי וקולותיהם של חכמים].

ויש להוסיף עוד, שגם לפי ביאור הגר"א הנידון בין רבי לחכמים היה בין שני דיני צומות ידועים, והאם לתשעה באב נדחה יש את דין הצומות הקלים או כחמורים, כשאר תשעה באב, אבל לבוא ולחדש קולא בתשעה באב נדחה, שלא מצינו חלוקה כזאת במקום אחר כלל, זה דבר מוקשה הרבה [והסוגיא בעירובין, שלא השלימו תשעה באב נדחה, אינה חלוקה ברורה בגדרי הצומות, וכמו שאפשר לפרש את הדברים כפשוטם, שרק בנדחה שייך שיחול יו"ט שלהם בצום תשעה באב].

ונמצא שעולה מדברי הגמרא, לפי הפשטות שרבי ביקש לעקור לגמרי, אין מקום לקולות בעיקר התענית לדברי הכל, אלא או שהתענית נדחת לגמרי, או נשאר לגמרי. ולדברי הגר"א,

קכד). אך בלאו הכי יש לעיין על פי התוספות במגילה ה' ע"ב ד"ה ובקש.

הן אמת שהיה צד בדברי רבי להקל בתשעה באב נדחה לעקור את חומרת התענית, אבל לא הודו לו חכמים ונשאר תשעה באב עם כל חומרותיו^{קכה}.

המנהג הקדום באשכנז

והנה, הרוקח, רבו של האור זרוע - מחדש האיסור בדברים שבצינעא, כתב מפורש היתר בדבר (רוקח הלכות תשעה באב סימן שי): "ודברים של צנעה תשמיש מותר בשבת שחל ט' באב, ולא דמי להא דאמר ר' יוחנן במועד קטן בשבת דברים של צנעה נוהג שעולה למנין אבילות". ומסתבר שכך הייתה ההוראה וכך המנהג, ובא האור זרוע וקבע את הדבר לאיסור, ואף שכתב מהר"ם מרוטנבורג "הדבר יצא מפי מורי הקדוש וכל עדת ישראל יעשו אותו", נראה שאין כוונתו שאכן כך היה המנהג, אלא שכך הדין הראוי לעשות. וכן מוכח, שהרי הרא"ש, תלמידו, בהשגתו על האיסור מצרף את המנהג להתיר: "ומיהו לשון התוספתא משמע שאין נמנע, וכן עמא דבר^{קכז}", ע"כ.

המנהג המאוחר באשכנז לאיסור

אך בדורות הבאים הפך המנהג באשכנז לאסור דברים שבצינעא, וכך מבואר בספרי המנהגים. בשו"ת מהר"י מברונא סימן יח כתב דאפי' דברים שבצינעא נוהג בשבת שחל ט"ב בתוכו להיות, ובספר המנהגים (טירנא) תשעה באב ואם חל ט' באב בשבת אסור בתשמיש המטה. ומכריזין בבית הכנסת בליל שבת דברים שבצינעא נוהג, ועיין ספר המנהגים (קלויזנר) סימן קלו אות ב. ובספר מהרי"ל (מנהגים הלכות שבעה עשר בתמוז ותשעה באב) כתב: לבד כשחל ט' באב בשבת ונדחה, אותו שבת נוהג איסור בדברים שבצינעא דהוא תשמיש המטה, וכן הוא במרדכי בשם מהר"ם. ומתי שאירע כן הנהיג מהר"י סג"ל את שמש העיר להגיד מבית לבית לנהוג איסור בדברים שבצינעא כל אותו השבת בשעה שקרא ללכת לבה"כ. ובספר האגור הלכות תשעה באב סימן תתמד איתא: הר"י א"ז כתב שבת שחל ט' באב להיות בו ונדחה למחר מ"מ דברים שבצינעא נוהג ואסור בתשמיש המטה. ומהר"ם חלק עליו. וכתב ומיהו נכון להחמיר ולחוש לדברי מורי שאפילו הוא מקיל ואני מחמיר היה לי לעשות כדבריו מכ"ש שהוא מחמיר ואני מקיל, והרא"ש הסכים להתיר וכן עמא דבר. וכ"כ הרמב"ם. ואני המחבר שמעתי שהמנהג בקהלות מדינת ריינ"וס שהשמש מכריז בבה"כ בשבת דברים שבצינעא נוהג. וכן הנהיג מורי אבי מהר"י לנדא ז"ל.

וכך קבע הרמ"א את ההלכה לבני אשכנז, ובמטה משה עמוד העבודה בין המצרים ותשעה באב סימן תשכז אם חל תשעה באב בשבת אסור בתשמיש המטה, ומכריזין בבית הכנסת דברים שבצינעא נוהג, פירוש נוהג אבילות.

קכה). ונמצא שאכן רבי ביקש להקל בתשעה באב נדחה ולא הודו לו, ורבינו יעבץ ביקש להקל בתשעה באב נדחה כו'.
קכו). וברור שהמכוון הוא שכן מנהג העולם אף באשכנז, ובמקום שיש מנהג שונה בין אשכנז לספרד תמיד הרא"ש מפרט.

בדורות המאוחרים יותר כתבו פוסקי אשכנז שהמנהג לאיסור הוא רק בתורת

חומרא

בדורות המאוחרים יותר כתבו פוסקי אשכנז שהמנהג לאיסור הוא רק בתורת חומרא: כך מתבאר בשו"ת מהר"ם מלובלין סימן צט: "ומה שאמרת לאסור ללמוד בט' באב שחל בשבת כל היום כ"א בפרק אלו מגלחין וכיוצא לדידן דק"ל דברים שבצנעה נוהג ולימוד דברים שבצנעה הוא. תשובה דע אהובי הלא אפילו בדברים שבצנעה ממש דהיינו תשמיש המטה רבו המתירין והרא"ש סיים בדבריו וכן עמא דבר וכן פסק הב"י בש"ע שלו להתיר. א"כ אף לדידן שאנו נוהגים לאיסור הבו דלא לוסף עלה".

ומבואר בדברי מהר"ם שאין זה פסק ההלכה כשיטת המחמירים, ולכן הוא הקל בתלמוד תורה, ועיין במגן אברהם שהביאו, ואף שחלק עליו לדינא, הרי נימק משום שיכול ללמוד בדברים המותרים, וכן מבואר בדברי השל"ה שהוזכר במגן אברהם, והובאו כל דבריו באליה זוטא (סימן תקנד ס"ק י') ומטעם זה כשהבעל בעיר היא טבילת מצוה, ולכך התרתי לאשה לטבול בליל שבת שחל ט' באב אף שרמ"א החמיר, מצוה שאני. ובמנהגים ישנים מצאתי כדברי שהאשה טבול בליל שבת כשחל בט' באב, והנאני עכ"ל.

הן אמת שהאליה רבה השיג על דבריו ותפס שהאיסור בדברים שבצנעה באב שחל להיות בשבת כאיסור גמור, וכתב שהמנהגים לא התירו אלא טבילה בלבד ומשום טבילה בזמנה מצוה. אולם, להלכה כתבו הפוסקים האחרונים להקל בתשמיש בליל טבילה, ויש שהוסיפו היתר בבא מן הדרך, והחיי אדם הוסיף עוד להקל ביצרו תקפו, ומסקנת הדברים היא שאין האיסור של דברים בצנעה אלא בתורת חומרא, ועיין במשנה ברורה סימן תקנד ס"ק מ'.

תשעה באב שחל בשבת והקטן הגדיל בעשירי באב אם חייב להתענות

האחרונים דנו בתשעה באב שחל בשבת והקטן הגדיל בעשירי באב, ודנו לומר שאם הצום בעשירי הוא בתורת תשלומין הוא פטור, וכן הכריע האבני נזר (או"ח תכ"ו), ואף שראה את תשובת הרשב"א בטעם השני, שכתב שתקנו בשנה זו מעיקרא לצום בעשירי, הוכיח שלא קיימא לן כרשב"א. ולעיל נתבאר באורך לתמוה על טעם השני ברשב"א, ולפלא על שו"ת דברי מלכיאל ח"ה סימן ק"ל^(ב) שהעלה מעצמו להלכה בעניין קטן שהגדיל כדברי הרשב"א^(א).

והנה. הוכחת האבני נזר שלא קיימא לן כרשב"א היא שאנחנו מחמירים בדברים שבצנעה בשבת, ולסברת הרשב"א אין מקום להחמיר^(ב), אלא שיש להשיב על טענה זו, שכבר נתבאר

קכז). גם בשו"ת כתב סופר (אורח חיים סימן קא) כתב מעצמו כחידוש הרשב"א.

קכח). ויש שהוכיחו מדברי הפוסקים שבתשעה באב שחל בשבת נקבע לכתחילה בעשירי, ממה שאין נוהג שבוע שחל בו שבוע של שבת תשעה באב, וכבר נתבאר שאין כאן שמץ הוכחה, שכיון שלא נוהג דיני אבילות אין דיני שבוע שחל בו. ואין להשיב מהדעות הסוברות שנוהג דברים שבצנעה, שהרי עצם ניהוג דברים שבצנעה הוא הוכחה שלא נקבע לכתחילה בעשירי, ובאמת שלדעות אלו יש לדון למה אין דין שבוע שחל בו, וכמבואר לעיל.

קכט). ובשו"ת שבט הלוי (חלק ד סימן עב) השיב על ראיית האבני נזר בזה הלשון: "ובעניותי דאין זה ברור, דאולי מה דאסור בדברים שבצנעה בשבת, לא מטעם דנוהגין היום עיקר הדין דתשעה באב, אלא כיון שבעלמא הוא יום צום לחורבן ראוי לנהוג

שאינן זה פסק חלוט אלא בתורת חומרא, ומקילים בליל טבילה ועוד. אכן, כך צריך לומר, שאפילו לפי פסק השולחן ערוך להקל בדברים שבצינעא, אין זה מטעם זה שברשב"א אלא מפני שהקילו באבילות ישנה, כמו שכתבו כל הראשונים המקילים, ואף הרשב"א עצמו בטעמו הראשון.

והמהרש"ם (שו"ת מהרש"ם חלק ג סימן שסג) הוכיח שלא נקטינן כרשב"א ממה שקיימא לן כשיטת רבינו יעב"ץ בקולת בעל ברית מוכח שאינו אלא נדחה ותשלומין ודלא כרשב"א, ואלו דבריו: ובגוף הדבר אם יום הנדחה הוא רק תשלומין לט"ב נראה דגם להקל קיי"ל דהוי רק תשלומין. שהרי בסי' תקנ"ט מבואר דבעל ברית אינו מתענה ביום הנדחה משא"כ בט"ב עצמו, ע"כ. אך כבר נתבאר שעיקר שיטת רבינו יעב"ץ מחודשת הרבה, וכמו שנתבאר לעיל באורך, אך בלאו הכי כבר נתברר שדברי הרשב"א שקבעו מעיקרא בעשירי המה מחודשים ומוקשים מדברי הגמרא [וברור שגם אם לא נקבל את קולתו של רבינו יעב"ץ, וודאי שנצטרפו לשאר ראשונים הסוברים שתשעה באב נדחה אינו נקבע מעיקרא בעשירי]^(ק).

מחלוקת מהר"ם מרוטנבורג והרא"ש בקטן שהגדיל בסתם אבילות

שיטת מהר"ם מרוטנבורג היא שאם קטן הגדיל בתוך שלושים דינו כשמועה קרובה ומתחיל שבעה ושלושים^(קא), ושיטת הרא"ש היא שפטור מכלום, כי לא היה בר חיובא בעת החיוב, שהוא יום מיתת קרובו^(קב), ופסק השולחן ערוך יו"ד סימן שמ"א כשיטת הרא"ש לפטור. ואם נשווה אבילות של תשעה באב לסתם אבילות בדין הוא לפטור קטן שהגדיל בעשירי באב.

בו פרישות^(קג), ע"כ. והדברים תמוהים הרבה, שמבואר בכל הראשונים האוסרים שהשוו אבילות של תשעה באב לאבילות דעלמא, וכמו שכל אבל בשבת וברגל נוהג דברים שבצינעא הוא הדין לתשעה באב. וביותר התברר, שגם שיטת המקילים (מלבד הרשב"א) הוא משום אבילות ישנה, ולדברי השבט הלוי יכולים היו לומר בפשיטות שאין הם סוברים שראוי להחמיר ביום תשעה באב מחמת שבכל שנה הוא יום צום, והדברים פשוטים.

קל). ומכל מקום, לדינא כתב המהרש"ם להחמיר בקטן שהגדיל מסברא חדשה, כיון שלא נדחה לגמרי משום חינוך, ואלו דבריו: ולכן בנידון דידן יש לומר דשפיר נדחה ופטור מדינא אך כיון דגם קודם שנתמלא ונעשה בן י"ג שנה הרי חייב משום חינוך א"כ לא נדחה לגמרי, ע"כ. ודבריו כשיטת הסוברים שיש חינוך שעות לקטן בתשעה באב, עיין חקרי לב יו"ד חלק ג סימן קנ"ב, וסידור יעב"ץ הלכות תשעה באב, אמנם שתיקת הפוסקים משמעה שלא נאמר חינוך שעות לקטן אלא ביום הכיפורים כמו שכתב החיי אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל קל"ג סעיף ו'.

קלא). רא"ש מסכת מועד קטן פרק ג סימן צו: כתב ר' מאיר ז"ל מי שמת אביו ואמו והיה קטן באותה שעה וקודם שעברו ל' יום נעשה בן י"ג ויום אחד נראה לי דחייב להתאבל משהגדיל ז' ול' ואינו מונה מיום קבורה אלא משנעשה גדול והוי כמי ששמע שמועה קרובה ברגל שמתאבל עליו אחר הרגל ומונה ז' ושלושים ואף על גב דהתם ימי הרגל נהי דאינם עולין למנין ז' עולים למנין ל' הכא ימים שעברו בקטנותו אין עולין אף למנין ל' דגבי רגל היינו טעמא דגזירת שלשים דהיינו גיהוץ ותספורת שייכא נמי ברגל דאסור לספר ולכבס ברגל אבל בקטנותו לא שייכא אבילות כלל.

קלב). והרא"ש שם השיג על רבו: ואף על גב שאין משיבין את הארי לאחר מותו תורה הוא וללמוד אני צריך ותופס אני אותה סברא שיש לחלק בין היכא דגברא בר חיובא אלא וימא קגרים לקטן דבשעה שהיה לו להתאבל נפטר מחמת קטנו פקע מינה חיוב אבילות לעולם.

האם יש לומר כעין סברת הרשב"א שנקבע מעיקרא בעשירי ולא מחמת יום

העשירי

הנה, יש לדון שגם אם לא נקבל סברת הרשב"א, ואחרי שהוקבע על ידי חכמים שתשעה באב הוא היום הראוי לתענית אין בדבר שינוי גם כשחל תשעה באב בשבת, האם בכל זאת שייך לומר שאין העשירי כתשלומין, אלא נקבע שכשחל תשיעי בשבת לעשות את התענית אחר השבת בעשירי. ונמצא שאין העשירי תשלומי התשיעי, אלא קבעוהו בעשירי. וכעין זה כתב לחדש בדברי מלכיאל (חלק ה סימן קל): "ועוד נראה והוא העיקר כי תשלומין שייך כשאפשר שיעשו את עיקר ולא יצטרכו להשלים. אבל כשחל בש"ק, הרי זה היה ידוע בעת שגזרו להתענות שידמין שיחול בש"ק, ותקנו אז שיתענו למחר, ואם כן חדא גזירה היא. ולא הוי בתורת תשלומין. ולא דמי לפסח דשם אפשר שיהיו כל ישראל טהורים ולא יצטרכו לעשות פסח שני"^{קלג}, ע"כ.

אולם, יש לדון הרבה האם שייך לקיים דבר זה עם חומרת דברים שבצינעא בשבת תשעה באב^{קלד}, ואפשר שיש לקבל את חומרת תשעה באב בשבת, כי הוא יום הראוי להתענות מצד עצמו וראוי לנהוג בו על כל פנים דברים שבצינעא, אלא שיום העשירי כהוקבע מראש. וכזאת יש לדון לסברא זו, האם שייך לקבל את קולת הנדחה, כמו קולת רבינו יעב"ץ, ואפשר שיש לקבל את הקולא, ואף שנקבע תחילה לעשירי, שכיון שנקבע שלא בזמנו הוא קל יותר^{קלה}.

ויש שרצו להוכיח שאין זה תשלומין, ודנו במי שהתענה בשבת תשעה באב, כגון שהיה שוגג בהלכה זו, האם עלתה לו חובת התענית, או שנאמר שהוקבע הדבר לגמרי לצום בעשירי. ולכאורה, אם נאמר שהיום המחויב הוא התשיעי למה לא תעלה לו התענית [מלבד אם נאמר סברא אחרת, שמכיוון שעשה באיסור לא עלה לו]. אכן, שכנגד זה יש להשיב - הרי זה ברור שבאבילות ברגל שנוהג דברים שבצינעא, חובת האבילות אחר הרגל היא בגדר תשלומין, וגם כאן יש לטעון כזאת - אם עבר ועשה כל דיני האבילות ברגל האם יעלה לו לחובתו? וכאן וודאי אין לומר שנקבע השבעה שלהם אחר הרגל.

וכן יש לטעון לאידך גיסא, בשנה רגילה, אם לא התענה בתשעה וכי יש לו תשלומין בעשירי? ויש לדון כיוצא בזה באבילות, שיכול היה להתאבל ולא התאבל אם באונס אם ברצון, האם דומה הדבר לשמועה קרובה ומתאבל אחר כך, או שמכיוון שעבר זמנו אין תשלומין לאבילות. והנה, בשכח שהיום תשעה באב, שדומה לשמועה קרובה, ובזה וודאי לא מצינו שיתענה אחר תשעה, ועל כרחך שבשנה שחל בו תשעה באב בשבת תקנו להתענות בעשירי, ואף שבא לתשלומי התשעה, אך יש לדון האם באו חכמים לחייב בתקנת תשלומי התשעה גם

קלג). ועיין מסקנת השבט הלוי שו"ת (חלק ו סימן עא): אבל העיקר דאין לו שייכות בחקירה הנ"ל - וגם אם הוא רק בגדר תשלומין תענית צבור הוא - ומעיקרא הכי קבעוהו - וגם לא שייך כלל גדרי תשלומין בזה - עיין תשובת דברי מלכיאל שם - וכל הפלפולים בזה אך למותר והלכה דחייב וכמסקנת הגאון דברי מלכיאל.

קלד). וכמו שנתבאר, גם המתירים לא התירו אלא מפני אבילות ישנה [מלבד טעם שני שברשב"א].

קלה). ובעיקר נידון קטן שהגדיל יש טענה נכונה, שגם אם נאמר שאין חיוב מחמת גדלותו, כי שהיה קטן בזמן החיוב, מכל מקום על קטן שבכחו להתענות כגדול יש חובת תענית משום חינוך, ואם כן כשהגדיל ויש בכחו להתענות למה לא נחייבו על כל פנים משום חובת חינוך, ויש לדחות.

למי שלא היה מחויב כלל בתשעה, ונוטים הדברים שהיות שתוקן יום עשירי לתענית, אף שמהותו היא תשלום העשרה, תקנה היא לכלל הציבור, וכל זה יש לכלול בדברי הדברי מלכיאל.

וכזאת יש להוסיף להוכיח, שהרי לשיטת מהר"ם מרוטנבורג בכל אבילות קטן שהגדיל תוך שלושים מתחיל שבעה ושלושים בגדלותו, ואם נשווה את תשעה באב לשאר אבילות, כל קטן שהגדיל יתענה אחר תשעה באב, וזו לא שמענו. ועל כרחק שבסתם שנה יש רק את תשעה באב, ואין תשלומים בעשירי ואילך, והוא הדין יש לומר שבנדחה אין העשירי בתורת תשלומים, כשאר אבילות, אלא תוקן במפורש שיום זה הוא יום תשלומי תשעה באב. לפיכך, יש לחייב אף קטן שהגדיל, גם לשיטת הרא"ש, שפוטרו בשאר אבילות קטן שהגדיל, כי בכל אבילות לא תוקנו ימים שלאחר האבילות, והכל תשלומין דממילא, וכאן תוקן מראש כתשלומין.

בטעם השבלי הלקט למה אין נוהג דברים שבצינעא בשבת תשעה באב מחמת שאי אפשר להתחיל אבילות בשבת

כתב השבלי הלקט (סדר תענית סימן רסד) לחלוק על האוסרים דברים שבצינעא בשבת תשעה באב, ואלו דבריו: "ואינו נראה בעיני לאוסרו בתשמיש המטה, משום דלא דמי לאבל, דאבל כבר חלה עליו אבילות קודם לשבת, וכיון דאיתחייב במילי דאבילות קודם לשבת משום הכי נוהג בשבת דברים שבצנעה, אבל הכא לא חל עליה אבילות כלל, ולא איתחייב במילי דאבילות, והאיך ינהוג אפילו דברים שבצנעה מה שלא נתחייב בהן".

מחלוקת הראשונים האם אפשר להתחיל אבילות בשבת וההכרעה שאבילות יכולה להתחיל בשבת

ומבואר שסובר השבלי הלקט שלא שייך להתחיל אבילות שבעה בשבת, אמנם כבר תפסו הראשונים לעיקר שאבילות מתחילה אפילו בשבת. ואפילו שלא שייך בדרך כלל אבילות בשבת, הדבר יתכן אם נתיאשו ממנו, כמו בגררתו חיה, או נסתם הגולל בשבת על ידי נכרים^{קל"ז}, או שבאה לו שמועה קרובה בשבת. כן כתבו הראשונים^{קל"ח} על פי דברי הירושלמי מועד קטן פרק ג הלכה ה: "ר' חלבו רב חונה בשם רב חל יום שמיני שלו להיות בשבת מגלח ערב שבת היך איפשר תיפתר שגררתו חיה ונתיאשו מלבקש. ותני כן הרי מי שגררתו חיה. מאימתי מונים לו משנתיאשו מלבקש מצאוהו איברים איברים מונין לו משימצא ראשו ורובו. ר' יהודה אומר השזרה והגולגולת רובו. אמר ר' אבון תיפתר שנסתם הגולל ערב שבת עם חשיכה. היך אפשר א"ר אחא תיפתר שסתמו גוי אית דבעי מימר שבאת לו שמועה קרובה בשבת". וכן כתב הרשב"א בתשובה (שו"ת הרשב"א החדשות מכתב יד סימן קנו)^{קל"ח}.

קלו). עיין בית הבחירה למאירי מסכת מועד קטן דף יז ע"ב, תוספות הרא"ש מסכת מועד קטן דף יט ע"ב, ובתפארת למשה יורה דעה סימן תב סוף סימן ת"ב.

קלז). כן כתבו התוספות מסכת מועד קטן דף יז ע"ב, ושאר הראשונים.

אולם, ככל הנראה דעת שבלי הלקט עצמו היא כדברי רבינו יחיאל בטור (יורה דעה הלכות אבילות סימן תב) והר"ר יחיאל כתב שאין שבת עולה לו בתחלת המנין אלא יתחיל למנות ביום א' והו"ל יום שבת שביעי לאבילות ונוהג בו דברים שבצינעא, ע"כ. אך הדברים תמוהים ונסתרים מדברי הירושלמי, וממשמעות התלמוד שיש שמיני שחל בשבת.^(קלח)

בדברי השבלי הלקט שלא שייך לאסור משום אנינות

וכתב השבלי הלקט בהמשך דבריו לפרש למה לא ייאסר דברים שבצינעא משום אנינות, ואלו דבריו: "ואם תאמר מידי דהוה אאונן כו', [עיינן כל הדברים בשבה"ל] נמי נימא דאסור בתשמיש המטה מידי דהוה אאונן. דבר זה אינו. חדא דלא דמי לאונן שיום ט' באב אבילות הוא ולא יום אנינות ועוד אפילו תנא קמא לא אסר ליה לאונן בתשמיש המטה כמו שפירש בעל המאור ז"ל כו'".

ומבואר בדברי השבלי הלקט שאין לאסור תשמיש משום אונן, כי תשעה באב אינו יום אנינות אלא יום אבילות, וביאור הדבר הוא שאנינות היא במקום שעדיין הוא עומד להתעסק בכבוד המת לקברו. וגבי חורבן הבית אין שייך אנינות, אלא מיד בא לאבילות, ואבילות לא שייך להתחיל לשיטתו בשבת [עוד הוסיף שתופס לעיקר כשיטת בעל המאור, שאונן מותר בתשמיש המטה^(קלט)].

קושיית החתם סופר מפני מה לא ביקש רבי לעקור י"ז בתמוז

כתב בשו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן לג: "ואמרת דיש לדקדק הרי כשחל ט"ב בשבת חל גם י"ז תמוז בשבת (אם לא שקידש ע"פ ראי' ועיבר תמוז) וא"כ מ"ט לא בקש לומר בי"ז בתמוז כיון דאידיחי אידחי, ואין לומר ה"נ ובי"ז בתמוז הודו לו חכמים, ז"א דהא אנן לא קיי"ל הכי, אע"כ צ"ל בי"ז בתמוז לא ס"ל כיון דאידיחי אידחי דהרי גם י"ח תמוז הוא בימי המצרים משא"כ ט' באב שמשעבר היום ליכא איבול למ"ד מר"ח עד אחר התענית [תענית כ"ט ע"ב] וע"כ אמר כיון דאידיחי אידחי, כן צ"ל, א"כ מוכח דעובדא קמייתא לא הי' דאי ס"ד רבי ס"ל עשירי עדיף שרובו של היכל בו נשרף נהי דלא הודו לו עכ"פ למה יאמר כיון דאידיחי טפי מי"ז בתמוז, וק"ל".

והנה, החתם סופר חידש שי"ז בתמוז שחל בשבת הכל מודים שיש לדחות ולא לעקור, כי י"ח תמוז בין המצרים הוא. ויש לתמוה הרבה בדבריו, שלא מצינו שום דין בתלמוד בשלושת השבועות של בין המצרים, ואדרבה אחר תשעה באב מצינו את שיטת רבי יהודה שכל החודש כולו אסור, ושיטת רבן שמעון בן גמליאל שכל השבת כולה אסורה אף אחר תשעה באב. והנה, באמת חש החתם סופר לשיטות הללו, ואמר שקיימא לן לאחריו מותר, אבל אף אם כך הלכה, מכל מקום לא מצינו שיש קולא בעשירי באב יותר מי"ח תמוז [ובפרט שיש שיטות תנאים שיש

קלח). וכן פסק שולחן ערוך יורה דעה הלכות אבילות סימן ת סעיף ב.
קלט). ובשולחן ערוך יורה דעה הלכות אבילות סימן שמא סעיף א אסר תשמיש לאונן ואפילו בשבת.

ניהוג אבילות גם לאחר תשעה באב. וקצת יש ליישב את הקושיא משיטת רבן שמעון בן גמליאל, שאסר כל השבת כולה אף אחר תשעה באב, שאין שום חומרא בעשירי מצד עשירי באב, אלא שבוע שחל בו תשעה באב אסור מחמת התענית שחלה באותו שבוע], ומה שלא הקשה החתם סופר למה לא ביקש לעקור צום גדליה שחל בשבת, ועל זה אין את תירוץ החתם סופר, ואם נאמר שהשנה עלה הדבר בדעתו, כזאת יש לומר גם כלפי י"ז בתמוז, וצריך לומר להבנת החתם סופר שלא חלו שאר צומות בשבת בחיי רבי^(קמ).

ועוד יש לדון בדברי החתם סופר, שבתקופת רבי לא התענו בשאר צומות, וכמו שאמרו ראש השנה דף יח ע"ב: "בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, יש שמד - צום, אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין. אי הכי, תשעה באב נמי! - אמר רב פפא: שאני תשעה באב, הואיל והוכפלו בו צרות. דאמר מר: בתשעה באב חרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר".

חידוש המגן אברהם לאסור סעודת אירוסין מראש חודש אב אף בשבת

כתב המגן אברהם סימן תקנא ס"ק י': "ונראה לי דאפילו בשבת אסור לעשות דהא בגמרא קתני מראש חודש עד התענית אסור, ואי אפשר דלית בהו שבת" [ופסקו גם המשנה ברורה ס"ק ט"ז].

והנה מסברא דברי המגן אברהם פלאיים, שאיך אפשר לאסור בשבת, שהותרה בו כל דבר שמחה, והמגן אברהם תמך את איסורו מדקדוק הלשון, שמשמע שמראש חודש כל הזמן כולו אסור, כולל בשבת.

והנה, לכאורה הדקדוק אינו מוכרע, ועוד יש לדקדק שהאיסור שנאמר אינו כולל שבת, שהרי אמרו במשנה שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסורין לספר ולכבס. ובגמרא אמר רב נחמן: לא שנו אלא לכבס וללבוש, אבל לכבס ולהניח - מותר, היינו שאיסור כיבוס פירושו ללבוש מכובסין, והרי לא עלה על הדעת שבשבת יאסר, שהאיסור אינו אלא על ימי החול. ואין לדחות כי היתר מפורש במשנה במה שאמרו שבחמישי מותרים מפני כבוד השבת, ופירשו בגמרא לפי רב נחמן שהיינו במי שאין לו אלא חלוק אחד, כי אדרבה משמעות הדברים היא שהחידוש הוא על היתר החמישי לכבוד שבת ולא על היתר השבת עצמה, אך עיין עוד במגן אברהם ס"ק כ"א לגבי בגדים חדשים.

ועוד יש לטעון, שהרי בשבת, אפילו שחל תשעה באב להיות בה, אמרו בברייתא אוכל ושותה כל צרכו, ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו, וכי זו אינה סעודת שמחה?

(קמ). והנה, לשיטת הרמב"ן (תורת האדם שער האבל - ענין אבלות ישנה) שכתב, והיינו דאמרינן במגילה (ה' א') רבי נטע נטיעה בפורים ורחץ בקרונה של צפורי בשבעה עשר בתמוז ובקש לעקור תשעה באב, לומר שעקר שבעה עשר בתמוז משום דאין שלום ואין שמד היה בימיו ומשום הכי רחץ, הא מעיקר דינא אסור הוא ברחיצה למתענין בו. וליכא לפרושי שרחץ והתענה בו, דהא אפילו תשעה באב בקש לעקור, ע"כ. וכן הסכמת הרשב"א והריטב"א. נמצא שרבי לא נהג כלל בתענית שבעה עשר בתמוז ושאר אלו הצומות, ולא קשה כלל קושיית החתם סופר. ובעיקר שיטת הרמב"ן בהשוואתו שאר צומות לתשעה באב בחומרות, חידוש הוא, והשיג עליו הנצי"ב בהעמק שאלה.

אלא שהמגן אברהם יטען שבצירוף אירוסין לסעודה יש שמחה יתירה, ומכל מקום במקום שנהגו בכל אירוסין לעשות סעודה ולא לדחותה, אם יימנע הרי זה כאבילות בפרהסיא [שהותרה אף לסוברים שנוהג אבילות בדברים שבצינעא בתשעה באב שחל בשבת], וקשה לומר שמניעת סעודת אירוסין אין זה נחשב ניהוג אבילות שאסור בפרהסיא.

